

Qat in het nauw

Morele paniek als verklaring voor de voorgenomen strafbaarstelling van qat?

Karlijn van Houwelingen

Studentnummer: 349736

Begeleider: Dr. A. Leerkes

Master Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid
Sociologie, Faculteit der Sociale Wetenschappen

Dordrecht, november 2012

Voorwoord

Met deze scriptie over morele paniek als verklaring voor de aanstaande strafbaarstelling van qat, rond ik de master Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid aan de Erasmus Universiteit Rotterdam af. De weg daar naartoe startte in september 2010, toen ik na mijn HBO-studie journalistiek begon aan de premaster Sociologie. Op het HBO deed ik vooral praktische vaardigheden op. Voor inhoudelijke verdieping en analytische vaardigheden – naar mijn mening net zo belangrijk voor een journalist – ging ik naar de universiteit. De stadssociologie paste goed bij mijn (journalistieke) interesse voor actuele maatschappelijke vraagstukken. De onderwerpen die aan bod komen, bijvoorbeeld migratie en globalisering, zijn immers bij uitstek hedendaagse thema's.

Omdat ik inmiddels een baan had als verslaggever van dagblad AD De Dordtenaar, studeerde ik in de avonden. Het contrast tussen werk en studie was soms groot, met name tijdens het uitvoeren van dit onderzoek. Waar de journalistiek erg vluchtig is, kostte het onderzoek me maanden. Tegelijkertijd verbindt dit onderzoek ook mijn baan en mijn studie: media zijn een prominent onderdeel van mijn onderzoeksmateriaal. De resultaten geven bovendien inzicht in de werking van media. Bruikbare inzichten voor de toekomst, die voor mij waarschijnlijk voorlopig in de journalistiek ligt.

Ik dank mijn begeleider Arjen Leerkes voor de immer kritische blik en de vele tips. Mijn vriend, vrienden en familie verdienen een compliment voor het geduld als ik weer eens een avond of weekend lang alleen aandacht had voor het scherm van mijn laptop.

Karlijn van Houwelingen
November, 2012

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1. Inleiding	8
1.1 Achtergrond	8
1.2 Probleemstelling	11
1.3 Methode	12
1.4 Leeswijzer	13
2. Theoretisch Kader	14
2.1 Constructivisme	14
2.2 Wat is morele paniek?	15
2.3 Criteria	16
2.4 Actoren	17
2.5 Folk devils	18
2.6 Bezwaren	18
2.7 Voedingsbodem	20
2.8 Totstandkoming: drie modellen	21
2.9 Drugs	23
2.10 Immigranten	24
2.11 Deelvragen	24
3. Onderzoeksopzet en methodologische verantwoording	26
3.1 Onderzoek naar morele paniek in de media	26
3.2 Onderzochte media	27
3.3 Operationalisering	28
3.4 Werkwijze kwantitatief deel	30
3.5 Werkwijze kwalitatief deel	30
3.6 Analyse	32
3.7 Onderzoek naar het elite-engineered model	33
3.8 Interviews en debatten	33
3.9 Werkwijze interviews en debatten	34
3.10 Analyse interviews en debatten	35
3.11 Betrouwbaarheid en validiteit	35
4. Kennis over qat	38
4.1 Wat is qat?	38
4.2 Gebruikers	38
4.3 Problemen van gebruik	39
4.4 Markt	41
4.5 Criminaliteit	42
4.6 Openbare orde	43
4.7 Ranglijst	43
4.8 Juridische status	45
4.9 Verbieden	45
4.10 Instanties	48
4.11 Conclusie	49
4.12 Checklist	49

5. Resultaten	51
5.1 Kwantitatieve media-analyse	51
5.2 Inhoudsanalyse	54
5.3 Conclusie media-analyse	65
5.4 Kamerdebatten	66
5.5 Interviews	68
5.6 Conclusie interviews en debatten	69
6. Conclusie en discussie	71
6.1 Conclusie	71
6.2 Discussie	73
6.3 Hypothese	74
6.4 Vervolgonderzoek en theoretische implicaties	75
Literatuur	78
Bijlage	81
A. Kwalitatieve analyse: lijst van onderzochte artikelen	81
B. Selectie van gecodeerde passages	86
C. Interviewleidraad	91
D. Figuur 1	92

Samenvatting

Nederland heeft besloten om qat te gaan verbieden. Die strafbaarstelling wordt in deze studie onderzocht vanuit het theoretisch perspectief van morele paniek (Goode en Ben-Yehuda, 1994, 2009). Bij morele paniek is sprake van 'over-heated periods', waarin men zeer bezorgd is over een dreiging die feitelijk niet bestaat of veel minder sterk is dan gesuggereerd. Rond qat zijn in de media en politiek aanwijzingen zichtbaar voor zo'n paniecreactie. Deze studie bekijkt daarom in hoeverre de theorie bruikbaar is om het qatverbod te begrijpen. Media spelen volgens de theorie zo'n belangrijke rol bij het creëren en verspreiden van morele paniek, dat de pers het startpunt vormt voor een empirisch onderzoek met de volgende probleemstelling: *Welke indicaties voor morele paniek zijn aan te wijzen in de berichtgeving over qat, en hoe heeft die eventuele paniek bijgedragen aan de strafbaarstelling daarvan?*

Om deze vraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van

- literatuuronderzoek naar de theorie over morele paniek;
- literatuuronderzoek naar de bestaande kennis over qat en qatgebruik;
- kwantitatieve analyse van mediaberichtgeving uit de tien jaar voorafgaand aan het besluit tot strafbaarstelling;
- kwalitatieve inhoudsanalyse van 175 krantenartikelen uit de vier jaar voorafgaand aan het besluit tot strafbaarstelling en
- analyse van politieke debatten en interviews met vijf sleutelinformanten – politici – om de resultaten van de media-analyse te kunnen interpreteren.

Morele paniek kent volgens Goode en Ben-Yehuda (2009) vijf essentiële elementen: bezorgdheid, vijandigheid, disproportionaliteit, vluchtigheid en consensus. Althans: consensus in ten minste een bepaald deel van de samenleving. Er kan namelijk sprake zijn van 'situational deviance'. Deviant gedrag wordt dan slechts in een specifieke context veroordeeld. Morele paniek heerst in dat geval ook in een specifiek deel van de samenleving. Young (2009) voegt toe dat morele paniek nadrukkelijk *moreel* moet zijn. Ook wordt de situatie waarover paniek heerst gezien als symptoom van bredere malaise: men vreest dat een bestaand waardensysteem afbrokkelt (Garland, 2008).

Vijf actoren geven de paniek vorm: de pers, het publiek, justitie, politici en actiegroepen (Goode en Ben-Yehuda, 2009). De pers is de belangrijkste actor, omdat media ook de zorgen van andere actoren aanwakken door te overdrijven, vervormen en stereotyperen. Media zijn zelfs onmisbaar voor morele paniek (Cornwell, 2002). De genoemde actoren creëren 'folk devils', een groep mensen die verantwoordelijk wordt gehouden voor de vermeende dreiging.

De zorgen over afbrokkelende waarden die ten grondslag liggen aan morele paniek, zien we met name bij sociale verandering en daarmee samenhangende verschuivingen in de sociale, politieke of morele orde van de samenleving. Dus: de paniek richt zich aan de oppervlakte op een bepaald fenomeen, zoals qatgebruik, maar dieperliggende zorgen over veranderingen in de maatschappelijke orde die geldende waarden bedreigen, vormen de voedingsbodem. Bekend is dat laagopgeleiden zich meer bedreigd voelen door zulke veranderingen dan hoogopgeleiden. Ook mediagebruikers reageren volgens de literatuur niet hetzelfde: onder lezers van De Telegraaf wordt meer onbehagen gevonden over medemensen, samenleving en politiek dan onder lezers van 'kwaliteitskranten' (SCP, 2011). Onder laagopgeleiden en in de Telegraaf is daarom ook over qat meer morele paniek te verwachten.

De literatuur kent drie modellen voor de herkomst van morele paniek in een samenleving (Goode en Ben-Yehuda, 2009). Volgens het grassrootsmodel begint het onderop, bij het grote

publiek. De interest group theory houdt belangengroepen verantwoordelijk en het elite-engineered model veronderstelt dat de elite een campagne voert, vaak om de aandacht af te leiden van problemen die haar positie bedreigen.

Kwantitatief gezien wijst de mediaberichtgeving in de jaren voorafgaand aan het besluit qat strafbaar te stellen niet op morele paniek. Er is namelijk niet erg veel over het onderwerp geschreven. Ook in de aanloop naar het qatverbod blijft het bij zo'n vijf artikelen per medium per maand, met een absolute uitschieter van negen artikelen in één maand in het Dagblad van het Noorden.

Op het inhoudelijke vlak zijn de kenmerken van morele paniek wel te herkennen, met name in de populaire media. Bezorgdheid en vijandigheid zijn het meest aanwezig. De kenmerken van morele paniek zien we het sterkst in de Telegraaf, waarin expliciet en met grotere woorden dan in andere media bezorgdheid wordt geuit, feiten zijn gefabriceerd en Somalische qatgebruikers vooral worden afgeschilderd als criminelen. Het verschil tussen populaire media en regionale en 'kwaliteitskranten' wijst erop dat de inhoudelijke morele paniek 'situationeel' is.

In dit geval is echter geen sprake van volwaardige situationele morele paniek omdat deze niet voldoet aan de kwantitatieve criteria. Er is morele angst, ofwel kwalitatief waarneembare tendensen tot morele paniek, maar die angst is – nog – niet ontaard in echte paniek, waarbij ook kwantitatief gezien een paniecreactie zichtbaar zou moeten zijn.

Hoewel de morele angst met name kan worden waargenomen in de populaire media met een relatief lager opgeleide en minder welvarende doelgroep, speelt de bovenkant van de samenleving een rol van betekenis. De media volgen namelijk de politiek. Ook de analyses van debatten en interviews met politici wijzen erop dat delen van de politieke elite de aanjager van de tendensen tot morele paniek zijn geweest.

Daarbij bestaat op z'n minst samenhang tussen het qatverbod en onvrede over immigratie in de maatschappij. Zowel politieke voor- als tegenstanders van de strafbaarstelling verbinden qat veelvuldig aan een aspect daarvan: integratie van migranten. Volgens tegenstanders is het uitbannen van qat een 'truc' om uit te stralen dat men op doortastende wijze actie onderneemt en 'vervelende' immigranten onder controle heeft. Voorstanders stellen dat het verbod simpelweg nodig is vanwege reële (integratie)problemen. Hun verhaal vindt minder ondersteuning in overige bevindingen dan de informatie van de tegenstanders.

Al met al beschrijft het elite-engineered model de ontstaansgeschiedenis van de waargenomen tendensen tot morele paniek over qat het beste. Het probleem waarvan de elite volgens dit model de aandacht af wil leiden, lijkt in deze casus onvrede over immigratie en integratie. Door in te spelen op de zorgen over gebrek aan integratie en ze nog wat aan te wakkeren rond Somaliërs – wat uiteindelijk tot inhoudelijke kenmerken van morele paniek in de media leidde – rechtvaardigt de politieke elite (met name de rechtse voorstanders van strafbaarstelling) een qatverbod. Dit verbod suggereert vervolgens dat politici 'vervelende' migranten onder controle hebben.

Immigratie zorgt niet alleen voor de onvrede die politici met een qatverbod lijken te willen bezweren. De aanwezigheid van immigranten zorgt ook voor veranderingen in de maatschappelijke orde die de maatschappij ontvankelijk maken voor morele paniek. Mogelijk speelt ook mee dat sociaal-economische zekerheden verdampen in de hedendaagse vloeibare moderniteit (Bauman, 2007). De 'campagne' van de elite is het meest succesvol in het segment van de samenleving waar het meeste onbehagen over deze veranderingen heerst, namelijk in de wereld van populaire media en hun lezers (SCP, 2011).

Over qat heerst dan wel geen volwaardige morele paniek, dat concept moet niet zomaar

terzijde worden geschoven. Qat is namelijk niet het enige aan immigratie gerelateerde onderwerp waarover recent bezorgdheid bestond. Onder meer illegalen, de burka en het huwelijk tussen neef en nicht zijn of worden verboden. Mogelijk is ook daarover kwantitatief gezien niet zo gek veel geschreven, maar zien we wel kwantitatieve aanwijzingen voor morele paniek als deze onderwerpen gezamenlijk onder de loep worden genomen. Dat zou kunnen betekenen dat morele angst over qat bestaat binnen een overkoepelende paniek over migratie, die bijvoorbeeld ook de burka omvat.

Waar de dieper liggende bezorgdheid over immigratie vandaan komt, blijft in dit onderzoek onduidelijk. Het onderzoek leverde wel een gefundeerd idee op over de omvang, aard en herkomst van de kenmerken van morele paniek die in de berichtgeving over qat worden waargenomen. Vanwege methodologische en conceptuele problemen behoeft dit idee nog nader onderzoek. Het fungeert daarom als hypothese voor vervolgstudies.

Daarin moet ook het aanwakken van morele paniek als afleidingsmanoeuvre nog beter bestudeerd worden. Het is met name zaak een methode te vinden om zo'n manoeuvre empirisch te bewijzen. Verder moet vervolgonderzoek duidelijk maken of de tendensen tot morele paniek rond qat zoals verondersteld onderdeel zijn van een sterkere, overkoepelende morele paniek over immigratie.

Dat mogelijk zulke 'clusterpaniek' bestaat is voor zover bekend nieuw in de theorie over morele paniek. Daarin is niet uitgewerkt hoe morele paniek voort kan bouwen op eerdere of bredere paniekreacties. Verder behoeft de theorie invulling op het gebied van situational deviance. De literatuur kent daarvoor geen criteria, behalve dat sprake moet zijn van consensus onder 'substantiële' aantallen individuen, artikelen of media, en dat morele paniek van verschillende omvang kan zijn. Wat de minimumomvang is van de groep waar de paniekreactie wordt waargenomen om van al dan niet situationele morele paniek te kunnen spreken, blijft dus vaag en voor verschillende interpretaties vatbaar. Het ontwikkelen van handvatten om te bepalen wanneer morele paniek situationeel dan wel algemeen of geheel afwezig is, zou de theorie versterken.

Verder leert deze casus dat het zinvol is gradaties van morele paniek te onderscheiden en te spreken van bijvoorbeeld sterke, matige of zwakke morele paniek. We zien rond qat inhoudelijk namelijk redelijk sterke morele paniek in de Telegraaf, terwijl de morele paniek in NRC Handelsblad veel zwakker is.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond

Het kauwen op bladeren van de qatplant wordt verboden, meldde minister Leers (Immigratie, Integratie en Asiel) op 10 januari 2012 in een brief aan de Tweede Kamer. Volgens zijn schrijven verbiedt hij gebruik van en handel in de drug, die voornamelijk door Somaliërs wordt gebruikt, ‘in verband met de aan qatgebruik verbonden schade voor de gezondheid en voor de samenleving’ (Kamerstukken II 2011/12, 24077, nr. 268) Leers zegt zijn besluit te baseren op een onderzoek van het Trimbos-instituut, dat is uitgevoerd in opdracht van verschillende ministeries (De Jonge en Van der Veen, 2011). Het qatverbod wordt geregeld per Algemene Maatregel van Bestuur. Dat is een nadere uitwerking van een wet, in dit geval de Opiumwet, waarover niet gestemd hoeft te worden in de Eerste en Tweede Kamer. Wel buigt de Raad van State zich, zoals gebruikelijk, nog over de maatregel die qat strafbaar stelt. Als het advies van de Raad van State binnen is wordt de maatregel eventueel aangepast, om vervolgens te worden gepubliceerd in het Staatsblad. Met ingang van de eerste dag van de tweede kalendermaand na de bekendmaking is de AMvB dan van kracht (Boon e.a., 2005). Naar verwachting is deze procedure voor het qatverbod begin 2013 afgerond en gaat het verbod in die periode in.

Hoewel de strafbaarstelling van het qat dus formeel buiten het parlement om ging, is er wel een stemming in de Tweede Kamer aan vooraf gegaan. De Kamerleden Mirjam Sterk (CDA) en Cora van Nieuwenhuizen (VVD) riepen in november 2011 per motie namelijk al op tot het bespoedigen van zo’n verbod. Nederland nam door het toestaan van qat volgens de beide Kamerleden een uitzonderlijke positie in in Europa: in landen als Frankrijk, Zweden, Denemarken en Duitsland is het verboden. Daardoor zou de handel in qat van en naar Nederland aantrekken, met ‘grote overlast’ tot gevolg. Verder wijzen Sterk en Van Nieuwenhuizen op ‘praktijkvoorbeelden’, waaruit zou blijken dat qatgebruik “grote knelpunten veroorzaakt bij de integratie van Somaliërs, zoals langdurige werkloosheid en schooluitval”. (Kamerstukken II 2011/12, 33000 VII, nr. 91) Ze wilden dat het onderzoek van het Trimbos-instituut dat was aangekondigd, snel naar de Kamer zou worden gestuurd, zodat al in 2012 een verbod op qat geïntroduceerd kan worden, schrijven ze zonder de inhoud van dat rapport te kennen (Kamerstukken II 2011/12, 33000 VII, nr. 91).

De fracties van de VVD, de SGP, de ChristenUnie, het CDA en de PVV stemden daarmee in, waarmee de motie werd aangenomen en de minister tot actie werd gemaand. Sterk en Van Nieuwenhuizen zijn dus niet de enige politici die zich zorgen maken over qat. Kamerleden spreken in debatten over ‘een groot drama’, ‘20.000 kilo qat per week’, ‘handelaren als criminelen’ (Handelingen II, 2011/2012, nr. 58) ‘toerenhoge werkloosheid’ en ‘zelfs meer criminaliteit dan onder andere niet-westers allochtone groepen’ (Handelingen II, 2011/2012, nr. 24). In de Tweede Kamer gaat het met name over gebrekkige integratie, verslaving, overlast, criminaliteit en sociaal-economische achterstand (plus de kosten die daarbij komen kijken) – problemen die niet allemaal slaan op de positie van qat-gebruikers zelf, maar op de rest van de samenleving, die politici daartegen willen beschermen (zie ook paragraaf 5.4) .

Criminalisering van gedrag en bijbehorende groepen mensen in de maatschappij – in dit geval qatgebruik en/of -handel en qatgebruikers en/of -handelaren - heeft al lang de aandacht van sociologen. In hun werk is duidelijk geworden dat criminalisering – het tot een misdaad bestempelen (Diederiks, 1989) - niet simpelweg het proportionele gevolg is van de aard van een probleem, maar dat er veel andere processen aan ten grondslag kunnen liggen. De sociologie kent bijvoorbeeld conflict- en consensusmodellen ter verklaring van criminalisering. Hagan (1980) omschreef ze

respectievelijk als 'moreel marxisme' en 'moreel functionalisme'. Moreel marxisten gaan ervan uit dat het rechtssysteem een middel is om de belangen van de dominante klasse te beschermen. Het moreel functionalisme stelt dat wetten een uitdrukking zijn van waarden en normen die breed gedeeld worden in de samenleving en gemeenschappelijke belangen reflecteren. De wet is dan een middel om meningsverschillen op te lossen, degenen die anders handelen te dwingen zich aan de normen en waarden te houden en de gemeenschappelijke belangen niet te schaden (Hagan, 1980). De afgelopen jaren is een internationaal perspectief populair geworden (Jennes, 2004). Sociologen stellen dat internationale banden en invloeden steeds bepalender zijn voor culturele en organisatorische vormen van een land, inclusief de wet. Dat zou te koste gaan van binnenlandse invloeden daarop.

Morele paniek

Hoewel die internationale invalshoek aan belang won, blijven ook theorieën over *interne* processen in zwang. Een manier om criminalisering te begrijpen vanuit binnenlandse krachten, is het toepassen van het concept 'morele paniek', afkomstig uit de constructivistische wetenschapstraditie. Er wordt verondersteld dat in de samenleving sprake kan zijn van 'over-heated periods', waarin men zeer bezorgd is over een dreiging die feitelijk niet bestaat of veel minder sterk is dan gesuggereerd. Een groep mensen wordt tot 'folk devil' gemaakt: zij zouden verantwoordelijk zijn voor die dreiging, en daarmee de cultuur, manier van leven en centrale waarden van de samenleving ondermijnen (Goode en Ben-Yehuda, 2009).

In de literatuur worden drie modellen onderscheiden voor de totstandkoming van morele paniek. Het grassroots-model waarbij de paniek vanuit het grote publiek van onderop komt; het elite-engineered model waarbij de morele paniek is aangewakkerd door een kleine machtige groep – vaak uit eigenbelang; en de interest-group theory, die veronderstelt dat belangengroepen morele paniek genereren en ondersteunen. In al deze modellen zijn media zeer belangrijk voor het creëren, aanwakkeren en verspreiden van morele paniek. Media spelen met name de rol van 'agendasetter': ze visualiseren deviantie, richten de aandacht daarop en framen situaties als probleem. Ook concentreren ze publieke verontwaardiging daarover. Naast het publiek, justitie, politici en actiegroepen is de pers dan ook de belangrijkste actor bij het vormgeven van morele paniek (Goode en Ben-Yehuda, 2009). Media zijn zelfs 'onmisbaar' genoemd (Cornwell, 2002).

De theorie over morele paniek is niet onomstreden. Wetenschappers hebben bezwaren geuit en de theorie verfijnd. Met name de toepasbaarheid in de hedendaagse pluralistische risicosamenleving is bediscussieerd, omdat de diverse subsectoren die de samenleving tegenwoordig kent niet eenduidig reageren. Ook is er kritiek op de meetbaarheid van het concept. De proportionaliteit van de reactie op een vermeende dreiging is bijvoorbeeld moeilijk te objectiveren. In hoofdstuk 2 ga ik verder in op deze problematische kanten van de theorie en geef ik aan hoe ik daarmee omga in de rest van dit onderzoek naar de strafbaarstelling van qat. De theorie over morele paniek vormt daarvan het startpunt. Andere perspectieven, zoals de internationale invloeden die er in deze casus wellicht ook zijn geweest, blijven grotendeels buiten beschouwing.

Er zijn namelijk diverse aanwijzingen dat morele paniek bruikbaar kan zijn om die strafbaarstelling te begrijpen. Het wetenschappelijke rapport van het Trimbos-instituut, dat minister Leers uiteindelijk in januari 2012 naar de Kamer stuurde met een begeleidende brief waarin hij het qatverbod aankondigt, schetst bijvoorbeeld een veel minder schrikwekkend beeld dan politici. Zo stelt het instituut dat een grote deel van de onderzochte Somalische qatgebruikers 'sociaal gebruiker' is en weinig problemen ondervindt. Zo'n tien procent van de onderzoeksgroep van qat-gebruikers,

die een afspiegeling van de Somalische populatie in Nederland vormde maar niet werd gerandomiseerd, valt wel in de categorie 'problematisch'. Voor een deel kampen zij ook met psychiatrische problemen en andere verslavingen (alcohol, heroïne). De Trimbos-onderzoekers concluderen dat de problematische gebruikers *hulp* nodig hebben bij het aanpakken van hun qat-gebruik, psychiatrische problemen en alcoholverslaving. Het rapport draagt dus nadrukkelijk een andere oplossing aan dan de weg die de minister koos, naar eigen zeggen juist op basis van dat rapport. De onderzoekers gaan daarnaast in op de overlast van qathandel en –distributie. We lezen dat zes van de elf Nederlandse gemeenten met de meeste Somalische inwoners, qatgebruik als een probleem rond openbare orde en veiligheid ervaren. Het gaat dan met name om geluidsoverlast, vervuiling en rondhangende mannen. Drie daarvan pleiten voor een qatverbod. Dat betekent dat acht gemeenten die met qatgebruik te maken hebben niet voelen voor een verbod. Niet iedereen is dus overtuigd van de schadelijkheid van qat en de noodzaak van een verbod.

Ook het vorige kabinet zag die noodzaak niet. Toenmalig minister van Volksgezondheid Ab Klink (CDA) schreef in 2008 aan de Tweede Kamer dat hij geen aanleiding zag om qat onder de Opiumwet te scharen. Klink: *“Immers, het gebruik beperkt zich tot een relatief kleine, voornamelijk Somalische, bevolkingsgroep. Daarbij is het risico bij qatgebruik klein, zowel voor de individuele gezondheid als voor de volksgezondheid. Er zijn slechts incidenteel op lokaal niveau meldingen van overlast en er is geen sprake van betrokkenheid van de georganiseerde misdaad. Anderzijds zou een verbod kunnen leiden tot criminalisering van de handel en stigmatisering van de Somalische gebruikers. De enkele gemeenten die te maken hebben met overlast als gevolg van handel staan mijns inziens voldoende wettelijke instrumenten ter beschikking om deze incidenten aan te pakken, bijvoorbeeld via de Algemene Plaatselijke Verordeningen.”* (Kamerstukken II 2007/08, 24077, nr. 208)

Politici hebben dus grote zorgen geuit omdat ze qat en qatgebruikers zien als een gevaar voor de samenleving, maar de dreiging lijkt, zoals de theorie over morele paniek stelt, niet zo sterk als is gesuggereerd. Ook in de media zien we signalen voor een oververhitte, paniekerige reactie op weg naar het besluit tot strafbaarstelling van qat in januari 2012. Qat wordt in media namelijk verbonden aan allerlei bedreigingen voor de maatschappij, terwijl het Trimbos-instituut beperkte problemen rapporteerde. In kranten wordt ondertussen geschreven over terrorisme, geweld en 'desastreuze' effecten op de levens van Somaliërs, die als lamlendig worden neergezet geen van allen zouden integreren indien ze qat gebruiken. Er zouden bewakingsdiensten nodig zijn om de overlast voor de samenleving te beperken. Een paar voorbeelden:

„Handelaren gaan elkaar met kapmessen te lijf, zegt Tweede Kamerlid Coskun Cörüz. „Bovendien belandt de opbrengst van de qathandel grotendeels bij terroristische organisaties in Afrika.”
('Uithoorn blij met pleidooi CDA voor verbod op qat', AD, 5 november 2011, blz. 15)

Niettemin juicht de Groningse Somaliër Abdi Mohamed, voorzitter van de Stichting Somaliërs in Groningen, het qat-verbod toe. Hij stelt dat qatgebruik een desastreuze uitwerking heeft op de levens van veel gebruikers, die vaak te lamlendig zijn om welk werk dan ook aan te nemen.
('Iedere dag verse qat, behalve op woensdag', Dagblad van het Noorden, 16 januari 2012,)

Nederland moet qat verbieden, vindt het CDA. Vooral de Somaliërs in ons land kauwen het de hele nacht en zijn dan de volgende dag uitgeteld. Zo integreren ze natuurlijk niet, gaat Mirjam Sterk betogen bij de begroting Integratie deze week.
('CDA wil qat in Nederland verbieden', Nu.nl, 15 november 2011)

Rumoer over drugs en onrust over immigranten zoals in de Nederlandse qat-discussie, zijn bovendien vaker begrepen vanuit het perspectief van morele paniek (zie hoofdstuk 2). Specifiek over qatgebruik heerste volgens Anderson e.a. (2007, pp. 148-150) eerder morele paniek in de Zuid-Londense buurt Streatham. In die heterogene wijk bevindt zich een kleine enclave van Somalische ondernemers. Ze trekken vrijwel alleen Somaliërs. Een bewonersorganisatie verzet zich sinds 2001 tegen de Somalische aanwezigheid. De club klaagt bijvoorbeeld over brutaal gedrag en verbale agressie, uitsluiting van bezoek aan de Somalische cafés, fout parkeren, luidruchtige en intimiderende groepen mannen die voor de winkels en cafés op de stoep hangen, en vooral over de openlijke handel in en het gebruik van qat. Ook gevoelens over grote groepen 'buitenlandse mannen' bleken mee te spelen. Bewoners vonden hen vreemd en voelden zich bedreigd door hun aanwezigheid. De discussie over qat en qatgebruikers leidde in Zuid-Londen tot morele paniek, constateren Anderson e.a. (2007). Daarbij werden volgens deze auteurs angsten voor drugshandel en criminaliteit, maar ook voor 'buitenlanders', aangewakkerd door personen die daarmee hun eigen agenda dienden.

1.2 Probleemstelling

Omdat genoemde aspecten van de Nederlandse discussie over qat overeenkomsten vertonen met de theorie over morele paniek, verken ik in dit onderzoek de achtergronden van de strafbaarstelling van qat vanuit dat theoretisch perspectief. In hoeverre is de theorie over morele paniek bruikbaar om het qatverbod te begrijpen? Media spelen volgens de theorie zo'n belangrijke rol bij het creëren, aanwakkeren en verspreiden van morele paniek, dat ik de pers als startpunt neem voor een empirisch onderzoek met de volgende probleemstelling:

Welke indicaties voor morele paniek zijn aan te wijzen in de berichtgeving over qat, en hoe heeft die eventuele paniek bijgedragen aan de strafbaarstelling daarvan?

Een onderzoek met deze vraagstelling draagt bij aan theorieontwikkeling. Het gaat hier namelijk niet om een archetype van morele paniek, maar om een wat minder voor de hand liggende casus. In Engeland beperkte de morele paniek over qat zich tot een specifieke wijk (Anderson e.a., 2007), en ook in Nederland is het niet waarschijnlijk dat een wijdverbreide, in de samenleving dominante morele paniek is vast te stellen rond qat. In de pluralistische Nederlandse samenleving worden drugsgebruik en immigranten in aanzienlijke delen van de maatschappij immers niet als probleem gezien. Bovendien is qat nog altijd een vrij onbekend middel, wat erop duidt dat het 'gedoe' daarover aan bepaalde burgers voorbij is gegaan. Het debat over qat zal dan ook geen schoolvoorbeeld van morele paniek zijn, zoals bijvoorbeeld de jacht op heksen in vroegmodern Europa, of op communisten in twintigste eeuwse Amerika, toen de paniek niemand kon ontgaan. Des te interessanter is de vraag of de theorie ook bruikbaar is om een minder voor de hand liggende casus als deze te begrijpen. Dat draagt bij aan de discussie over bruikbaarheid van de theorie in de hedendaagse pluralistische maatschappij, en biedt inzicht in de reikwijdte van de theorie. Vooral nog is men het er in de literatuur steeds meer over eens dat geen algehele consensus hoeft te bestaan om van morele paniek te kunnen spreken, zo wordt duidelijk als in hoofdstuk 2 de theorie diepgaander wordt behandeld.

In algemenere zin draagt deze studie bij aan de kennis over de omgang van een moderne samenleving met deviante, marginale groepen. Dat criminalisering in de sociale werkelijkheid geregeld voorkomt, geeft aan dat het belangrijk is de klassieke werken op dit gebied (bijvoorbeeld over morele paniek, een concept dat Cohen in 1972 opwierp) actueel te houden. Daarom ga ik na of

en hoe morele paniek in dit geval van toepassing is, in een (risico)samenleving vol diversiteit en een tijd dat meer aandacht is voor internationale invloeden op wetgeving.

Maatschappelijk gezien kan een studie naar de achtergronden van het verbod op qat een zinvolle bijdrage leveren aan het debat over maatregelen als deze, die – onder het mom van noodzakelijke bescherming van de samenleving - een gewoonte van een kleine groep als ongewenst bestempelen en verbieden. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor het verbod op het dragen van de gezichtsbedekkende boerka (Van Keken, 2012). Ook werd een verbod op (gearrangeerde) huwelijken tussen neef en nicht aangekondigd, onder het mom van de ‘Joods-Christelijke cultuur’, waar dit gebruik van enkele migrantengroepen niet in zou passen (‘Huwelijk tussen neef en nicht aan banden’, 2012). Welke mechanismen en motieven, zoals eventueel morele paniek, gaan daarachter schuil? Een antwoord op die vraag verheldert het maatschappelijk debat, dat vol is van emoties, politiek en veronderstellingen. Door daarbij het concept morele paniek te gebruiken, worden de morele grenzen van de samenleving zichtbaar. De mate van diversiteit die wordt getolereerd blijkt, ook als men uitgaat van de werkelijkheid als sociale constructie, gelimiteerd (zie ook paragraaf 2.1). Tegelijk doet het gebruik van de theorie over morele paniek beseffen dat reacties op onconventioneel gedrag niet slechts het gevolg zijn rationale, realistische beoordeling van het gedrag in kwestie, maar het gevolg zijn van de - reële of veronderstelde - bedreiging van bepaalde posities, statussen, belangen, ideologieën en waarden. In die zin houdt dit onderzoek de maatschappij een spiegel voor. Omdat ik naast mijn studie werk als journalist, wil ik mijn bevindingen wellicht breder kenbaar maken door middel van een journalistiek artikel.

Niet alleen de maatschappij wordt met dit onderzoek aangezet tot enige zelfreflectie, dat geldt ook specifiek voor journalisten. De resultaten van de media-analyse tonen onder meer hoe berichtgeving wordt beïnvloed, en wat de gevolgen daarvan kunnen zijn. Om onafhankelijkheid te bewaren en afgewogen verslag te doen, is het voor mij en mijn collegajournalisten zaak ons daarvan bewust te zijn.

1.3 Methode

Ik onderzoek de bruikbaarheid van morele paniek voor het begrijpen van de strafbaarstelling van qat door middel van

- literatuuronderzoek naar de theorie over morele paniek;
- literatuuronderzoek naar de bestaande kennis over qat en qatgebruik;
- analyse van krantenartikelen uit de periode voorafgaand aan het besluit tot strafbaarstelling;
- analyse van politieke debatten en
- interviews met sleutelinformanten.

De media-analyse bestaat uit een kwantitatief en een kwalitatief deel, om zowel de omvang als de aard van de morele paniek te kunnen bestuderen. De berichtgeving van januari 2002 tot en met februari 2012 wordt kwantitatief onderzocht, artikelen uit de periode februari 2008 tot en met februari 2012 worden kwalitatief bestudeerd. Om de resultaten van de media-analyse te kunnen verklaren – de politieke elite lijkt een belangrijke rol te hebben gespeeld - bekijk ik ook transcripties van debatten in de Tweede Kamer en interview ik politici die het proces tot aan het besluit om qat te verbieden van dichtbij hebben meegemaakt of daarbij zelf een rol hebben gespeeld. Deze onderzoeksopzet wordt nader toegelicht en verantwoord in hoofdstuk 3.

1.4 Leeswijzer

Het volgende hoofdstuk gaat allereerst dieper in op de theorie over morele paniek. Daarop volgt in hoofdstuk 3 een methodologische verantwoording. Hoofdstuk 4 behandelt de wetenschappelijke kennis over qat, om daaraan zoveel mogelijk de feitelijke dreiging af te kunnen meten. De resultaten van de media-analyse en de analyse van politieke debatten en interviews zijn terug te vinden in hoofdstuk 5 Deze resultaten leiden in hoofdstuk 6 tot een conclusie, een discussie en aanbevelingen voor vervolgonderzoek. Tot slot wordt dit onderzoek verantwoord met een literatuurlijst en diverse bijlagen.

2. Theoretisch kader

De theorie over morele paniek is, zoals aangehaald in hoofdstuk 1, een van de diverse sociologische theorieën over criminalisering. Specifiek deze ene theorie wordt hier uitgewerkt, zodat kan worden nagegaan of de strafbaarstelling van qat vanuit het perspectief van morele paniek is te begrijpen. Nadat is besproken in welke sociologische traditie de theorie staat (2.1), wordt uitgewerkt wat sociologen verstaan onder morele paniek (2.2) en welke criteria gelden om van morele paniek te kunnen spreken (2.3). In paragraaf 2.4 licht ik toe welke actoren een rol spelen. Het volgende onderdeel gaat over het doelwit van de morele paniek: de folk devils (2.5). De bezwaren tegen de theorie worden vervolgens besproken (2.6). Deze paragraaf bevat evenals paragraaf 2.3 aanwijzingen voor operationalisering van het concept morele paniek uit de literatuur. Daarna ga ik dieper in op de voedingsbodem voor morele paniek (2.7) en de drie modellen die de totstandkoming daarvan beschrijven. Voorbeelden van toepassing van de theorie op onrust over drugsgebruik (2.9) en immigranten (2.10) sluiten het theoretisch kader af.

2.1 Constructivisme

Het concept morele paniek kent een constructivistisch perspectief op de werkelijkheid en de sociale wetenschappen als vertrekpunt (Goode en Ben-Yehuda, 1994a) Constructivisten zien de sociale werkelijkheid, in tegenstelling tot collega's die de sociologie vanuit het positivisme benaderen, als een fundamenteel andere werkelijkheid dan de wereld die wordt bestudeerd door de natuurwetenschappen. Het menselijk sociaal leven is minder objectief, hard en feitelijk, en meer gebaseerd op ideeën, overtuigingen en percepties van mensen. Mensen handelen niet op basis van een objectieve werkelijkheid, maar op basis van wat zij zien als de realiteit, die dus een sociale constructie is. Verschijnselen die voor positivisten feiten zijn, zijn voor *hardcore* constructivisten ideeën en beelden die mensen hebben gecreëerd. Het sociale leven is in een constructivistische visie dus alleen te *begrijpen* door te bestuderen hoe mensen hun werkelijkheid construeren. In methodologisch onfeilbare bewijzen voor causale verklaringen is men minder geïnteresseerd (Neuman, 2007).

2.2 Wat is morele paniek?

De constructivistische visie dat verschijnselen geen feiten, maar door mensen gecreëerde ideeën en beelden zijn, brengt met zich mee dat een verschijnsel als qatgebruik pas een probleem is als een groep mensen het problematisch *vindt*. Het verschil tussen goed of fout is in deze benadering dus geen objectief gegeven, maar een sociale constructie. Zorgen over als problematisch gedefinieerde fenomenen hoeven dan ook niet direct verbonden te zijn met reële schade die een situatie oplevert. In de geschiedenis zijn verschillende periodes aangewezen als 'over-heated periods' met disproportioneel grote bezorgdheid, onder meer door Goode en Ben-Yehuda (2009). Zo'n oververhitte periode wordt door hen beschreven met het concept 'morele -paniek':

The moral panic is a scare about a threat or supposed threat from deviants of 'folk devils', a category of people who, presumably, engage in evil practices and are blamed for menacing a society's culture, way of life, and central values. The word 'scare' implies that the concern over, fear of, or hostility toward the folk devil is out of proportion to the actual threat that is claimed. (Goode en Ben-Yehuda, 2009, p. 2)

Stanley Cohen introduceerde dit begrip in 1972. Bij morele paniek wordt een situatie, persoon of groep gedefinieerd als bedreiging voor maatschappelijke waarden en belangen. Het fenomeen wordt op stereotypische wijze weergegeven door de massamedia. Er worden manieren ontwikkeld om ermee om te gaan. De dreigende situatie kan vervolgens verdwijnen, uit het zicht voorbestaan of juist verergeren en zichtbaarder worden. Het subject van de paniek kan nieuw zijn, maar ook al lang bestaan en plotseling in de schijnwerpers verschijnen. Meestal ebt de paniek na enkele maanden of jaren weg. Soms heeft de morele paniek wel serieuze en langdurige gevolgen, bijvoorbeeld in wettelijk en sociaal beleid, of zelfs in de manier waarop de samenleving zichzelf ziet (Goode en Ben-Yehuda, 2009, p. 23).

Een klassiek en misschien wel het meest dramatische voorbeeld van morele paniek in de literatuur is de heksenvervolging in Midden- en West-Europa tussen 1400 en 1700. (Een ongewoon lange termijn voor een morele paniek!) Mens en maatschappij zouden destijds worden bedreigd door leden van een nieuwe sekte, die zich afkeerde van God en samenspande met de duivel om dood en verderf te zaaien. Het verhaal ging als volgt: op geheime vieringen, vliegend te bereiken, troffen de sekteleiden - heksen - elkaar. De duivel was daar ook aanwezig. Om hun geheime verbond uit te breiden wijdden de heksen nog ongedoopte baby's aan hem. Andere ongedoopte of ongeboorte kinderen werden gedood, om hen uit te sluiten van de 'eeuwige zaligheid'. Van de lijkjes werd heksenalf gebrouwen (Dresen-Coenders, 1983).

Deze leer werd samen met opsporings- en foltermethoden vastgelegd in een handboek voor op de preekstoel en in de rechtszaal: de *Malleus Maleficarum* (1487). Zo, via de drukpers, verspreidden de ideeën zich door Europa. Voordat de uiteindelijk wijdverbreide 'waandenkbeelden' na meer dan twee eeuwen hun overtuigingskracht verloren, waren vele tienduizenden heksen – vooral vrouwen – op de brandstapel beland (Dresen-Coenders, 1983).

De heksenjachten zijn een sprekend voorbeeld van een oververhitte reactie: het gevreesde en veroordeelde gedrag bestaat zelfs niet. Maar ook de moderne tijd kent vele voorbeelden, zoals de Amerikaanse angst voor verschillende drugs: marihuana in de jaren '30, LSD in de jaren '60, PCP in de late jaren '70, crack, cocaïne en xtc in de jaren '80 en methamfetamine van eind jaren '80 tot begin jaren nul (Goode en Ben-Yehuda, 2009).

2.3 Criteria

Goode en Ben-Yehuda (1994, 2009) benoemen vijf essentiële elementen van morele paniek. Het bestaan van morele paniek kan volgens deze auteurs van een standaardwerk over morele paniek objectief empirisch gemeten worden door deze elementen als criteria te gebruiken. Dat zijn:

Bezorgdheid: over het gedrag van een bepaalde groep en de gevolgen die dat gedrag heeft voor (delen van) de samenleving.

Vijandigheid: naar de groep die de als bedreigend ervaren situatie veroorzaakt.

Consensus: er is ten minste een minimale mate van overeenstemming in de samenleving over het idee dat de dreiging serieus is en veroorzaakt wordt door de aangewezen groep. Althans, er is consensus in een bepaald segment van de samenleving, want morele paniek hoeft niet dominant te zijn. Er is namelijk een verschil tussen 'situational deviance' en 'societal deviance'. Die laatste vorm van deviant gedrag wordt breed veroordeeld en onacceptabel geacht. Neem bijvoorbeeld kindermisbruik, of diefstal. 'Situational deviance' daarentegen behelst negatieve oordelen die slechts

voorkomen in een specifieke context. Zo wordt luiheid in het algemeen negatief beoordeeld ('societal deviance'), maar is onder fabrieksarbeiders te hard werken juist niet geaccepteerd, omdat men het als uitsloverij ziet ('situational deviance'). Bij situational deviance heerst ook morele paniek in een specifiek deel van de samenleving. De paniek kan dus van verschillende omvang zijn: soms heeft die slechts een sociale categorie, groep of segment van de samenleving in zijn greep en gaat die voorbij aan de rest van de bevolking, soms is de meerderheid van het publiek bezorgd. Een exact omslagpunt is niet aan te geven, maar er bestaat géén morele paniek als het om niet-substantiële aantallen mensen gaat.

Disproportionaliteit: het idee bestaat dat meer mensen bij het 'gevaarlijke' gedrag zijn betrokken dan feitelijk het geval is, en dat het gevaar of de schade van dat gedrag groter is dan realistische taxatie kan onderbouwen.

Vluchtigheid: morele paniek komt en gaat van nature snel. De vijandigheid en de koortsachtige toestand van de samenleving is niet lang vol te houden. Als een bepaalde zorg min of meer constant in de samenleving aanwezig is, is het over het algemeen geen morele paniek. Er zijn wel voorbeelden van langdurige zorgen in de samenleving die tot de voorbeelden van morele paniek worden gerekend, zoals de heksenjachten. De cyclus van komen en gaan kan dus van verschillende lengte zijn. Als morele paniek gedurende een langere periode bestaat zal de sterkte van de andere kenmerken, met name de vijandigheid, overigens wel variëren. In die zin blijft dan sprake van vluchtigheid. Goode en Ben Yehuda stellen namelijk: *"the degree of hostility generated during a moral panic tends to be fairly limited temporally; the fever pitch that characterizes a society during the moral panic during its course is not typically sustainable over a long stretch of time."* (Goode & Ben-Yehuda, 1994, p. 39)

De theorie over morele paniek ontstond in de roerige jaren zestig, toen ook de sociologie over deviantie op zijn kop werd gezet (Young, 2009). Deviantie werd niet langer gezien als pathologie of iets dat inherent was aan een bepaalde actie, maar als subcultureel of gevolg van labeling. Als menselijke creatie dus: deviantie werd steeds meer met een constructivistische blik bekeken. In die turbulente tijd werd een periode van morele paniek beschreven als vol van cultureel conflict en emotionele energie. Young (2009) signaleert dat het concept inmiddels geassocieerd wordt met het wat lusteloze beeld van misleiding door de media, van waanideeën bij het publiek, met simpele redeneringen, het afwentelen op een willekeurige, passieve zondebok en met incidenten in een verder netjes gereguleerde wereld. Hij stelt daar zijn ideaaltype van morele paniek tegenover. Die is nadrukkelijk *moreel* (ook in: Cohen, 1999). Morele paniek gaat over goed en slecht en wordt gekenmerkt door een zekere angst, door emotionele energie en morele veroordeling. Het is dus niet simpelweg het gevolg van foutieve, overdreven informatie. De zorg dat een bestaand waardensysteem wordt bedreigd ligt ten grondslag aan morele paniek (Garland, 2008; Goode en Ben-Yehuda, 2009). De situatie waarover paniek heerst wordt gezien als symptoom van die bredere malaise. Dat leidt tot een tweede belangrijk kenmerk: het onderwerp van de morele paniek is *symptomatisch* (Garland, 2008).

2.4 Actoren

In navolging van grondlegger Cohen benoemen Goode en Ben-Yehuda vijf actoren die morele paniek vormgeven: de pers, het publiek, justitie, politici en actiegroepen.

De pers is de belangrijkste actor, omdat media niet alleen een plaats vormen waar morele paniek zich manifesteert, maar ook – met de partijen die in de media aan het woord komen - de zorgen van andere actoren aanwakkeren door te overdrijven, vervormen en stereotyperen. De media zijn met name belangrijk als ‘agendasetters’: ze richten de aandacht op een kwestie en framen die op een bepaalde manier. In de media wordt informatie over sociale problemen geselecteerd, en worden interpretatieschema’s en conflicten over potentiële morele dreigingen gevoed.

Hoewel morele paniek ook voorkwam vóórdat de massamedia bestonden – zie bijvoorbeeld de heksenjachten: *massamedia* zijn niet absoluut noodzakelijk – zijn de moderne media het meest effectieve middel voor het creëren, aanjagen en verspreiden van morele paniek. Media visualiseren namelijk deviantie, framen situaties als probleem en concentreren en publiceren verontwaardiging daarover. Veel paniekverhalen ontstaan wel onder gewone mensen die met elkaar praten over zaken die hen interesseren of verontrusten, maar als media zulke verhalen gaan herhalen en overbrengen, versterken ze de intensiteit en duur van morele paniek. Zonder media geen morele paniek, schrijft Cornwell (2002), want zonder media is er voor het publiek weinig om op te reageren. In feite hebben de media ook belang bij zo’n morele paniek: de opwinding trekt lezers of kijkers en zorgt voor een stroom aan verhalen (Goode en Ben-Yehuda, 2009; Cornwell, 2002).

Volgens Cohen en Goode en Ben-Yehuda is voor echte morele paniek ook aansluiting van het publiek nodig: als de media-aandacht geen weerklank vindt onder het volk, is er voor hen géén sprake van morele paniek. Het kan ook om een specifiek deel van het publiek gaan, als sprake is van ‘situational deviance’.

Verder is ook aan de acties van rechtshandhavers, zoals politie en justitie, zichtbaar of sprake is van morele paniek: door de roep om oplossingen voor het probleem worden rechten en vrijheden van het subject van de paniek vaak beperkt. Er is sprake van ‘diffusion’ – rechtshandhavers werken nauwer samen om effectiever met het probleem om te gaan – en ‘escalation’, waarbij rechtshandhavers het bereik van de wet oprekken en het gebruik daarvan intensiveren vanwege de vermeende dreiging. Ook politici gaan daarin mee: zij kiezen de kant van de panikerenden. Uiteindelijk kan morele paniek een campagne met eigen actiegroepen van de grond krijgen. We zullen in paragraaf 2.8 nog zien dat politici en actiegroepen ook aan de basis van morele paniek kunnen staan.

Individuele actoren die vanuit het gevoel ‘dat iets moet gebeuren’ in actie komen om tegen een vermeende bedreiging, worden ‘moral entrepreneurs’ genoemd (Becker, 1963, pp. 147-163, in: Goode en Ben-Yehuda, 2009). Ze proberen bijvoorbeeld de publieke opinie te beïnvloeden via de media, zetten een sociale beweging op, treden als spreker op bij een conferentie, lobbyen bij wetgevers of brengen woordvoerders van de deviante groep in diskrediet.

2.5 Folk devils

De genoemde actoren creëren de ‘folk devils’ die bij morele paniek horen. Het gaat om een veelal niet eerder scherp onderscheiden categorie mensen die wordt gezien als ‘het kwaad’. De groep wordt gepresenteerd met stereotype en ondubbelzinnig negatieve kenmerken, en zou de fatsoenlijke, eerlijke leden van de samenleving bedreigen. Folk devils zijn vaak een ‘suitable enemy’: een groep zonder de macht om voor zichzelf op te komen en het beeld effectief te betwisten (Goode en Ben-Yehuda, 2009). De zondebok is echter niet willekeurig gekozen: de groep die onder vuur ligt is gerelateerd aan de bron van de angst en het morele onbehagen (Young, 2009)

Immigranten zijn het perfecte doelwit voor een criminaliseringscampagne die hen tot folk devil maakt. Als ze niet bestonden, waren ze wel uitgevonden stelt Bauman (2007b) zelfs: ze zijn met

name voor politici en bestuurders een 'suitable enemy' omdat ze de ideale 'deviant others' in de samenleving zijn. Een kleine maar vanwege hun huidskleur zichtbare minderheidsgroep – zoals de Somaliërs in Nederland – is helemaal een makkelijk doelwit, constateert Angel-Ajani (2003).

2.6 Bezwaren

Verschillende wetenschappers hebben hun bezwaren tegen het concept morele paniek beschreven. Zo wordt meetbaarheid van morele paniek gezien als problematisch, erkennen Goode en Ben-Yehuda (1994, 2009) zelf. Zij stellen dat dit bezwaar wordt weggenomen door de vijf essentiële elementen die zij benoemden. Vijandigheid, bezorgdheid, disproportionaliteit, vluchtigheid en consensus fungeren in hun visie als meetbare indicatoren.

Disproportionaliteit

Over de indicator disproportionaliteit blijft echter discussie bestaan. Want: wie bepaalt wanneer een reactie proportioneel is ten opzichte van de dreiging? Het is niet altijd mogelijk de aard van een dreiging objectief te bepalen. Of een reactie proportioneel is, is bovendien een sociaal geconstrueerd idee, en dus moeilijk meetbaar. Een moreel oordeel over de rechtvaardigheid van de paniek ligt op de loer. Volgens Garland (2008) neemt men in zekere zin de alarmerende reactie van een deel van de samenleving niet serieus. Door het label morele paniek te gebruiken vergeet men dat daaronder meestal wel degelijk een fenomeen schuil gaat dat voor een bepaalde groep problemen oplevert, zij het dat ze minder groot zijn dan de paniek doet geloven.

Goode en Ben-Yehuda (2009) stellen indicatoren voor disproportionaliteit vast om – naar hun mening – dit objectiviteitsprobleem op te lossen.

- Cijfers zijn overdreven
- Cijfers zijn gefabriceerd: de dreiging die men vreest, bestaat niet
- Over de schade worden geruchten verteld en geloofd
- Er is meer aandacht voor een specifieke situatie dan voor een andere situatie, die vergelijkbare of zelfs meer dreiging of schade met zich meebrengt
- De aandacht voor een bepaalde situatie op het ene moment in de tijd is aanzienlijk groter dan daarvoor of daarna, zonder dat dit samengaat met stijging van de objectieve ernst van het probleem

Young (2009) merkt hierbij op dat ook interventie een probleem kan genereren of verergeren, en de reactie wél proportioneel is in relatie tot de angst die wordt gevoeld. Andere auteurs blijven sceptisch over dit criterium omdat disproportionaliteit moeilijk waar te nemen is (Garland, 2008). Grondlegger Cohen (1999) vindt het echter te makkelijk om het concept daarom maar ter zijde te schuiven. Disproportionaliteit is tot op zekere hoogte wel degelijk objectief vast te stellen, zegt hij: de paniek is geen reactie op een nieuwe of bijzonder bedreigende situatie, en is gebaseerd op misvattingen.

Constructivisme

Al met al hebben de bedenkers van de theorie over morele paniek geworsteld met de mate waarin de sociale werkelijkheid sociaal geconstrueerd is. De theorie kent namelijk een paradox: men gaat uit van sociale constructies, maar tegelijk vergelijkt men zorgen over folk devils met het 'werkelijke gevaar', dat kennelijk toch objectief vastgesteld kan worden.

In het algemeen geldt dat wie in onderzoek geheel uitgaat van een sociaal geconstrueerde wereld dreigt te vervallen in relativisme. Als alles altijd subjectief is, levert empirisch onderzoek nooit

informatie op die casusoverschrijdend bruikbaar is om de sociale werkelijkheid te doorzien. Gegevens zouden dan alleen iets zeggen over de onderzoekssituatie, en nooit generaliseerbaar zijn. In de alledaagse werkelijkheid zijn echter wel degelijk steeds terugkerende, objectief waarneembare patronen zichtbaar.

Zo kent een samenleving normatieve grenzen die niet onderhandelbaar zijn: moord als probleem is moeilijk op te vatten als 'slechts' een sociale constructie. Ook is het voor bepaalde vormen van sociaal gedrag niet zomaar een idee dat deze problematisch zijn, maar leveren ze reële problemen op in de concurrentie met andere groepen om een goede, of op z'n minst fatsoenlijke, positie in de maatschappij. Dat geldt bijvoorbeeld voor overmatig drugsgebruik, dat het moeilijk kan maken om te functioneren en leefomstandigheden op een leefbaar peil te houden.

Dat verschijnselen als problematisch worden gezien is dus deels sociaal geconstrueerd, maar kent ook een reële, objectieve component. Daarom kunnen we stellen dat het in essentie constructivistische concept morele paniek, ook verduidelijkt welke morele *grenzen* in een samenleving worden gesteld.

De moderne samenleving

Volgens critici zouden de 'nieuwe angsten' in de hedendaagse risicosamenleving, bijvoorbeeld over klimaatverandering en terrorisme, niet passen in de criteria voor morele paniek. In de risicosamenleving zijn risico's en hun oorsprong niet langer begrensd, te overzien en tijds- en persoonsgebonden, zoals voorheen. Vaak komen ze voort uit onomkeerbare wereldwijde processen, of nieuwe technologieën. Verantwoordelijke 'folk devils' zijn daardoor niet makkelijk aan te wijzen als het om deze 'nieuwe risico's' gaat.

De dreiging van die nieuwe risico's is door onderzoekers echter wel degelijk te bepalen, en er bestaat nog altijd onevenredig grote zorg over (Goode en Ben-Yehuda, 2009). Ook in de hedendaagse risicosamenleving blijven percepties van risico's bovendien gesitueerd in de lokale orde en het alledaagse leven. Zo zijn economische risico's onderdeel van de risicosamenleving, maar worden ze lokaal gevoeld. Morele paniek is dan ook nog steeds van toepassing. De wens economische veiligheid en orde te creëren wordt in die risicosamenleving bijvoorbeeld vaak vervuld door van (arbeids)immigranten folk-devils te maken (Pijpers, 2007). Overigens bestaan wel degelijk gevaren waar men bezorgd over is dan nodig, zonder dat folk devils daarin een rol spelen. Over dreigingen als de gekkenkoeienziekte of de vogelgriep bijvoorbeeld: daarover heerst paniek, maar omdat specifieke boosdoeners ontbreken is het geen *morele* paniek.

Dat morele paniek een bruikbaar concept blijft, neemt niet weg dat de paniek veranderd is nu we in een pluralistische samenleving leven. De vele subsectoren die de samenleving nu kent, maken nog altijd claims naar en over elkaar, die nog steeds kunnen ontaarden in morele paniek. Ze zijn echter kleiner van omvang en talrijker dan in de traditionele samenleving waarin één dominante groep bestond (Goode en Ben-Yehuda, 2009; Young, 2009). Zajdow (2008) maakt om die reden onderscheid tussen 'oude' en 'nieuwe' morele paniek: tegenwoordig is niet simpelweg één groep 'moral entrepreneurs' aan te wijzen, maar gebruiken verschillende groepen – uit zowel linkse als rechtse hoek – de media om hun zaak te bepleiten, geregeld met kleinschalige morele paniek tot gevolg.

Reïficatie en vluchtigheid

Critici stellen verder dat in de theorie over morele paniek 'de samenleving' en 'de media' worden verdinglijkt en vermenschlijkt, terwijl daarin vele verschillende belangen en motieven spelen (Garland,

2008). Goode en Ben-Yehuda (2009) en Young (2009) gaven met het begrip 'situational deviance' echter al aan dat morele paniek niet in de samenleving als geheel hoeft te bestaan.

Daarnaast zou morele paniek niet vluchtig zijn, maar een vertrouwde standaardreactie, die dagelijks wordt vertoond door politici, bedrijven (om verkoop te bevorderen) of media. Cohen (1999) brengt daartegenin dat discoursen in media en politiek wel degelijk van voorbijgaande aarde blijven, omdat anders niet zoiets als 'nieuws' zou bestaan.

2.7 Voedingsbodem

Aan morele paniek ligt de zorg dat een bestaand waardensysteem wordt bedreigd ten grondslag (Garland, 2008; Goode en Ben-Yehuda, 2009). Het zorgelijke gedrag van het object van de morele paniek, de folk devil, wordt gezien als symptoom van die bredere malaise (Garland, 2008). Zulke zorgen over geldende waarden zien we bij sociale verandering en de daarmee samenhangende verschuivingen in de sociale, economische, politieke of morele orde van de samenleving. *"Threats to existing hierarchies; status competition; the impact of social change upon established ways of life; and the breakdown of previously existing structures of control – these are the deep sources of surface panics most often identified."* (Garland, 2008, p. 14) Dus: de paniek richt zich aan de oppervlakte op een bepaald fenomeen, zoals qatgebruik, maar dieperliggende zorgen over veranderingen in de maatschappelijke orde die geldende waarden bedreigen, vormen de voedingsbodem.

Omdat morele paniek vaak optreedt bij verschuivingen in de bestaande orde, is ook vaak sprake van een 'crisis of hegemony' voor de dominante groep (Young, 2009). Dat betekent dat die bovenliggende partij niet altijd een brede consensus, gericht tegen een deviante minderheidsgroep, van de grond krijgt. 'Situational deviance' en dus morele paniek in een specifieke context, liggen daarom voor de hand (Young, 2009).

Veranderingen in de maatschappelijke orde, bijvoorbeeld door globalisering en migratie zoals in de context van qat, leveren niet bij iedereen evenveel onbehagen op. Hoogopgeleiden zijn bijvoorbeeld minder dan laagopgeleiden geneigd lokale gevolgen van globalisering en migratie als bedreiging te zien, signaleerde het SCP in een onderzoek naar de stemming onder Nederlanders:

"Hoogopgeleiden hebben meer vertrouwen in hun eigen kracht en meer het gevoel dat zij de regie over hun leven in eigen hand hebben, ongeacht maatschappelijke en economische ontwikkelingen. (...) Lageropgeleiden daarentegen hebben het gevoel dat hun maatschappelijke positie steeds meer onder druk is komen te staan door ontwikkelingen waar ze zelf weinig greep op hebben." (SCP, 2011, p.60).

Boosdoeners zijn voor laagopgeleiden bijvoorbeeld de invoering van de euro en de komst van nieuwe Nederlanders. Het SCP signaleert eveneens verschillen tussen lezers van verschillende kranten.

"Het geringste aandeel mensen met groot onbehagen [over medemens, samenleving en politiek, KvH] wordt aangetroffen bij de lezers van wat wel als de kwaliteitskranten wordt aangeduid (6%-7% bij de Volkskrant, Trouw en nrc) en het hoogste percentage bij de lezers van De Telegraaf (25%)." (SCP, 2011, p. 107)

Vanwege inherente problemen met de sociale orde, worden meritocratische samenlevingen gezien als een bron van morele paniek (Young, 2009; Merton, 1938, in: Young, 2009). In zulke maatschappijen ligt namelijk een tegenstelling besloten: meritocratie – beloning naar verdienste - wordt gepredikt, maar ondertussen bestaat ongelijkheid in werkdruk en beloningen zoals in elke klassensamenleving. Die tegenstelling creëert misdaad en ordeverstoring, vervolgens morele

verontwaardiging en uiteindelijk morele paniek. Mikpunt daarvan zijn dan vooral de groepen die niet meedraaien in het meritocratische systeem van prestatie en discipline waarin het grootste deel van de bevolking het hoofd boven water probeert te houden. Wie zijn best doet maar daar niet in slaagt kan zichzelf of het systeem de schuld geven, maar schuift in geval van morele paniek de schuld af op een ander deel van de samenleving: de folk devil (Young, 2009).

2.8 Totstandkoming: drie modellen

Morele paniek kan in verschillende delen van de samenleving ontstaan. In de literatuur worden drie modellen voor de totstandkoming van de paniek onderscheiden: het grassroots model, de interest-group theory en het elite-engineered model (Goode en Ben-Yehuda, 2009). De modellen staan niet geheel los van elkaar, maar moeten meestal gecombineerd worden om de oorsprong van morele paniek te begrijpen.

Het grassroots model gaat ervan uit dat morele paniek vanuit het grote publiek komt. De paniek in andere sectoren (media, politiek, justitie, actiegroepen), komt voort uit die brede bezorgdheid in de samenleving. Politici en media kunnen volgens dit model geen bezorgdheid produceren als die niet al ergens in latente vorm bestaat. Morele paniek ontstaat dus uit de diep gewortelde ideeën dat een bepaald fenomeen een reële dreiging is voor de waarden, veiligheid of het bestaan van de samenleving. Dit sentiment heeft wel een vehikel nodig om tot morele paniek uit te groeien. Die rol vervullen de overige vier actoren.

Het tweede model voor de herkomst van morele paniek is de interest-group theory, die volgens Goode en Ben-Yehuda het meest wordt gebruikt. Professionele organisaties – politiek, media, religieuze groepen, onderwijsorganisaties enzovoort – kunnen er belang bij hebben een kwestie op de voorgrond te brengen. Zulke belangengroepen genereren en ondersteunen morele paniek. Het is dan dus niet de elite die de inhoud, richting of timing van paniek dicteert. Centraal staat de vraag wie profiteert van de morele paniek over een bepaald onderwerp. Dat kan om materieel profijt gaan, maar ook om ideologische of morele winst. In dat geval levert de paniek bijvoorbeeld een bijdrage aan het verspreiden van een idee dat een groep verdedigt.

Het elite-engineered model situeert de oorsprong van morele paniek bij een kleine, machtige groep in de samenleving. Die groep voert bewust en opzettelijk campagne om angst, bezorgdheid en paniek bij het publiek te genereren en te ondersteunen. Vaak is zo'n campagne bedoeld om de aandacht af te leiden van andere problemen die de positie van de elite bedreigen als ze opgelost worden. Over het onderwerp van de morele paniek onder het volk hoeft onder de elite dan niet noodzakelijk paniek te heersen (Goode en Ben-Yehuda, 1994; Goode en Ben-Yehuda, 2009).

Het elite-engineered model veronderstelt dat de elite macht heeft over andere delen van de samenleving, zoals de media, het justitieel apparaat en de hulpbronnen voor actiegroepen. Moraliteit is in dit model slechts een middel waarmee de elite haar belangen beschermt. Waar Cohen en Goode en Ben-Yehuda stellen dat de morele paniek volgens het ideaaltypen ook onder het publiek leeft, speelt het publiek in deze benadering een marginale rol. Publieke bezorgdheid wordt geheel genegeerd, of slechts gezien als een bijna automatisch gegenereerd bijproduct van de campagne van de elite, die centraal staat. De elite slaagt er met zo'n campagne vaak niet in de publieke verbeelding geheel te vangen, en de morele paniek onder de meerderheid van de bevolking te verspreiden. Het publiek, of delen daarvan, maakt bovendien ook eigen afwegingen (Goode en Ben-Yehuda, 1994)

Een voorbeeld van een elite-engineered morele paniek als afleidingsmanoeuvre geeft Ajzenstadt (2009). Zij beschrijft hoe morele paniek in Israël door de elite wordt gevormd op een moment van politieke en economische veranderingen, namelijk het moment dat het land de stap

maakte naar een markteconomie. De staat laat zich nu leiden door de neoliberale ideologie en benadrukt daarom de eigen verantwoordelijkheid van burgers. Dat daardoor oude kaders en sociale instituties die veiligheid boden verdwijnen, doet mensen hun vertrouwen in de autoriteiten verliezen, bijvoorbeeld als het gaat om bescherming tegen hedendaagse 'grote' dreigingen als terrorisme en milieuproblemen. Als de autoriteiten morele paniek over een kleiner onderwerp stimuleren en vervolgens ingrijpen, lijkt dit handelen op succesvol managen van risicovolle of schadelijke situaties. Op die manier kan de bestuurlijke elite proberen het vertrouwen in de autoriteiten te herstellen. In Israël stimuleerde de overheid zo volgens Ajzenstadt (2009) morele paniek rond alleenstaande moeders die protesteerden tegen bezuinigingen op steun aan hen. Zij konden het vertrouwen in de autoriteiten verder ondermijnen, vreesde de overheid, en zo tornen aan de legitimiteit daarvan. Door deze vrouwen als deviant af te schilderen, werd de positie van de elite veilig gesteld.

Dat de elite zorgen over een bepaalde groep mensen aanwakkert om te proberen daarmee haar eigen positie veilig te stellen, is volgens Zygmunt Bauman (2007a, 2000, 1998) een patroon dat kenmerkend is voor de hedendaagse 'vloeibare moderniteit' die vol is van mobiliteit, vluchtigheid en een gebrek aan stabiele instituties kent. Er heersen meer onzekerheden dan ooit. Een van de bronnen daarvan is de scheiding van politiek en macht. De macht om te handelen die de staat ooit had, is opgeschoven naar de politiek oncontroleerbare mondiale ruimte en 'global powers', terwijl politiek lokaal gesitueerd blijft en dus weinig meer in te brengen heeft. Het gebrek aan macht maakt de staat steeds minder relevant in het dagelijks leven van de burger. De staat trekt dan ook steeds minder aandacht. Dat maakt de overheid volgens Bauman (2007a) meer geneigd zich te voegen naar de hedendaagse dominantie van de markt en taken op sociaal gebied uit te besteden, te privatiseren of te laten vallen. De markt krijgt nog meer vrij spel, wat de machteloosheid van de staat en de onzekerheden voor burgers alleen maar vergroot. Bauman (2007a, p. 16) citeert BBC-documentairemaker Adam Curtis om te illustreren wat dit alles met politici doet: *"In an age when all the grand ideas have lost credibility, fear of a phantom enemy is all the politicians have left to maintain their power."*

Politici maken gebruik van de existentiële angst die de zo alomtegenwoordige onzekerheid met zich meebrengt, om hun uitgeputte politieke kapitaal weer op te bouwen. Ze projecteren de vrees van burgers en het onbehagen over veranderingen in de maatschappelijke verhoudingen (die onder meer samenhangen met globalisering en migratie) op bijvoorbeeld terrorisme of immigranten en wakkeren de angst daarvoor verder aan.

Daarmee verplaatsen ze de basis voor de autoriteit en soevereiniteit van de staat van een terrein dat men niet langer effectief kan controleren – sociale zekerheid, sociale verhoudingen en de sociaal-economische inrichting van de maatschappij – naar een ander terrein, waar handelingsmacht nog wel op spectaculaire wijze gedemonstreerd kan worden en waar men publiek applaus oogst: persoonlijke veiligheid. Door de burgers enthousiast te beschermen tegen bijvoorbeeld pedofielen, terroristen, criminelen, overlastgevende drugsgebruikers - of beter nog, schrijft Bauman (2007a): al deze figuren samengebracht in de persoon van een (illegale) immigrant - verbloemt de staat dat zij niet langer in staat is burgers algehele zekerheid te bieden door hen bijvoorbeeld te beschermen tegen de negatieve gevolgen van globalisering (Bauman, 2007a, 2007b).

In de voorliggende casus, die zich afspeelt in de 'vloeibare moderniteit', is het dus niet onwaarschijnlijk dat de politieke elite de angst voor de vermeende vijand aanwakkert. In eerder onderzoek naar een discours rond immigranten, in dit geval in Italië, stelt Angel-Ajani (2003) ook dat het de politieke elite was die daar – gelijk het opstoken van een morele paniek - bij het publiek een cultuur van achterdocht, vijandigheid en criminalisering rond migranten voedde: *"Notions of racial*

and cultural difference can negatively affect public knowledge about immigrants and policing practices additionally fuel the public's imagination and misperceptions.” (Angel-Ajani, 2003, p. 435) Die criminalisering houdt volgens deze auteur vaak verband met de wens immigratie te beperken. *“Over the past several years, Europe has moved toward more repressive immigration laws and stricter enforcement measures. The intensifying policing of national borders has created state-sanctioned practices of targeting particular immigrant groups (...) as potential ‘criminals” (Angel-Ajani, 2003, p. 435).*

2.9 Drugs

Het hanteren van de theorie over morele paniek is gebruikelijk als het om drugs gaat. Zo gaven Goode en Ben-Yehuda (2009) zelf al voorbeelden van morele paniek over drugsgebruik, en noemt grondlegger Cohen (1999) drugs in een rijtje bekende objecten van morele paniek. Andere voorbeelden zijn het onderzoek dat Armstrong (2007) deed naar gebruik van meth' (methamphetamine) in ruraal Amerika, of het proefschrift van Gerritsen (1993) over reguleringsregimes voor verdovende middelen.

Gerritsen (1993) past hij de theorie over morele paniek niet direct toe, maar trekt hij wel verwante conclusies. Het onderschrijven van waarden en normen en waarden van de samenleving - door aan te wijzen wie ze overtreden – ligt ten grondslag aan staatsinterventie op het gebied van deze 'slachtofferloze misdrijven'. De wetgeving die gericht is tegen handel en gebruik van roesmiddelen functioneert als schraag onder het waarden- en normenstelsel van de samenleving. Daarom zijn handel en gebruik van verdovende middelen vaak buitenproportioneel het mikpunt van publieke aandacht, vooral in tijden dat een gemeenschap om sociaal-economische redenen onder druk staat, concludeert Gerritsen. Publieke beroering over roesmiddelen wordt volgens hem gevoed door maatschappelijke veranderingen en onderliggende wrijvingen tussen groepen in een samenleving. Die zijn aanleiding om scherpere grenzen te trekken. De buitenproportionele beroering over drugs die Gerritsen (1993) beschrijft, is vergelijkbaar met morele paniek. Die ontstaat eveneens uit zorg over bedreiging van bestaande waarden en komt ook op in tijden van veranderingen en druk op de gemeenschap.

Zoals in hoofdstuk 1 aangehaald is volgens Anderson e.a. (2007) ook sprake geweest van morele paniek specifiek rond qatgebruik, namelijk in de Londense wijk Streatham. Qatgebruik onder Somaliërs in Streatham leidde tot grote onrust in de autochtone gemeenschap. Geruchten over drugsgebruik gingen rond, aangewakkerd door lokale kranten die slecht geïnformeerd over 'drugshandel op straat' en 'een legale vorm van crack' schreven. Geschrokken van het idee dat grote groepen Afrikanen naar hun wijk zouden komen om drugs te kopen, begon een bewonersgroep druk uit te oefenen op lokale bestuurders, de politie, raadsleden en de minister-president.

Toen vanwege al die spanningen door een speciale werkgroep onderzoek werd gedaan naar de problemen, bleek dat de aanwezigheid van qat niet de enige klacht was. Sommige bewoners ergerden zich aan het vervallen uiterlijk van de Somalische zaken, en vermeende lossere standaarden bij het handhaven van vergunningen. Anderen uitten grieven over de grote groepen 'buitenlandse mannen' in hun buurt. Ze vonden hen vreemd, voelden zich bedreigd door hun aanwezigheid en stelden dat ze soms beledigend werden benaderd. Veel van die mannen kwamen van buiten, dus bestond het idee dat ze vanwege de 'drugsmarkt' in grote getalen naar Streatham kwamen. De qatverkoop werd geassocieerd met de drugsoorlogen, krankzinnige verslaafden en criminaliteit die men kende van drugshandel elders in het land.

De discussie over qat heeft er in Streatham niet toe geleid dat de rol van qat in de problemen van de wijk duidelijk is geworden, concluderen Anderson e.a. (2007). Het debat zorgde in plaats daarvan voor morele paniek, waarbij angsten voor bijvoorbeeld drugshandel of 'buitenlanders' – aangewakkerd door moral entrepreneurs die publieke en politieke steun zochten voor hun eigen agenda – belangrijker zijn geworden dan een goed begrip van de kwestie die aan de orde was.

2.10 Immigranten

De Londense casus wijst erop dat de eventuele 'folk devils' in de morele paniek over qat in Nederland – Somaliërs - niet alleen drugsgebruiker zijn. Ze zijn tegelijk ook arme niet-Westerse immigranten. Het is dan ook denkbaar dat er niet alleen onrust bestaat over hun gebruik van qat, maar dat ook gevoelens over immigranten meespelen, zoals men in Streatham 'buitenlanders' vreesde.

Op het terrein van morele paniek over immigranten deed Pijpers (2007) onderzoek. Zij beschrijft de morele paniek over de komst van Poolse (arbeids)migranten op narratieve wijze. Hoewel ze aanhaalt dat Sibley (1995, in: Pijpers, 2007) stelt dat geen duidelijk verband bestaat tussen sociale angst en economische crises, constateert Pijpers dat economische problemen in haar casus wel degelijk invloed hadden op morele paniek. De werkloosheid nam na een periode van ongebreidelde economische groei enorm toe. Men gaf arbeidsmigranten uit het Oosten de schuld als men geen baan had, kon vinden of kon houden. Zij zouden 'banen inpikken' en misbruik maken van de verzorgingsstaat, en werden op die manier beschuldigd van het bedreigen van de morele orde. Het stempel 'vreemdelingen' in documenten over migratiebeleid duidt erop dat van immigranten al vóór dat ze het nationaal territorium zijn binnengetroten gedacht wordt dat hun gedrag onverenigbaar is met de nationale identiteit. Pijpers verwijst dan ook naar de literatuur over 'de vreemdeling' in de samenleving. Daarin wordt de uitsluiting van migranten verbonden aan ontevredenheid over globalisering, waarvan zij een 'bijproduct' zijn.

2.11 Deelvragen

Op basis van deze literatuurstudie verwacht ik een zekere morele paniek aan te treffen. Die komt namelijk vaak op bij veranderingen in de sociale, politieke, economische of morele orde (Garland, 2008; Young, 2008; Ajzenstadt, 2009; Gerritsen, 1993; Pijpers, 2007). Nederland kampt op dit moment bijvoorbeeld met economische moeilijkheden, heeft politieke aardverschuivingen meegemaakt (de recent groot geworden, populistische PVV had ten tijde van het plan voor strafbaarstelling van qat als gedoogpartij veel macht, en had het gemunt op migranten) en heeft ondertussen te maken met globalisering die de nationale belangen soms doet verdrinken in de Europese of wereldeconomie en -politiek. Ook de bevolkingssamenstelling verandert. Al die veranderingen en onzekerheden kunnen een voedingsbodem voor morele paniek vormen.

Vanwege het belang van media voor het creëren, aanwakken en verspreiden van morele paniek, zal de pers – als belangrijkste actor – het hoofdbestanddeel vormen van mijn empirisch onderzoek naar morele paniek over qat. Het literatuuronderzoek mondt uit in de volgende deelvragen:

1. *In hoeverre zijn de kenmerken van morele paniek – bezorgdheid, vijandigheid, disproportionaliteit consensus, vluchtigheid, moraliteit en een symptomatisch beeld – aanwezig?*

De kenmerken van morele paniek fungeren als criteria in empirisch onderzoek. Het gaat om de vijf essentiële elementen die Goode en Ben-Yehuda benoemden: bezorgdheid, vijandigheid,

disproportionaliteit, vluchtigheid en consensus. Daarnaast moet de paniek *moreel* zijn, en is een belangrijk criterium dat het object van de morele paniek symptomatisch is, in de zin dat het gezien wordt als symptoom van bredere malaise (Garland, 2008) in de hele samenleving of in een bepaalde groep mensen.

2. *In welk segment van de samenleving heerst de eventuele paniek?*

Ik verwacht dat we te maken hebben met 'situational deviance', omdat drugsgebruik en migranten in delen van de pluralistische Nederlandse samenleving geaccepteerd zijn. Morele paniek over qat en qatgebruikers zal zich daarom waarschijnlijk voordoen in een specifiek deel van de samenleving. De vraag is welk deel.

3. *Waar komt de eventuele paniek vandaan?*

Vijf verschillende actoren kunnen een rol spelen in de vorming van morele paniek: pers, publiek, politici, rechtshandhavers en actiegroepen. Welke actoren zijn in deze casus belangrijk voor het ontstaan van de morele paniek en welk model voor het ontstaan daarvan - elite-engineered, grassroots, interest-group – helpt de totstandkoming te begrijpen?

4. *Welke veranderingen in de maatschappelijke orde voeden de eventuele morele paniek? Over welke bedreigde waarden maakt men zich zorgen?*

Men maakt zich bij morele paniek niet alleen zorgen om het object daarvan - de folk devils en hun gedrag - maar heeft achterliggende zorgen over geldende waarden die worden bedreigd door veranderingen in de maatschappelijke orde. Die veranderingen vormen een voedingsbodem voor de paniek. Welke zorgen liggen achter de bezorgdheid over qat, en op welke veranderingen in de maatschappij zijn deze terug te voeren?

3. Onderzoekopzet en methodologische verantwoording

Ik onderzoek de bruikbaarheid van morele paniek om de strafbaarstelling van qat te verklaren door middel van analyse van krantenartikelen uit de periode voorafgaand aan het besluit tot strafbaarstelling (paragraaf 3.1 – 3.6) , analyse van politieke debatten en interviews met sleutelinformanten (3.7– 3.10). De media-analyse bestaat uit een kwantitatief (3.4) en een kwalitatief deel (3.5) , om zowel de omvang als de aard van de morele paniek te kunnen bestuderen. Om de resultaten van de media-analyse te kunnen verklaren – de politieke elite lijkt een belangrijke rol te hebben gespeeld - bekijk ik daarnaast transcripties van debatten in de Tweede Kamer en interview ik politici die het proces tot aan het besluit om qat te verbieden van dichtbij hebben meegemaakt (3.8 – 3.10). Wat deze opzet betekent voor de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek wordt besproken in paragraaf 3.11.

3.1 Onderzoek naar morele paniek in de media

Goode en Ben Yehuda (2009: pp. 23-27) onderscheiden vijf 'sferen' waar morele paniek tot uitdrukking komt, ook wel de actoren die bijdragen aan de morele paniek: de pers, het publiek, rechtshandhavers, politici en actiegroepen. Ik begin dit empirisch onderzoek met het bestuderen van de pers. Deels om praktische redenen: het is in de tijdspanne van dit scriptieonderzoek simpelweg onmogelijk alle actoren aan een diepgaande analyse te onderwerpen. Daarnaast blijkt uit de theorie dat de pers de belangrijkste actor is. Morele paniek manifesteert zich in de media, en de media wakkeren de zorgen van andere actoren aan door te overdrijven, vervormen en stereotyperen. Het kloppend hart van morele paniek is dan ook vaak te vinden in de media (Goode en Ben-Yehuda, 2009). Media zijn zelfs onmisbaar (Cornwell, 2002), en daarmee een belangrijke indicator voor morele paniek. Een media-analyse vormt dus een belangrijk onderdeel van dit onderzoek. De andere actoren zijn daarbij indirect onderzocht door hun bijdrage in de media te analyseren, waardoor ook een indicatie is te geven van de herkomst van morele paniek.

Voor mijn onderzoek naar de Nederlandse pers heb ik me laten inspireren door het model dat Lundström (2011) ontwikkelde voor het onderzoeken van morele paniek in nieuwsmedia. Daarbij combineert hij kwantitatieve en kwalitatieve methoden. Stap één is volgens Lundström een kwantitatieve analyse van de hoeveelheid media-aandacht. Daarop volgt een inhoudsanalyse. Die kent in de opzet van Lundström twee stappen: eerst onderzoekt men de thematische relaties die gelegd worden in een groot aantal artikelen, vervolgens bestudeert de onderzoeker een selectie van theoretisch belangrijke artikelen tot in detail, om de kenmerken van morele paniek op te sporen. De selectie is mede afhankelijk van de bevindingen bij stap één en twee. Omdat over qat veel minder is geschreven dan over uitkeringsfraude in Zweden, waarop Lundström zijn model toepast, is stap twee – een tussenstap - niet nodig. Het is mogelijk om alle artikelen volledig te bestuderen.

Zo'n combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve methoden maakt het mogelijk te onderzoeken of en wanneer alle vijf criteria voor morele paniek aanwezig zijn, en dus om morele paniek te lokaliseren. Maar ook het karakter en de reikwijdte zijn te onderzoeken. Niet alle criteria zijn namelijk op dezelfde manier terug te vinden. Veranderingen in de hoeveelheid media-aandacht kunnen duiden op toenemende of afnemende bezorgdheid, en kunnen vluchtigheid zichtbaar maken. De hoeveelheid media-aandacht vergeleken met de omvang van het probleem, geeft aanwijzingen voor disproportionaliteit. Door de kwantitatieve gegevens uit te splitsen naar medium wordt ook duidelijker in hoeverre consensus bestaat, en waar de morele paniek zich mogelijk bevindt. Een

inhoudsanalyse is belangrijk om de aard en omvang van bezorgdheid, vijandigheid, disproportionaliteit, moraliteit en een symptomatisch beeld na te gaan.

3.2 Onderzochte media

Uit praktische overwegingen zijn alleen geschreven mediabronnen meegenomen in dit onderzoek. Ik heb gebruik gemaakt van krantenbank LexisNexis, waaruit ik landelijke dagbladen heb gekozen van verschillende signatuur en dus met een eigen schare lezers. Op deze manier bieden de uitkomsten van de inhoudsanalyse – in welke media zijn de meeste kenmerken van morele paniek aanwezig? – ook aanwijzingen voor het segment van de samenleving waar die morele paniek heerst. Ik heb ook online berichtgeving meegenomen vanwege de belangrijke rol die internet tegenwoordig vervult in de nieuwsvoorziening, en dus in de beeldvorming. Verder zijn ook regionale media nadrukkelijk onderdeel van deze studie, om te kunnen bekijken of verschillen bestaan tussen regio's waar veel Somaliërs wonen, en regio's waar zij zeldzamer zijn. Dat is relevant in het licht van de theorie, waarin disproportionaliteit een grote rol speelt. Veel aandacht voor qat in een regio waar weinig Somaliërs wonen duidt daarop.

De berichtgeving van de volgende media is onderwerp van analyse:

- nu.nl (de grootste, algemene, nieuwssite van het land)¹
- De Telegraaf (rechts, populair, voor 'de gewone man', relatief veel lager opgeleiden)²
- Algemeen Dagblad (algemeen, populair, 'gezinskrant')³
- Trouw (protestants-christelijke achterban, 'kwaliteitskrant', lezers zijn bewuste consumenten met idealen)³
- Volkskrant (links, hoger opgeleiden, 'kwaliteitskrant')³
- NRC Handelsblad (liberaal, gezien als elitaire 'kwaliteitskrant', over het algemeen voor welvarende hoogopgeleiden)⁴

¹ Timmers, B. (2011) Het bereik van nieuwssites stagneert, via <http://www.denieuwereporter.nl/2011/01/het-bereik-van-nieuwssites-stagneert/>, geraadpleegd op 10/03/2012

² Telegraaf Media Groep (2009) De Telegraaf Lezersprofiel oktober 2009, Amsterdam: Telegraaf Media Nederland

³ De Persgroep, via <http://www.persgroepadvertising.nl/landelijk>, geraadpleegd op 17-09-2012

⁴ NRC Media, via <http://www.nrcmedia.nl/over-ons/>, geraadpleegd op 17-09-2012

De regionale dagbladen zijn gekozen aan de hand van het aantal Somalische inwoners in hun regio.

Tabel 1: Aantal Somaliërs per provincie (Somalië is het geboorteland van tenminste één ouder of van persoon zelf)

Regio	Aantal Somaliërs
Zuid-Holland	8.253
Noord-Brabant	5.903
Noord-Holland	4.597
Gelderland	3.186
Utrecht	2.142
Limburg	1.775
Overijssel	1.299
Groningen	1.032
Flevoland	901
Friesland	900
Drenthe	648
Zeeland	601
Totaal	31.237

Bron: CBS, 2011

De meeste Somaliërs wonen in Noord-Brabant en Zuid-Holland. Alle regionale dagbladen in Zuid-Holland zijn opgegaan in het AD, een krant die zich bovendien erg op het Zuid-Hollandse deel van de Randstad richt. Die regio is dus al 'gedekt'. In Zeeland en Drenthe wonen de minste Somaliërs.

Daarom neem ik de bijbehorende regionale dagbladen mee in het onderzoek:

- Brabants Dagblad;
- Dagblad van het Noorden (schrijft naast Drenthe ook over Groningen, maar ook daar wonen relatief weinig Somaliërs);
- Provinciale Zeeuwse Courant.

3.3 Operationalisering

De criteria voor morele paniek heb ik zoveel mogelijk geoperationaliseerd op basis van de theorie, een eerste blik op het empirisch materiaal (ik heb in zes artikelen de kenmerken van morele paniek 'gescoord') en een verkenning van reacties op het verbod op qat op nu.nl (daarin vindt men inspiratie over de vormen die de elementen van morele paniek kunnen aannemen). De kwalitatieve indicatoren heb ik, zoals gebruikelijk in kwalitatief onderzoek, al doende verfijnd. In een steekproef van twintig willekeurige artikelen ben ik op zoek gegaan naar de kwalitatieve kenmerken van morele paniek. Dat leverde een codeerschema op waarmee ik vervolgens alle 175 artikelen heb gecodeerd. In de loop van het onderzoek is dit nog verder ontwikkeld door codes indien nodig aan te passen of toe te voegen. De operationalisering ziet er uiteindelijk als volgt uit (kwalitatieve indicatoren worden vooraf gegaan door een code uit het codeerschema):

1. Bezorgdheid:

Kwantitatief:

- toenemende aandacht

Kwalitatief:

(1.1) er worden verwijzingen naar nood en gevaar gebruikt

- (1.2) de nadruk ligt op problemen en/of nadelen (voor individuen of de samenleving)
- (1.3) er wordt gepleit voor of gesproken over maatregelen
- (1.4) er wordt (vrijwel) letterlijk geschreven over 'zorgen', 'angst', 'onrust', klachten, protest enz.

2. *Vijandigheid:*

Kwalitatief:

Qatgebruikers en/of Somaliërs in het algemeen worden als groep als bedreigend voor de samenleving bestempeld. Dat kan het geval zijn als:

- (2.1) qatgebruikers en/of Somaliërs worden geassocieerd met geweld
- (2.2) qatgebruikers en/of Somaliërs met criminaliteit in verband worden gebracht
- (2.3) qatgebruikers en/of Somaliërs worden afgeschilderd als misbruikers van Nederlandse voorzieningen
- (2.4) qatgebruikers en/of Somaliërs worden afgeschilderd als kostenpost
- (2.5) qatgebruikers en/of Somaliërs worden afgeschilderd als overlastgevers en geassocieerd worden met verstoring van de openbare orde
- (2.6) qatgebruikers en/of Somaliërs worden geassocieerd met religieus extremisme
- (2.7) qatgebruikers en/of Somaliërs worden gezien als 'nietsnutten'
- (2.8) qatgebruikers /of Somaliërs worden gezien als groep die niet integreert
- (2.9) qatgebruikers en/of Somaliërs worden geassocieerd met verloedering, verval en/of onveiligheid van de leefomgeving

3. *Consensus:*

Kwantitatief:

- er is tenminste overeenstemming tussen twee of meer media die zich richten op een bepaald segment van de samenleving

Kwalitatief:

- (3.1) de morele paniek wordt door een substantieel aantal individuen verkondigd, namelijk een groep.

4. *Disproportionaliteit:*

Kwantitatief:

- de hoeveelheid media-aandacht is niet in verhouding met de omvang van het probleem

Kwalitatief:

- (4.1) Cijfers of andere feiten zijn overdreven
- (4.2) Cijfers of andere feiten zijn gefabriceerd: de dreiging die men vreest, bestaat niet
- (4.3) Geruchten over schade worden verteld en geloofd
- (4.4) Er meer aandacht is voor een specifieke situatie dan voor een andere situatie, die vergelijkbare of zelfs meer dreiging of schade met zich meebrengt
- (4.5) Er worden ontrechte of niet te bewijzen causale relaties gelegd tussen qatgebruik en vermeende gevolgen.
- (4.6) Qat wordt in verband gebracht met andere, schadelijkere middelen of situaties, wat de indruk wekt dat qat vergelijkbaar is
- (4.7) De informatie over qat komt op andere wijze niet overeen met de – wetenschappelijke – feiten. Daarmee wordt de indruk gewekt dat het gevaar en/of de schade groter is dan in werkelijkheid het geval is.

5. Vluchtigheid

Kwantitatief:

- de hoeveelheid berichtgeving en politieke aandacht voor qatgebruik is niet constant op hetzelfde niveau
- op (een) piekmoment(en) is ook sprake van bezorgdheid, vijandigheid, consensus en disproportionaliteit. In (een) periode(s) met minder aandacht is dat minder het geval.

6. Moraliteit:

Kwalitatief:

- (6.1) er is sprake van veroordeling op basis van ideeën over 'goed' en 'fout'
- (6.2) qat wordt in verband gebracht met moreel verwerpelijk geachte fenomenen (zoals criminaliteit, piraterij, smokkel, geweld, misbruik van voorzieningen, 'nietsnutten', vrouwenbesnijdenis, gebrek aan verantwoordelijkheid voor een gezin)

7. Symptomatisch:

Kwalitatief:

- (7.1) qatgebruik wordt in verband gebracht met bredere problemen in de Somalische gemeenschap
 - (7.2) qatgebruik wordt in verband gebracht met bredere problemen met migranten
 - (7.3) qatgebruik wordt in verband gebracht met bredere problemen in de hele samenleving
- Bij aanwezigheid van kenmerken van morele paniek:

8. Dominante actor:

Kwalitatief:

- (8.1) Medium/journalist
- (8.2) Politici
- (8.3) Publiek
- (8.4) Justitie/rechtshandhavers
- (8.5) Actievoerders

3.4 Werkwijze kwantitatief deel

Ik heb een kwantitatieve analyse gemaakt van de media-aandacht in de tien jaar die vooraf gingen aan het besluit tot strafbaarstelling in januari 2012 – een relatief lange periode, om trends te kunnen waarnemen. Omdat vlak na de beslissing qat te verbieden nog bericht werd over de achtergronden daarvan, neem ik stukken uit de periode tot en met februari 2012 mee in de analyse. De vraag is hoeveel artikelen waarin qat aan bod komt de geselecteerde bronnen per maand publiceerden. Het gaat evengoed om artikelen over qatgebruik in het buitenland, omdat die ook invloed kunnen hebben op het beeld van qat dat in Nederland bestaat. Qat wordt ook in artikelen over bijvoorbeeld Jemen op een bepaalde, al dan niet bezorgde, vijandige, disproportionele, moraliserende en/of symptomatische manier weergegeven. Bovendien hoeft een journalist niet te benadrukken dat Somalische piraten soms qat kauwen, en hoeft hij qat niet te betrekken in een artikel over Jemenitische politiek. Aan het voorkomen van het begrip qat in een artikel over een ander land dan Nederland gaat dus een keuze vooraf. Al met al zegt dus ook de berichtgeving over qat in het buitenland iets over de houding tegenover qat in Nederland.

De gegevens zijn uitgesplitst per medium, zodat zichtbaar wordt in hoeverre kwantitatieve verschillen bestaan tussen diverse media.

3.5 Werkwijze kwalitatief deel

Berichtgeving van de geselecteerde media is onderworpen aan een nadere inhoudsanalyse: de wetenschappelijke en dus systematische manier van lezen. Omdat mijn onderzoek zich richt op de processen die vooraf gingen aan het besluit tot strafbaarstelling van qat in januari 2012, focus ik me in deze inhoudsanalyse op de periode ná het besluit van het vorige kabinet om qat níet strafbaar te stellen (januari 2008), zodat ik me alleen bezighoud met de aanloop naar het nieuwe besluit. Hier loopt de onderzochte periode dan ook van februari 2008 tot en met februari 2012. Dat leverde een verzameling van artikelen op waarin qat in meer of mindere mate aan bod komt. Zie tabel 2.

Tabel 2: gepubliceerde artikelen waarin qat aan bod komt van februari 2008 tot en met februari 2012

<i>Bron</i>	<i>Aantal artikelen</i>
De Telegraaf	12
Algemeen Dagblad	10
NRC Handelsblad	33
De Volkskrant	22
Trouw	16
Brabants Dagblad	43
Dagblad van het Noorden	20
Provinciale Zeeuwse Courant	7
Nu.nl	12
<i>Totaal</i>	<i>175</i>

Ik heb gebruik gemaakt van deze voornamelijk kwalitatieve interpretatieve inhoudsanalyse, omdat betekenissen in teksten niet altijd kwantificeerbaar zijn. Het zijn immers niet slechts de frequenties van bepaalde woorden die de betekenis bepalen (Kracauer, 1952; George, 1950, in: Pleijter, 2006). Om tot conclusies te komen zijn kwalitatief verkregen gegevens uiteindelijk wel gekwantificeerd, daarover meer in paragraaf 3.7.

De methodologische literatuur is summier op het gebied van interpretatieve inhoudsanalyses. Onderzoekers die deze methode gebruiken besteden doorgaans weinig aandacht aan de procedures die zij toepasten of aan verantwoording daarvan. Er is dus weinig voorbeeldonderzoek beschikbaar, en van gestandaardiseerde werkwijzen is geen sprake, concluderen Hijmans (1996), Pleijter (2006) en Wester e.a. (2006). De literatuur draagt wel twee belangrijke werkwijzen aan voor het doen van waarnemingen in een kwalitatieve inhoudsanalyse: men spoort relevante segmenten op waarin de gezochte kenmerken voorkomen, of 'bevraagt' de tekst met een serie open vragen (Pleijter, 2006). Ik heb gebruik gemaakt van de eerste variant, omdat ik op zoek was naar bepaalde kenmerken.

Codering

Daarbij worden relevante passages voorzien van een code uit het codeerschema. Dit coderen is een van de meeste gangbare procedures voor data-analyse in het kwalitatief onderzoek (Pleijter, 2006), maar in het geval van morele paniek zijn in eerdere studies geen handvatten te vinden voor codering van de kenmerken daarvan. Onderzoekers naar morele paniek bieden geen zicht op de waarnemingsinstrumenten die ze gebruikten en verantwoorden hun beslissingen vrijwel niet. Wanneer is een passage bijvoorbeeld te coderen als vijandig, en wanneer niet? Standaardisatie, of op

z'n minst toelichting, op dat terrein ontbreekt. De summiere algemene literatuur over de kwalitatieve inhoudsanalyse, biedt wel een universele richtlijn: "Bij coderen gaat het er in wezen om een link te leggen tussen de gegevens en de theorie." (Wester, 1991, p. 140) In twijfelgevallen is het dus zaak terug te keren naar de theorie en de bijbehorende concepten.

Aan de hand van het theoretisch kader heb ik bepaald of passages al dan niet tot de kenmerken van morele paniek gerekend moesten worden. Op die manier heb ik bijvoorbeeld besloten passages over de qatban van de Somalische militante groep Al Shabaab niet te coderen als bezorgdheid, omdat qat in dat geval gewerd wordt vanuit een totaal ander perspectief en in een geheel andere situatie dan in de eventuele paniek in Nederland die vooraf ging aan de strafbaarstelling waar dit onderzoek om draait. Ook heb ik me moeten beperken tot qat en qatgebruikers, Ik heb bijvoorbeeld geen code toegekend aan bredere bezorgdheid over migratie zonder dat qat daarbij aan de orde was, om verwarring tussen dicht bij elkaar liggende thema's en daarmee minder valide resultaten te voorkomen. Deze bredere zorgen kunnen overigens wel een rol spelen in uitspraken over qatgebruikers.

Tijdens het coderen bleken enkele criteria elkaar af en toe te overlappen. Moraliteit en vijandigheid in de vorm van associatie met criminaliteit bijvoorbeeld: in zo'n geval wordt qat geassocieerd met een moreel verwerpelijk geacht fenomeen. Het wordt het een morele kwestie vanwege de 'foute' lading die het meekrijgt. Ook moraliteit en bezorgdheid kunnen samenhangen: mensen zullen bezorgd zijn over iets dat ze slecht vinden. In zulke gevallen heb ik de codes voor beide criteria gebruikt, omdat een passage op dat moment wijst op de aanwezigheid van beide kenmerken.

Om de consistentie te bewaken heb ik steekproefsgewijs passages met dezelfde code met elkaar vergeleken, om te controleren of ze theoretisch gezien inderdaad aan hetzelfde concept te verbinden waren. Ik kan geen gebruik maken van codeurs die het hele proces ter controle kunnen herhalen om vervolgens de intercodeurs-betrouwbaarheid te berekenen en toevallige fouten of subjectiviteit in de interpretatie te voorkomen. Daarom heb ik de codering zelf herhaald ter controle. Waar de tweede codering afweek, heb ik aan de hand van de theorie een weloverwogen beslissing genomen over het al dan niet toekennen van een code aan bepaalde passages. Het codeerschema bleef in deze tweede ronde gelijk.

3.6 Analyse

Om conclusies te kunnen trekken heb ik in een Excel-bestand aangegeven in hoeveel artikelen per krant elk kenmerk van morele paniek voorkomt. Dat heb ik vervolgens ook in percentages uitgedrukt, om de cijfers te kunnen vergelijken. Uit die gegevens heb ik afgeleid welke media hoog scoren en welke media achterblijven. Daarnaast heb ik bekeken welke kenmerken het meest frequent zijn terug te vinden. "Kwantificering is normaal gesproken geen primair doel in kwalitatief onderzoek, maar dat laat onverlet dat tellen een zinvolle procedure kan zijn," schrijft Pleijter (2006, p.43). Dat geldt zeker als het om patronen gaat, waarbij men al snel impliciet spreekt van de frequentie waarin iets voorkomt. Aan constatering als 'vaak' of 'steeds' liggen tellingen ten grondslag, die daarom maar beter expliciet gemaakt kunnen worden – wat ik dus ook heb gedaan. Het is gebruikelijk dat vervolgens diagrammen worden gebruikt om de gevonden patronen te visualiseren (Pleijter, 2006). Die komen terug in hoofdstuk vijf.

Een theoretische (dus niet-willekeurige) steekproeftrekking en open coderen staan het berekenen van statistische samenhangmaten normaal gesproken niet toe als resultaten van een kwalitatieve inhoudsanalyse gekwantificeerd zijn (Pleijter, 2006). In dit geval acht ik dit echter wel

mogelijk. Ik heb namelijk geen theoretische steekproef getrokken, maar alle 175 artikelen over qat die in de onderzochte periode zijn gepubliceerd bestudeerd. Bovendien heb ik niet open gecodeerd, maar gebruik gemaakt van een vast codeerschema.

Het verband tussen medium en de 'score' op het voorkomen van de kenmerken van morele paniek is dus getest door Cramer's V te berekenen, een associatiemaat voor twee variabelen die op nominale schaal gemeten zijn. Daarbij is gebruik gemaakt van dummy-variabelen: komt het kenmerk in een artikel voor, of niet? Er is bij deze statistische analyse geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende vormen van elk kenmerk. Om de sterkte van een verband te beoordelen gelden standaarden voor het interpreteren van Cramer's V. Bij $df^* = 1$ (waar in dit geval sprake van is) staat een waarde van 0,10 tot 0,30 voor een zwakke samenhang, 0,30 tot 0,50 geeft een matige samenhang aan en 0,50 en hoger (met een maximum van 1) duidt op een sterke samenhang (Gravetter & Wallnau, 2011).

3.7 Onderzoek naar het elite-engineered model

De resultaten van de media-analyse leidden tot een idee over de omvang, aard en herkomst van de morele paniek die in de kranten werd aangetroffen. De politieke elite lijkt daarin een grote rol te hebben gespeeld. In een volgende onderzoeksstap wordt daarom nagegaan in hoeverre de gevonden kenmerken van morele paniek zijn te begrijpen vanuit het elite-engineered model voor het ontstaan van morele paniek. Daarbij leidt de elite met morele paniek de aandacht af van een ander probleem dat haar positie bedreigt.

In de literatuur is de morele paniek als 'afleidingsmanoeuvre' geregeld beschreven, maar een effectieve methode om te onderzoeken of we er daadwerkelijk mee te maken hebben, is niet terug te vinden. Victor (1998) geeft bijvoorbeeld een historisch voorbeeld uit negentiende-eeuws Rusland: Tsaristen gebruikten daar de verhalen over een Joodse samenzwering om morele verontwaardiging over Joden (en daarmee massale slachtingen) op te wekken, waarmee ze de aandacht afleiden van de wijdverbreide armoede in Rusland. Hij geeft echter niet aan hoe hij tot deze analyse komt. Dat doet ook Ajzenstadt (2009) niet, als zij beschrijft hoe de Israëliëse overheid morele paniek over alleenstaande moeders stimuleerde om de aandacht af te leiden van de onmacht van de overheid om burgers te beschermen nu sociale instituties en oude kaders verdwijnen onder invloed van neo-liberale ideologie. Andere wetenschappers (Bonn, 2010; Hawdon, 2010) bestuderen wel de elite-engineered morele paniek tot in detail en beschrijven hun werkwijze even uitvoerig, maar ook zij tonen niet empirisch aan dat sprake is van een afleidingsmanoeuvre.

Toch wil ik het idee dat volgt uit mijn analyse van mediaberichtgeving en de literatuur verder ontwikkelen. Om het in de vorm van een hypothese gefundeerd te kunnen verwerpen of bevestigen, zou men onder meer de retoriek van politici onder de loep moeten nemen, hun handelen moeten bestuderen en hen naar hun motieven moeten vragen. Binnen de beperkte kaders van dit scriptieonderzoek is dat echter onmogelijk. Ik kies daarom voor een eerste empirische verkenning. Ik interview verschillende informanten uit de politiek. Ik analyseer hun antwoorden, evenals bijdragen van politici in Kamerdebatten en -stukken over qat. Daarmee wil ik komen tot een gefundeerd idee over de herkomst van in de media gevonden kenmerken van morele paniek, wat kan dienen als hypothese in vervolgonderzoek.

3.8 Interviews en debatten

Ik heb uiteindelijk vijf informanten uit de politiek bereid gevonden een interview te geven, namelijk:

- Hero Brinkman, tot 20 maart 2012 Kamerlid voor de PVV, sinds 19 juni 2012 tot aan de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september 2012 lijsttrekker van het Democratisch Politiek Keerpunt (27-08-2012, telefonisch);
- Lea Bouwmeester, PvdA-Kamerlid (05-09-2012, Den Haag);
- Mirjam Sterk, tot aan de verkiezingen van 12 september 2012 CDA-Kamerlid (11-09-2012, telefonisch);
- Cora van Nieuwenhuizen, VVD-Kamerlid (14-09-2012, telefonisch);
- Boris van der Ham tot aan de verkiezingen van 12 september 2012 D66-Kamerlid (17-09-2012, telefonisch).

criterium bij de selectie van interviewkandidaten was dat zij de totstandkoming van het verbod op qat van dichtbij hebben meegemaakt of daar zelf een rol bij hebben gespeeld, om er zeker van te zijn dat zij inzicht in de redenen voor het verbod hebben. Bovendien heb ik gestreefd naar een afspiegeling van het politieke spectrum, zodat de kwestie vanuit verschillende hoeken belicht wordt. Dat kan bovendien tegenwicht bieden aan mogelijke politieke uitspraken. Ik heb daarom van elke partij in de Tweede Kamer het fractielid benaderd dat het woord heeft gevoerd in de discussie over het qatverbod.

Omdat ik mijn onderzoek deed in verkiezings- en formatietijd bleek het lastig alle Kamerleden bereid te vinden om mee te werken. Verschillende politici gaven - ook na meerdere emails en telefoontjes - aan dat ze geen tijd hadden. Ook de drie betrokken ministeries wilden ondanks herhaaldelijk aandringen niet meewerken. "Dat is het beleid: geen interviews", kreeg ik telkens opnieuw te horen. Ik heb toch politici uit verschillende hoeken zover gekregen mijn vragen te beantwoorden, maar mogelijk had ik een vollediger beeld gekregen als ik alle woordvoerders in de Tweede Kamer had kunnen interviewen, en ook ministers en/of ambtenaren had kunnen spreken.

In aanvulling op de interviews heb ik essentiële Kamerstukken bekeken: de brief waarin het verbod werd aangekondigd, en de motie die daar eerder om vroeg. Ook zijn Kamerdebatten waarin qat aan bod kwam geanalyseerd. Het ging me ook hier om de periode februari 2008, net na het besluit van toenmalig minister Klink om qat niet strafbaar te stellen, tot net na het nieuwe besluit een verbod in te voeren. Het einde van de onderzoeksperiode is hier met een maand verlengd (tot en met maart 2012), om over voldoende materiaal te kunnen beschikken. Zeven debatten waarin qat werd besproken zijn geanalyseerd, te weten:

06-03-2008: Handelingen 2007/2008, nr. 60, pag. 4213-4238: over het Nederlandse drugsbeleid

06-03-2008: Handelingen 2007/2008, nr. 60, pag. 4240-4268: over het Nederlandse drugsbeleid (voortzetting)

16-11-2011: Handelingen 2011/2012, nr. 24, item 7: over de begroting Binnenlandse Zaken (voortzetting)

17-11-2011: Handelingen 2011/2012, nr. 25, item 14: over de begroting Binnenlandse Zaken

01-03-2012: Handelingen 2011/2012, nr. 58, item 7: over de hoofdlijnen van het Nederlandse drugsbeleid

22-03-2012: Kamerstukken 2011/2012, 32284, nr. 4, algemeen overleg commissie Integratie en Asiel

28-03-2012: Handelingen 2011/2012, nr. 69, item 8: over de hoofdlijnen van het Nederlandse drugsbeleid (voortzetting)

3.9 Werkwijze interviews

Omdat het niet makkelijk was politici bereid te vinden een interview te geven, is het niet gelukt om iedereen *face-to-face* te spreken. Ik heb gebruik moeten maken van zowel gesprekken onder vier ogen als – meestal, vanwege volle agenda's - telefonische interviews. Beide vormen leidden tot gesprekken van zo'n vijftien tot twintig minuten. De kwaliteit van telefonische antwoorden doet over het algemeen niet onder voor die uit face-to-face interviews (Emans, 1986). Dat de interviewer niet zichtbaar is, voorkomt juist storende interviewereffecten, vermindert de kans op sociaal-wenselijke antwoorden en maakt kandidaten mededeelzamer over gevoelige onderwerpen. Wel betekent dit dat standaardisatie van de gesprekssituatie onmogelijk was en dat non-verbale communicatie geen onderdeel van de analyse kon uitmaken.

Ik heb ervoor gekozen de politici geen anonimiteit te beloven en hen dus bij naam te noemen in mijn scriptie. Ten eerste omdat hun politieke achtergrond van invloed kan zijn op hun antwoorden, en dus benoemd moet worden. Ten tweede schrijf ik vanwege mijn baan als journalist wellicht een journalistiek artikel naar aanleiding van dit onderzoek, mede om het voor de politici interessant te maken om mee te doen. Ook dat is een reden om niet met anonieme bronnen te werken: dat zou een probleem zijn bij het schrijven van een journalistiek stuk. Deze voorwaarden vooraf kunnen van invloed zijn geweest op de resultaten. Met name de verleiding om opportunistische antwoorden te geven zal nu groter zijn geweest dan bij een anoniem interview, zeker in verkiezingstijd. Ik heb daar uitdrukkelijk op gelet bij de analyse van de interviews.

Vanwege de verkennende aard van de gesprekken heb ik gekozen voor open interviews die het mogelijk maken zoveel mogelijk ideeën van geïnterviewden mee te nemen in de analyse. Daarbij is wel een interviewleidraad gebruikt om systematiek aan te brengen. Deze bevatte hoofdvragen waarop in de interviews is doorgevraagd.

3.10 Analyse interviews en debatten

Voor de analyse van de interviews en debatten ben ik uitgegaan van het model van Baarda e.a. (1996) voor het analyseren van gespreksmateriaal. Daarbij is sprake van vijf fasen. Een eerste reductiefase waarin irrelevante tekst geschrapt wordt, een tweede reductiefase waarin de overgebleven tekst ingedeeld wordt in fragmenten met een bijpassend label, een derde reductie- en tevens eerste abstractiefase om de labels te ordenen en terug te brengen tot de kernlabels, een tweede abstractiefase om deze kernlabels te definiëren en een derde abstractiefase waarin het draait om het vinden van een verklaring en een aanzet tot een theorie. Daarbij geldt dat deze fasen niet zo lineair zijn toegepast als ze zijn beschreven: kwalitatieve analyses als deze verlopen vaak grillig. Ik heb hierbij de onderzoeksvraag van fase twee in het achterhoofd gehouden, en me gericht op het vinden van een antwoord daarop. Die vraag is mijn waarnemingskader geweest.

3.11 Betrouwbaarheid en validiteit

Centrale kwaliteitscriteria voor wetenschappelijk onderzoek zijn betrouwbaarheid en validiteit. In de sociale wetenschappen, die een diffuse en ambigue werkelijkheid onderzoeken, is het vrijwel onmogelijk daaraan perfect te voldoen. Het is wel belangrijk ze als ideaal na te streven (Braster, 2000; Neuman, 2007) In deze paragraaf wordt daarom besproken in hoeverre de resultaten uit dit onderzoek betrouwbaar en valide zijn, en welke maatregelen zijn genomen om validiteit en betrouwbaarheid te maximaliseren.

Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid betekent dat metingen onafhankelijk moeten zijn van onderzoeker, tijd en het gebruikte meetinstrument, en dus herhaalbaar en consistent zijn onder dezelfde condities. Om dat zoveel mogelijk te bereiken is gewerkt met systematische onderzoeksprocedures en meetinstrumenten die in dit rapport verantwoord worden en zijn bijgevoegd. Zo is gebruik gemaakt van een codeerschema, een interviewleidraad en een stappenplan voor de analyse van gespreksmateriaal (Baarda e.a., 1996).

Normaliter wordt in een inhoudsanalyse de codering herhaald door een collega, om inter-codeurs-betrouwbaarheid te kunnen bepalen en zo subjectiviteit en toevallige fouten te voorkomen. Omdat collega's bij dit scriptieonderzoek ontbreken, heb ik de codering zelf herhaald ter controle. Dat biedt niet dezelfde zekerheid: ik zal beïnvloed zijn door de kennis die ik al opdeed tijdens de eerste maal coderen. Bovendien heb ik beide keren de naam van het medium waaruit het artikel afkomstig was niet verwijderd. Mogelijk is mijn codering dus eveneens beïnvloed door mijn (onbewuste) vooroordelen over de aard van de verschillende onderzochte media. Het is daarom niet uit te sluiten dat de resultaten vanwege – in kwalitatief onderzoek onvermijdelijke - subjectiviteit enigszins veranderen als een andere onderzoeker opnieuw zou coderen. Gezien mijn kwaliteitscontroles en de duidelijke resultaten ga ik ervan uit dat ze ook bij kleine codeerverschillen overeind zouden blijven, en dat dit niets afdoet aan de waarde van mijn conclusies.

De betrouwbaarheid van de hier gebruikte open interviews is doorgaans laag: een andere interviewer voert immers een ander gesprek. De interviewleidraad moet de resultaten toch zoveel mogelijk herhaalbaar maken. Dat de meeste gesprekken telefonisch zijn gevoerd, verkleint bovendien versturende interviewereffecten (Emans, 1986).

Validiteit

Bij validiteit is van belang dat metingen de werkelijkheid juist beschrijven. Het gaat erom dat de onderzoeker meet wat hij of zij wil weten, zonder systematische vertekeningen (Braster, 2000; Neuman, 2007). In een kwalitatief onderzoek wordt validiteit opgevat als authenticiteit: interpretaties van de sociale werkelijkheid behoren eerlijk en evenwichtig te zijn en goed aan te sluiten bij wat in die werkelijkheid gebeurt.

Met open interviews is die werkelijkheid bijvoorbeeld beter te vatten dan met een vooraf geformuleerde vragenlijsten en antwoordcategorieën. De betrouwbaarheid is dan wel relatief laag, de antwoorden uit open interviews zijn wel relatief valide. Zeker als ze telefonisch worden verkregen: dan is men minder geneigd sociaal wenselijke antwoorden te geven of gevoelige onderwerpen te vermijden (Emans, 1986). Wel kan de validiteit zijn verminderd door de neiging van politici, zeker in verkiezingstijd, om opportunistische antwoorden te geven.

In de literatuur worden verder verschillende soorten specifieke validiteit onderscheiden (Braster, 2000).

Constructvaliditeit: theoretische begrippen zijn adequaat vertaald naar empirische variabelen (Braster, 2000; Neuman, 2007). In dit onderzoek is daarom gebruik gemaakt van aanwijzingen voor operationalisering uit de literatuur. In kwalitatief onderzoek is ook triangulatie een beproefd middel om de constructvaliditeit te vergroten (Braster, 2000). De onderzoeker bekijkt een casus dan van verschillende kanten door databronnen en/of methoden te combineren. Ook hier zijn meerdere databronnen gebruikt, die vanzelfsprekend ook met verschillende methoden zijn geanalyseerd. De data komen van media, politici uit verschillende partijen en bestaande gegevens uit debatten. Er is

gebruik gemaakt van kwantitatieve media-analyse, kwalitatieve media-analyse, interviews en inhoudsanalyse van debatten.

Interne validiteit: causale relaties worden juist gelegd. Dat is het geval als de variabelen onderling samenhangen, elkaar opvolgen in de tijd en als geen andere variabelen in het spel zijn (Braster, 2000; Neuman, 2007). Een experimentele opzet biedt daarvoor de beste garantie, een kwalitatief onderzoek doorgaans de minste. Ook in deze studie is de interne validiteit relatief laag. Het is bijvoorbeeld niet uit te sluiten dat andere verklaringen dan morele paniek in het spel zijn.

Het is hier dan ook niet de bedoeling sterke causale uitspraken te doen. Het gaat meer om 'verstehen' dan verklaren. Het onderzoek resulteert wel in een hypothese die kan bijdragen aan *explanation building*. In die procedure worden de resultaten van opeenvolgende kwalitatieve studies met elkaar vergeleken, om verklaringen stap voor stap te herzien en te verbeteren. Zo kunnen uiteindelijk toch valide verklarende uitspraken worden gedaan (Braster, 2000).

Externe validiteit: de generaliseerbaarheid naar andere situaties. Daarvan is in deze studie geen sprake: de bevindingen op het gebied van qat zijn niet één op één te gebruiken om andere gevallen van morele paniek te verklaren. Kwalitatief onderzoek draait dan ook niet om zulke statistische generaliseerbaarheid, maar om de theoretische variant (Braster, 2000; Neuman, 2007). Het gaat niet om het generaliseren van de resultaten over qat naar andere maatschappelijke fenomenen, maar om het bijdragen aan de ontwikkeling van theorie op het gebied van hedendaagse morele paniek. Die theorie kan dan vervolgens ook in andere gevallen toegepast worden.

4. Kennis over qat

Bij een morele paniek volgens het ideaaltype is sprake van disproportionaliteit. Het idee bestaat dat meer mensen bij het 'gevaarlijke' gedrag zijn betrokken dan feitelijk het geval is, en dat het gevaar of de schade van dat gedrag groter is dan realistische taxatie kan onderbouwen. Om te kunnen vaststellen of de media in Nederland inderdaad disproportioneel grote gevaren aan qat toeschrijven, verzamel ik wetenschappelijke kennis over qat en de wereld daaromheen. De media-inhoud vergelijk ik later met deze gegevens. Nadat is besproken wat qat is (4.1), komen de gebruikers (4.2) aan bod, evenals de problemen van gebruik (4.3), de qatmarkt (4.4), criminaliteit (4.5) de openbare orde (4.6), een vergelijking met andere drugs (4.7), de juridische status (4.8), de voor- en nadelen van een verbod (4.9) en de visie van instanties (4.10). Dit alles mondt uit in een conclusie (4.11) en een checklist voor de inhoudsanalyse (4.12).

4.1 Wat is qat?

De term 'qat' (in Nederland ook wel gespeld als khat of quat) verwijst naar de bladeren van een plant met de Latijnse naam *catha edulis forsk.* Met name in de Hoorn van Afrika en in het zuiden van het Arabisch Schiereiland – Jemen – is het kauwen op die bladeren al honderden, zo niet duizenden jaren een wijdverbreide gewoonte. Bij de oogst worden de bladeren geplukt, in bundels verzameld en verpakt in bananenbladeren om ze vers te houden. De gebruiker maakt van de bladeren een prop in de wang, waar zich een zachte massa vormt. Men spreekt vaak van qat *kauwen*, maar in feite houdt men de bladeren vooral in de wang, om er slechts zo af en toe op te kauwen. Als het sap met daarin de werkzame stoffen aan de bladeren is onttrokken worden de overblijfselen doorgeslikt of uitgespuugd. De bittere smaak wordt vaak verdreven met zoete drankjes of kauwgum (Klein e.a., 2012; Van Amsterdam e.a., 2009; WHO, 2006, Anderson e.a., 2007). Een sessie duurt twee tot soms acht uur (Anderson e.a., 2007). Meestal kauwt men enkele malen per week (CAM, 2007), in Nederland vooral thuis (Klein e.a., 2012). Gemiddeld gebruikt men dan 100 tot 200 gram qatbladeren. Liefst jonge bladeren: daarin zijn de werkzame stoffen het sterkst (Pennings e.a., 2008).

De belangrijkste werkzame stoffen in qatbladeren zijn cathinon, cathine en norephedrine (WHO, 2006). De concentraties variëren sterk, afhankelijk van de omgeving en het klimaat waarin de plant groeit (CAM, 2007; Pennings e.a., 2008). De meest actieve stof is cathinon, wat amfetamine-achtige eigenschappen heeft (Griffiths e.a., 2010; Van Amsterdam e.a., 2009; Pennings e.a., 2006; Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007). Qat wordt ook wel vergeleken met koffie en cocabladeren (Klein e.a., 2012; CAM, 2007). De kracht van de werkzame stoffen zit tussen amfetamine en cafeïne in (Pennings e.a., 2008).

Qatkauwers voelen zich euforisch en energiek en zijn extra alert. Het middel brengt sociale interactie op gang: qat geeft zelfvertrouwen en maakt spraakzaam. Traditioneel is qat kauwen dan ook een sociale aangelegenheid: men kauwt in groepen, in de vrije tijd (Anderson e.a., 2007). Ook Nederlandse gebruikers zeggen vaak qat te kauwen vanwege de sociale contacten (De Jonge & Van der Veen, 2011). De sociale, opgewonden toestand wordt gevolgd door een meer naar binnen gekeerde periode, met daarna nog een melancholische fase (Anderson e.a., 2007).

4.2 Gebruikers

Qat wordt door een relatief kleine groep mensen verhandeld en gebruikt: in Nederland zijn het vrijwel uitsluitend leden van de Somalische bevolkingsgroep (CAM, 2007), die volgens het CBS op 1 januari 2011 31.237 mensen telde. Qatgebruik in autochtone Westerse gemeenschappen wordt

vrijwel niet gerapporteerd. Ook onder tweede generatie Somaliërs wordt qatgebruik minder: jongeren die in Nederland zijn geboren of op jonge leeftijd naar Nederland zijn gekomen, vinden het niet hip om qat te kauwen. Ze beschouwen het als een gewoonte uit een ander land en een andere tijd en gedragen zich op de markt voor verdovende middelen meer zoals autochtonen. Ze gebruiken bijvoorbeeld meer alcohol (Klein & Metaal, 2010; Klein e.a., 2012; De Jonge & Van der Veen, 2011). Het is ook zeer onwaarschijnlijk dat autochtone drugsgebruikers overstappen op qat, of dat jongeren experimenteren met de bladeren (Klein & Metaal, 2010; Klein e.a., 2012) Het urenlang kauwen op bladeren is weinig aantrekkelijk in de ‘hippe’ party-drugscultuur van het Westen (Anderson e.a., 2007). Qatgebruik komt dus vooral voor onder eerste generatie migranten uit Oost-Afrika, van wie velen al qat gebruikten vóór hun komst naar Europa (Klein e.a., 2012; De Jonge & Van der Veen, 2011).

Onder hen is qat kauwen zeer gebruikelijk, blijkt uit prevalentiestudies uit Groot-Brittannië. In Nederland is dat soort onderzoek nooit gedaan. De Britse gegevens zijn bruikbaar om meer inzicht te krijgen in de Nederlandse situatie, omdat qat in het Verenigd Koninkrijk evenals in Nederland legaal is. Aan de overkant van de Noordzee wordt het percentage gebruikers geschat tussen 34 en 67 procent (Griffiths e.a., 2010; CAM, 2007). In 2005 rapporteerde bijvoorbeeld 34 procent van de onderzochte Somaliërs uit vier Engelse steden dat ze in de maand voorafgaand aan het onderzoek qat hadden gebruikt. Minder dan 4 procent gebruikte het dagelijks (Patel e.a., 2008, in Griffiths e.a., 2010). Griffiths e.a. (1997, in: Pennings e.a., 2008; Anderson e.a., 2007) bestudeerden qatgebruik onder 207 Somaliërs (18-78 jaar oud) in Londen. Van hen had 78 procent in zijn leven ooit qat gebruikt, 67 procent gebruikte in de week voorafgaand aan het interview. De meerderheid (76 procent) zei in Londen meer te gebruiken dan in het thuisland, mogelijk omdat het een manier is om de culturele identiteit te benadrukken en te behouden.

In een onderzoekspopulatie van Somalische vluchtelingen in het Verenigd Koninkrijk gebruikte 17 procent van de vrouwen qat, tegen 63 procent van de mannen (Pennings e.a., 2008). Voor vrouwen is qat kauwen in de Somalische gemeenschap veel minder geaccepteerd dan voor mannen (De Jonge & Van der Veen, 2011). Zij gebruiken daarom vaak stiekem (Anderson, e.a., 2007).

4.3 Problemen van qatgebruik

Een groot deel van de qatgebruikers in Nederland is ‘sociaal gebruiker’, en ondervindt weinig moeilijkheden. Een relatief kleine groep ervaart wel veel problemen, met name in relatie tot de gezondheid en op sociaal gebied (De Jonge & Van der Veen, 2011). Zo scharen De Jonge en Van der Veen (2011) elf procent van hun – niet-representatieve – onderzoeksgroep in de categorie ‘problematisch gebruiker’: zij scoren een 8 of hoger op de Severity of Dependence Scale, een schaal voor de mate van verslaving. (Een opvallend, wellicht twijfelachtig meetinstrument, aangezien we nog zullen zien dat uit de literatuur naar voren komt dat qat als weinig verslavend wordt beschouwd.)

Gezondheid

Hoewel in de literatuur diverse gevolgen voor de gezondheid worden gerapporteerd, luidt de conclusie steeds opnieuw dat qat een gering risico voor de fysieke en mentale gezondheid van de gebruiker vormt (CAM, 2007; Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007). De effecten zijn mild en het middel leidt namelijk nauwelijks tot lichamelijke verslaving: die is vergelijkbaar met ‘verslaving’ aan koffie. Nadelige gezondheidseffecten treden met name op bij langdurig en intensief gebruik. Zo kan de qatkauwer in dat geval wel geestelijk afhankelijk worden van het middel en heeft qat mogelijk kankerverwekkende eigenschappen. Mond- en tongkanker worden geassocieerd met qatgebruik

(CAM, 2007; Pennings e.a., 2008, Van Amsterdam e.a., 2009). Verder is er beperkt bewijs dat langdurig en intensief qatgebruik leidt tot hartproblemen, de eetlust vermindert en invloed heeft op de luchtwegen, de lever, voortplantingsorganen en het centrale zenuwstelsel. Ook invloed op nieren en de urinewegen worden in de literatuur genoemd, evenals verhoogde bloeddruk, verstopping, depressieve gevoelens, het compliceren van bestaande psychische aandoeningen, migraine, verminderde seksuele potentie bij mannen, psychoses, waanideeën, hyperactiviteit, slapeloosheid, angst, prikkelbaarheid en gebitsproblemen (Pennings e.a., 2008, Van Amsterdam e.a., 2009; Klein e.a., 2012; Anderson e.a.; 2007; De Jonge & Van der Veen, 2011).

Sociale gevolgen

Sociale kwesties rond qatconsumptie komen voort uit de geestelijke effecten van qat (Anderson e.a., 2007). Met name sociale relaties en de economische situatie kunnen negatief beïnvloed worden (CAM, 2007; WHO, 2006; De Jonge en Van der Veen, 2011). Een veel beschreven vorm van negatieve invloed van qatgebruik op sociale relaties is de aantasting van harmonie in gezinnen, als echtgenoten, vaders en/of zonen moe, prikkelbaar en somber terugkeren van qatsessies. Ze dragen niet meer bij aan het huishouden of de opvoeding van de kinderen, maar proberen vooral hun slaap in te halen. Daardoor ontstaan spanningen, beschrijven Anderson e.a. (2007). Zij waarschuwen direct dat generalisaties over gedrag van qatgebruikers problematisch zijn. Of het voorgaande optreedt, hangt sterk af van de omstandigheden waarin de familie leeft, de locatie waar qat wordt gekauwd en het consumptiepatroon.

Zo bestaan er bepalende verschillen tussen gebruikspatronen in het Verenigd Koninkrijk en Somalië. In Somalië werd qat gekauwd na de lunch, op een volle maag en geïntegreerd in het ritme van werk en gezinsleven. Als de qat was uitgewerkt, keerden de kauwers terug naar hun huishoudelijke taken of hun kantoor. In het Verenigd Koninkrijk daarentegen, wordt het pas druk in qathuizen in de vroege avond. Gasten komen na hun werk, soms om slechts enkele verse bundels te kopen en mee te nemen naar huis – zoals de autochtone bevolking alcohol gebruikt. Omdat qat energie opwekt en tot slapeloosheid kan leiden is de gebruiker de volgende ochtend loom en slaperig, als de rest van de familie opstaat om naar werk of school te gaan. Intensieve gebruikers zijn uiteindelijk vooral 's nachts actief en vervreemden van hun familie. De huiselijke frictie die dat met zich meebrengt beschrijven ook De Jonge en Van der Veen (2011) op basis van Nederlandse gegevens. Problematische qatgebruikers (elf procent van de onderzoekspopulatie, gemeten aan de hand van de Severity of Dependence Scale) hebben relatief vaker last van spanningen in sociale relaties: conflicten met andere qatkauwers, ruzie met partner en vrienden of familie en te weinig tijd en aandacht voor partner, kinderen en voor vrienden en familie. Professionals signaleren relatief veel scheidingen, en als gevolg daarvan eenoudergezinnen met alleenstaande moeders (De Jonge & Van der Veen, 2011).

Deze intensieve gebruikers verliezen ook hun aansluiting met de samenleving (Anderson e.a., 2007). Door de slapeloosheid die qat opwekt en de futloosheid die daar de volgende ochtend op volgt, staat men laat op en presteert men slecht. De arbeidsproductiviteit wordt negatief beïnvloed. Men komt te laat op school, cursus of andere afspraken. Uiteindelijk gaat intensief qatgebruik moeilijk samen met een baan of een opleiding, en bemoeilijkt het bij werkloosheid het vinden van werk. Bovendien is qatgebruik een financiële last op het gezinsbudget (Pennings e.a., 2008; Van Amsterdam e.a., 2009; Anderson e.a., 2007; De Jonge & Van der Veen, 2011). Als qat in het weekend wordt gekauwd, is het wél goed te combineren met een baan, zien De Jonge & Van der Veen (2011).

Causaliteit

Hoewel qatgebruik dus geassocieerd wordt met diverse sociale en gezondheidsproblemen, zijn deze niet eenduidig toe te schrijven aan en te reduceren tot qat. De gezondheidsproblemen van qatgebruikers komen onder alle Somaliërs voor en de sociale problematiek wordt herkend onder alle vluchtelingen (De Jonge & Van der Veen, 2011). Beide typen problemen worden vaak veroorzaakt door een post-traumatisch stresssyndroom en verergeren of blijven bestaan door qatgebruik (Klein e.a., 2009, Klein e.a., 2012).

Aan de basis van sociale problemen liggen bijvoorbeeld oorlogstrauma's, het qatgebruik in vluchtelingenkampen waar men aan gewend is geraakt (daar gebruikt men om ellende te vergeten, zonder de traditionele sociale context, en dus zonder sociale controle), migratie en ontworteling, gezinshereniging en veranderende gender- en familierelaties in de Westerse samenleving, zorgen om het door geweld verscheurde Somalië, het onzekere asieltraject, werkloosheid, onderwijsachterstanden en gebrekkige integratie in de Nederlandse samenleving (De Jonge & Van der Veen, 2011; CAM, 2007; Pennings e.a., 2008; Anderson e.a., 2007; Klein e.a., 2012).

Op gezondheidsgebied geldt dat qatgebruikers in veel landen zijn oververtegenwoordigd in de geestelijke gezondheidszorg, maar dat in geen enkele studie duidelijk een causaal verband is vast te stellen (Klein e.a., 2009, Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007). De meeste studies kampen met verstoringen van variabelen in de relatie tussen qat en psychische problemen. Ook hierop is bijvoorbeeld een post traumatisch stress syndroom als gevolg van oorlogservaringen van invloed, een chronische stoornis of sociale stress. Ook persoonlijke factoren, zoals het gebruik van meerdere middelen, medicatie of een relatief lage sociaal-economische positie spelen mee (Pennings e.a., 2008). Verder zijn veel studies naar psychische effecten gebaseerd op niet-representatieve steekproeven met veel zware gebruikers (Klein & Metaal, 2010). Bovendien geldt dat het niet qat op zich is dat gerelateerd is aan psychische aandoeningen, maar een bepaald – intensief – gebruikspatroon (Klein e.a., 2012). De causale relatie tussen qat en psychische aandoeningen is al met al niet houdbaar, zeker niet als we letten op de grote groepen gebruikers die slechts af en toe qat kauwen en prima functioneren, en de lange, weinig problematische historie die qatgebruik met name in de Hoorn van Afrika kent. Wel kunnen we stellen dat intensief qatgebruik mentale problemen nog verder negatief kan beïnvloeden. Dat geldt ook voor andere verdovende middelen, zoals alcohol (Anderson e.a., 2007).

4.4 Markt

Qat is in Nederland relatief makkelijk verkrijgbaar. Het wordt met name verkocht in qathuizen. Die staan vaak in sociaal kwetsbare wijken (CAM, 2007). Omdat hun winstmarges laag zijn, investeren qathuizen weinig in faciliteiten, waardoor nieuwe spelers op de markt makkelijk kunnen instappen en de omstandigheden in veel qathuizen slecht zijn – anders dan in gemeenschapshuizen waar qat gekauwd wordt. De ventilatie en hygiëne is bijvoorbeeld ondermaats en de panden zijn niet brandveilig (Anderson e.a., 2007). Daarnaast wordt qat ook verkocht vanuit kofferbakken op parkeerplaatsen in marginale gebieden, of bijvoorbeeld in een supermarkt met niet-Nederlandse producten. Het is niet verkrijgbaar in coffeeshops en smartshops. Qat blijft dus buiten de reguliere (soft)drugscircuits. Aan de ene kant is het risico op individuele schade hierdoor groter, omdat het middel makkelijk te krijgen is; aan de andere kant is de maatschappelijk schade gering omdat geen sprake is van vermenging met het drugscircuit (CAM, 2007, Klein e.a., 2012).

In Nederland komt alle qat binnen via Schiphol: op maandag, dinsdag, donderdag en vrijdag (De Jonge & Van der Veen, 2011). Frequente vluchten zijn nodig, omdat de werkzame stoffen in qat snel ontbinden. De bladeren moeten de gebruiker binnen 72 uur na de oogst bereiken (Klein, Metaal,

2010; Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007). Het grootste deel van de qat Nederland importeert, 95 procent, komt uit Kenia (Pennings e.a., 2008). Volgens de Belastingdienst kwam in 2008 693.214 kilo ons land binnen, in 2009 714.893 kilo en in 2010 843.835 kilo. Uitgaande van de douanewaarde van €16,50 per kilo was de minimale omzet in 2010 €13.923.277 (De Jonge & Van der Veen, 2011).

Vanaf Schiphol wordt de qat naar Uithoorn gebracht, waar handelaren hun voorraad inkopen. Zij reizen weer door naar distributiepunten in Nederland, of de gaan de grens over. Het is onduidelijk hoeveel qat precies voor de Nederlandse markt bestemd is (De Jonge & Van der Veen, 2011). In elk geval wordt een groot deel van de bladeren doorgevoerd (Klein e.a., 2012). Qat wordt in Europa vooral ingevoerd in het Verenigd Koninkrijk en Nederland, omdat het in beide landen niet verboden is. Via die twee landen gaan de bladeren in kleinere hoeveelheden (20 tot 50 kilo) naar de rest van Europa, Canada en de VS. Daar is het middel illegaal, maar brengt de oogst veel meer op (Griffiths e.a., 2010; Anderson e.a., 2007; Pennings e.a., 2008). In het Verenigd Koninkrijk kost een bundel zo'n 4,5 tot 9 euro (Klein e.a., 2012), in Nederland 3 à 4 euro (De Jonge & Van der Veen, 2011). In Denemarken betalen gebruikers zo'n 14 euro voor hun illegale qat, in Zweden 21 en in Canada 33 euro (Klein e.a., 2012). De kwaliteit is er vaak minder.

Om het middel ongezien in landen met een verbod te krijgen, gaat de qat bijvoorbeeld in de koffer van een – liefst onopvallende, blanke – passagier, wordt het verstuurd als pakket via koeriersbedrijven als DHL en FedEx, of wordt het simpelweg over de weg vervoerd (Anderson e.a., 2007). Het aantal qattransporten en de hoeveelheid vervoerde qat is de laatste jaren stabiel, of neemt zelfs iets af. Volgens het Customs Enforcement Network is in 2005, 2006 en 2007 respectievelijk 5489, 10820 en 3252 kilo qat uit Nederland in beslag genomen, voornamelijk in Canada. In die jaren werd ongeveer 15 ton qat afkomstig uit het Verenigd Koninkrijk onderschept (Pennings e.a., 2008).

Drijvende krachten achter handel zijn de verspreiding van met name Somaliërs over de wereld (hun aanwezigheid betekent dat er een markt is voor qat) en betere transport- en communicatiemogelijkheden (Klein, e.a. 2009, Klein & Metaal, 2010; Anderson e.a., 2007; Klein e.a., 2012). Wereldhandel werd pas mogelijk door snel vervoer, omdat de qat op die manier binnen 72 uur bij de gebruiker bezorgd kon worden. Kleine qatproducenten in Kenia, Ethiopie en Yemen bevoorraden nu consumenten over de hele wereld. De bladeren zijn een stabiele inkomstenbron voor plattelandsgezinnen in deze gebieden, die horen tot de armste delen van de aarde. Het gewas is bestand tegen droogte, weinig arbeidsintensief en de prijs is vrij constant. Het transporteren, verpakken en verkopen van qat biedt werkgelegenheid in de regio. In elke fase van de productieketens zijn het Afrikanen zelf die de touwtjes in handen hebben – in tegenstelling tot productie van bijvoorbeeld koffie en bloemen. Internationale steun is niet nodig. Qat is voor de producerende landen ook een belangrijk exportproduct, en dus een belangrijke bron van buitenlandse deviezen. In de periode 2003-2004 besloeg qat zo'n 15 procent van de Ethiopische inkomsten uit export (Klein e.a., 2012, Anderson e.a., 2007).

4.5 Criminaliteit

Verkoop vanuit een kofferbak geeft burgers al snel de indruk dat ze getuige zijn van illegale drugshandel, maar er zijn in Nederland geen aanwijzingen dat er sprake is van betrokkenheid van of verwevenheid met georganiseerde criminaliteit (CAM, 2007; Pennings e.a., 2008, Van Amsterdam e.a., 2009). Dat geldt ook voor het Verenigd Koninkrijk, het andere doorvoerland in Europa (Pennings e.a., 2008). Bundels qat nemen veel ruimte in en moeten snel getransporteerd, verkocht en gebruikt worden. Het middel wordt bovendien op een voor velen onbekende, inefficiënte manier toegediend

– lang kauwen. Al met al is qat weinig aantrekkelijk voor consumenten en illegale drugsdealers die keus hebben uit veel andere, makkelijkere en winstgevendere middelen. Qat levert handelaren niet zoveel op, omdat de potentiële kopers (voornamelijk Somalische vluchtelingen) weinig inkomen hebben (Griffiths e.a., 2010; Pennings e.a., 2008). In het Verenigd Koninkrijk verkopen commerciële qathuizen hun qat voor 1 pond per bundel meer dan de inkoopprijs – geen ‘big business’, concluderen Anderson e.a. (2007).

Smokkel naar landen waar een verbod geldt is lucratiever. In het Verenigd Koninkrijk bestonden dan ook zorgen om ‘qatsyndicaten’ die jonge Britten zouden werven om koffers qat te vervoeren. De georganiseerde criminelen die daarachter zitten waren echter geen Britse ingezetenen, maar komen uit de landen met zo’n verbod. De vraag is daar door de wetgeving niet verminderd, dus er valt geld te verdienen (Anderson e.a., 2007). Er zijn ook enkele meldingen van synthetische drugs op basis van de werkzame stoffen uit qat, cathinon of cathine. Ze zijn bijvoorbeeld tot vloeibaar goedje verwerkt en in een flesje verkocht in Britse steden. Daar sloeg dat product niet aan. Tot op heden is alleen uit Israël bekend dat synthetische cathinon en cathine in tabletvorm worden verkocht aan mensen die niet tot de traditionele qatgebruikers worden gerekend (Anderson e.a., 2007). Daarmee hebben handelaren een makkelijker te verspreiden en toe te dienen middel in handen. Dat heeft dan ook de potentie om wijder verspreid kan raken (Griffiths e.a., 2010; Klein & Metaal, 2010; Anderson e.a., 2007).

Gebruikers zijn niet aantoonbaar meer crimineel actief. In het Verenigd Koninkrijk worden Somaliërs juist gezien als een groep die minder dan gemiddeld betrokken is bij criminaliteit. Wel wordt groei waargenomen in overtredingen door jonge Somalische mannen, bijvoorbeeld diefstallen en geweld (Anderson e.a., 2007). Ook Nederlandse gemeenten geven aan dat ze te maken hebben met criminaliteit onder Somaliërs. In het Verenigd Koninkrijk is echter bekend dat die criminaliteit samenhangt met een gangcultuur, armoede en onderwijsachterstanden – niet met qatgebruik. De tweede generatie gebruikt immers weinig qat (Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007). Hoewel de kosten van qatgebruik vaak op het huishoudbudget drukken, blijft het middel – anders dan bijvoorbeeld heroïne of cocaine – ook betaalbaar zonder in criminaliteit te vervallen. Qat valt wat dat betreft meer in dezelfde categorie als sigaretten en alcohol (Anderson e.a., 2007).

4.6 Openbare orde

Qat vormt nauwelijks of geen risico voor de openbare orde, concludeert het Coördinatiepunt Assessment en Monitoring nieuwe drugs (CAM) (CAM, 2007). Weliswaar is wat onrust gemeld rond distributiepunten, maar dat lijken ‘kleine incidenten’. Het gaat bijvoorbeeld om overlast rond verkooppunten, die soms klanten uit de wijde omgeving trekken. Er is sprake van fout parkeren, rondhangen, vechtpartijtjes, schreeuwen, schelden en het op straat spugen van gekauwde blaadjes – een gering risico voor de openbare orde en veiligheid volgens de experts van het CAM (CAM, 2007; Pennings e.a., 2008; Klein e.a., 2012; De Jonge & Van der Veen, 2011). Van de elf Nederlandse gemeenten met de meeste Somalische inwoners, vinden zes qatgebruik een probleem omdat ze deze overlast van gebruik en handel ervaren. In de winter is de overlast minder, omdat men dan vaker binnenshuis gebruikt (De Jonge & Van der Veen, 2011).

4.7 Ranglijst

Zowel Britse onderzoekers (Nutt e.a., 2007) als onderzoekers van het RIVM (Van Amsterdam e.a., 2009 – in opdracht van het ministerie van VWS) vergeleken de schadelijkheid van qat met de risico’s

van andere drugs. Ze kwamen beiden tot een ranglijst waarop qat zeer laag scoort, als een van de minst risicovolle middelen.

Nutt e.a. (2007) ontwikkelden een nieuwe methode om drugs te classificeren. De bestaande methodologie achter classificatiesystemen is volgens hen onvoldoende specifiek en transparant, wat het vertrouwen in hun nauwkeurigheid ondermijnt. De Britten werken daarom met een matrix met negen schadecategorieën. Drie hoofdgroepen (fysieke schade voor de individuele gebruiker, de neiging tot verslaving en het effect van gebruik op families, gemeenschappen en de samenleving) zijn elk verdeeld in drie subcategorieën. Twee groepen experts scoren elk middel op die negen indicatoren, waarbij ze gebruik maken van een vierpuntsschaal: 0 staat voor afwezigheid van risico, 1 voor enig risico, 2 voor een gemiddeld risico en 3 voor een extreem hoog risico. De scores van de twee groepen experts kwamen grofweg overeen. Deze methode is volgens Nutt e.a. (2007) een bruikbaar systeem voor nationale en internationale wetgevers. Qat staat, gezien over het geheel van de negen indicatoren, helemaal onderaan de lijst van twintig middelen. Alcohol en tabak – geaccepteerde genotsmiddelen – scoren hoger (zie tabel 3).

Tabel 3: classificatie van drugs door Nutt e.a. (2007), middelen gerangschikt naar schadelijkheid. Qat staat onderaan.

	Physical harm				Dependence				Social harm			
	Mean	Acute	Chronic	Intravenous	Mean	Pleasure	Psychological dependence	Physical dependence	Mean	Intoxication	Social harm	Health-care costs
Heroin	2.78	2.8	2.5	3.0	3.00	3.0	3.0	3.0	2.54	1.6	3.0	3.0
Cocaine	2.33	2.0	2.0	3.0	2.39	3.0	2.8	1.3	2.17	1.8	2.5	2.3
Barbiturates	2.23	2.3	1.9	2.5	2.01	2.0	2.2	1.8	2.00	2.4	1.9	1.7
Street methadone	1.86	2.5	1.7	1.4	2.08	1.8	2.3	2.3	1.87	1.6	1.9	2.0
Alcohol	1.40	1.9	2.4	NA	1.93	2.3	1.9	1.6	2.21	2.2	2.4	2.1
Ketamine	2.00	2.1	1.7	2.1	1.54	1.9	1.7	1.0	1.69	2.0	1.5	1.5
Benzodiazepines	1.63	1.5	1.7	1.8	1.83	1.7	2.1	1.8	1.65	2.0	1.5	1.5
Amphetamine	1.81	1.3	1.8	2.4	1.67	2.0	1.9	1.1	1.50	1.4	1.5	1.6
Tobacco	1.24	0.9	2.9	0	2.21	2.3	2.6	1.8	1.42	0.8	1.1	2.4
Buprenorphine	1.60	1.2	1.3	2.3	1.64	2.0	1.5	1.5	1.49	1.6	1.5	1.4
Cannabis	0.99	0.9	2.1	0	1.51	1.9	1.7	0.8	1.50	1.7	1.3	1.5
Solvents	1.28	2.1	1.7	0	1.01	1.7	1.2	0.1	1.52	1.9	1.5	1.2
4-MTA	1.44	2.2	2.1	0	1.30	1.0	1.7	0.8	1.06	1.2	1.0	1.0
LSD	1.13	1.7	1.4	0.3	1.23	2.2	1.1	0.3	1.32	1.6	1.3	1.1
Methylphenidate	1.32	1.2	1.3	1.6	1.25	1.4	1.3	1.0	0.97	1.1	0.8	1.1
Anabolic steroids	1.45	0.8	2.0	1.7	0.88	1.1	0.8	0.8	1.13	1.3	0.8	1.3
GHB	0.86	1.4	1.2	0	1.19	1.4	1.1	1.1	1.30	1.4	1.3	1.2
Ecstasy	1.05	1.6	1.6	0	1.13	1.5	1.2	0.7	1.09	1.2	1.0	1.1
Alkyl nitrites	0.93	1.6	0.9	0.3	0.87	1.6	0.7	0.3	0.97	0.8	0.7	1.4
Khat	0.50	0.3	1.2	0	1.04	1.6	1.2	0.3	0.85	0.7	1.1	0.8

Tabel 3: Mean independent group scores in each of the three categories of harm, for 20 substances, ranked by their overall score, and mean scores for each of the three subscales

Nadat de methode van Nutt e.a. in The Lancet werd gepubliceerd, gaf het Nederlandse ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport het RIVM opdracht op vergelijkbare wijze de relatieve schadelijkheid van een reeks drugs (inclusief tabak en alcohol) te beoordelen (Van Amsterdam, 2009). De resultaten komen overeen met de uitkomsten van het Britse onderzoek. In deze risico-evaluatie scoren alcohol, tabak, heroïne en crack op relatieve schaal van ‘totale schadelijkheid’ hoog, terwijl paddo’s, LSD en qat relatief laag scoren. Ook het CAM (Coördinatiepunt Assessment en Monitoring nieuwe drugs) plaatste qat al meerdere malen onderaan een risicoschaal (CAM, 2007; CAM, 2011).

4.8 Juridische status

Twee van de werkzame stoffen in qat, cathinon en cathine, zijn door VN-verdragen uit 1961 (UN Single Convention on Narcotic Drugs) en 1971 (Convention of Psychotropic Substances) internationaal bestempeld als illegaal. Dat geldt niet voor qat zelf – al interpreteren sommige landen de conventies wel op die manier (Klein e.a, 2012; Anderson e.a., 2007). In Nederland vallen de werkzame stoffen cathine en cathinon onder de opiumwet. Cathinon staat op lijst I, met middelen met een onaanvaardbaar hoog risico, de verboden harddrugs. Cathine staat op lijst II en behoort daarmee tot de softdrugs, waartegen minder hard wordt opgetreden. Qat zelf valt echter buiten de drugswetgeving (Pennings e.a., 2008). Ook in het Verenigd Koninkrijk, en onder meer Ethiopië, Oeganda, Yemen, Somalië en Kenia is qat een legaal product (Klein e.a., 2009).

Qat is verboden in dertien EU-landen (Belgie, Denemarken, Duitsland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Ierland, Italië, Letland, Litouwen Polen, Slovenië, Zweden), Noorwegen, Canada en de VS (CAM, 2007; Griffiths e.a, 2010, Klein e.a., 2012) Ook in enkele landen buiten de Westerse wereld - Saudi-Arabië, Rwanda en Tanzania – is qat illegaal (Klein,e.a., 2009). In Australië en Zuid-Afrika is qathandel gereguleerd, maar niet verboden. Handelaren hebben een licentie nodig (Klein e.a. , 2009, Pennings e.a. 2008).

De redenen om een verbod in te stellen variëren. In Canada maakte men zich zorgen om de sociaal-economische positie en cohesie van gezinnen van Somalische immigranten, in De VS werd qat geassocieerd met een mislukte operatie van Amerikaanse soldaten in Mogadishu: zij zouden zijn aangevallen door Somalische strijders die onder invloed van qat verkeerden (Klein e.a., 2012).

In Nederland maakten minister Leers van Immigratie, Integratie en Asiel en minister Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport zich zorgen om ‘schade voor de gezondheid en de samenleving’ (Kamerstukken II 2011/12, 24077, nr. 268). “De maatschappelijke schade manifesteert zich binnen Nederland vooral in problemen rond de openbare orde en veiligheid,” schrijft Schippers in de nota van toelichting bij het ontwerpbesluit om qat strafbaar te stellen (Kamerstukken II 2011/12, 33255, nr. 1). Het gaat haar om gebruik, maar ook om handel. “Omdat Nederland een van de EU-lidstaten is waar het middel niet is verboden, lijkt deze uitzonderingspositie extra druk te leggen op Nederland als doorvoerland.” Ook ‘sociale schade’ – conflicten, integratieproblemen, te weinig aandacht voor het gezin, financiële problemen – noemt de minister in haar toelichting op het verbod.

Begin mei 2012 is de Algemene Maatregel van Bestuur die de wijziging van lijst II van de Opiumwet regelt officieel naar de Eerste en Tweede Kamer gestuurd en voorgelegd aan de Raad van State, die zich over zijn oordeel nog beraadt. Qat wordt toegevoegd aan deze lijst met softdrugs. Daardoor worden invoer, uitvoer, verkoop, vervoer, productie én bezit van qat verboden. Maar, schrijft de minister al: “De handhaving zal zich voornamelijk richten op het tegengaan van de invoer en uitvoer, de handel en de distributie van qat (...).”(Kamerstukken II 2011/12, 33255, nr. 1). Voor cannabis, dat ook op lijst II staat, gelden de zogenaamde (BI)AHOJG-criteria. Als coffeeshops daaraan voldoen, wordt verkoop van cannabis gedoogd. Die criteria zijn niet van toepassing op qat (Kamerstukken II 2011/12, 33255, nr. 2).

4.9 Verbieden

In de literatuur wijzen diverse wetenschappers op de nadelen van een qatverbod. De vraag naar het middel blijft namelijk bestaan, terwijl de strafbaarstelling zorgt voor criminalisering van gebruik en handel en stigmatisering van Somaliërs. Het lost de problemen van gebruikers niet op – kan ze zelfs verergeren - en heeft negatieve gevolgen voor het levensonderhoud van producenten en de

ontwikkeling van producerende landen (Anderson e.a., 2007; Klein & Metaal, 2010; Klein e.a., 2012; Klein e.a., 2009).

Criminalisering en stigmatisering

De vraag naar qat vermindert niet significant na een verbod, is bekend uit bijvoorbeeld Canada en Zweden. Het middel verdwijnt slechts ondergronds (Anderson e.a., 2007). In Canada en Zweden heeft dat ertoe geleid dat het kauwen niet langer sociaal is ingebed. Er zijn geen qathuizen waar mensen samen kauwen. Gebruikers halen hun eigen qat nu snel bij een handelaar – waar ze vaak lang naar moeten zoeken en geen sociale band mee hebben (Anderson e.a., 2007). Qatgebruik wordt zo een eenzame praktijk, in plaats van een sociale aangelegenheid. Er zijn verhalen bekend van gebruikers die slechts lopend op straat kauwen, altijd op hun hoede voor de politie. Voor degenen die wel in geïmproviseerde illegale qathuizen kauwen, ligt altijd het gevaar van infiltranten of politie-invallen op de loer. Ook rond de handel hangt een hectische sfeer. In Zweden wordt verkocht vanuit kofferbakken aan klanten die via via geïnformeerd zijn. Ze krijgen niet de tijd om de kwaliteit van de koopwaar goed te bekijken, of te onderhandelen over de prijs. Er is geen sociale interactie of gemeenschapszin, maar slechts de vervreemding en ontwrichting van een drugsmarkt (Klein e.a., 2012). Gemeenschappen worden verder gedestabiliseerd als qatgebruikers gedwongen zijn zich op deze illegale, minder veilige markten te wagen (Klein & Metaal, 2010).

Een verbod doet ook de relaties tussen de Somalische gemeenschap en de politie geen goed, leren ervaringen uit Canada, Denemarken en Zweden (Klein e.a., 2009, Klein & Metaal, 2010; Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007) Klein e.a. (2009) spreken van razzia's in door Somaliërs bewoonde gebouwen waar mogelijk qat gekauwd wordt. Somalische mannen worden vaker aangehouden en gefouilleerd, wijkcentra kennen infiltranten. Qathandelaren in Canada worden door de politie behandeld als grote drugsdealers: met geweld (Anderson e.a., 2007). Toch al gemarginaliseerde moslimimmigranten uit Afrika worden door een verbod dus ook nog 'drugsmisbruikers' die onderwerp zijn van politiewerk, met het risico gearresteerd te worden en in het justitiële systeem te belanden (Klein e.a., 2012).

Bovendien ontwikkelen zich bij een verbod zowel op internationaal als op detailhandelniveau criminele netwerken, terwijl in landen waar qat legaal is – het Verenigd Koninkrijk, Nederland, Kenia, Yemen – meer een cafécultuur rond het middel bestaat (Klein e.a., 2009, Klein & Metaal, 2010; Anderson e.a., 2007). Restricties op qatimport in Scandinavië en Noord-Amerika boden bijvoorbeeld kansen voor smokkelaars. Om zelf buiten schot te blijven schakelen qathandelaren leden van de Somalische gemeenschap in als koeriers. De Zweedse grenspolitie rapporteert steeds diverse samenstelling van de lading van deze koeriers, die hun qat veelal over land van Amsterdam naar Scandinavië vervoeren. Aanvankelijk ging het om qat en cannabis, later kwam de politie daarbij ook cocaïne tegen. Nu de risico's groter zijn vanwege de strengere regels en de transactiekosten voor qathandelaren dus hoger zijn (ze lopen risico op inbeslagname, arrestatie en vervolging), diversificeren de handelaren hun aanbod met winstgevender drugs. Het verbieden van qat was dus een kans voor transnationale criminele groepen, met gevolgen voor de ingeschakelde migrantengemeenschappen en de drugsmarkt (Klein e.a., 2012; Anderson e.a., 2007).

Integratie

Een verbod doet niets aan onderliggende sociale en politieke problemen van Somaliërs, is gebleken in Canada en Zweden. In plaats van integratie en economische welvaart te bevorderen, versterkt het isolatie van ten minste delen van de gemeenschap (Klein e.a., 2009; Klein & Metaal, 2010; Klein e.a.,

2012; Anderson e.a, 2007). De klachten van getraumatiseerde oorlogsslachtoffers – velen gebruiken qat – verergeren bijvoorbeeld bij een verbod, als ze ook nog blootgesteld worden aan criminele activiteiten en politie-aandacht (Klein e.a, 2012). Bovendien stijgt de prijs van qat bij strafbaarstelling flink, waardoor de druk op het huishoudbudget dus alleen maar groter wordt. De tijd die werd besteed aan het kauwen, wordt nu alsnog gebruikt om gesmokkelde qat op te sporen, en dus niet vrijgemaakt voor bijvoorbeeld het gezin (Anderson e.a., 2007).

In Zweden, waar qat verboden is en een genereuzer welvaartssysteem bestaat dan in het Verenigd Koninkrijk, is de integratie van Somaliërs juist problematischer dan in het Verenigd Koninkrijk, waar qat toegestaan is. Veel Scandinavische Somaliërs vertrokken in de jaren negentig en de jaren nul naar Groot-Brittannië, waar ondernemingen – banken, restaurants, cafes, beluizen - in Somalische wijken wél bloeien (Klein e.a, 2009; Anderson e.a., 2007). Dat wijst er volgens Klein e.a. (2009) en (Anderson e.a., 2007) op dat het gebruik van qat minder impact heeft op economische succes en integratie van gemeenschappen, dan het bredere systeem van regelgeving en de kansen die men krijgt. In ieder geval betekent het dat een legale status van qat geen obstakel is voor economische activiteit.

Verder kan een verbod negatieve gevolgen hebben voor de inkomsten van producenten en ontwikkeling van producerende landen (Klein e.a., 2012), en wordt in de literatuur gewaarschuwd voor een bekend patroon bij strafbaarstelling van een verdovend middel: er komt een sterkere, geconcentreerde en dus makkelijker te produceren en transporteren variant op de markt, die meer opbrengt. Tijdens de drooglegging in Amerika vanaf 1919 verschoof de alcoholconsumptie van bier en wijn naar sterke drank, opium werd na een verbod verdrongen door heroïne (Klein & Metaal, 2010; Gerritsen, 1993).

Daar waar qat het meest bestudeerd is – in Australië, het Verenigd Koninkrijk en tot voor kort Nederland – mijden overheden strafbaarstelling, omdat de bewijzen van schade van qat een verbod niet rechtvaardigen, en de negatieve consequenties groter zijn dan de voordelen, concluderen Klein e.a. (2012).

De opbrengsten van een verbod zijn minder aanwezig in de literatuur over qat. In de geschiedenis blijkt echter dat een verbod wel degelijk vraag en aanbod van roesmiddelen kan remmen (Gerritsen, 1993). Tijdens de drooglegging in Amerika bleef de vraag naar alcohol, en daarin werd voorzien door illegaal aanbod. Over het geheel genomen halveerde echter de alcoholconsumptie per hoofd van de bevolking. Gerritsen (1993) noemt dit een ‘gering’ succes. Gezien het relatief geringe aantal gebruikers van illegale opiaten spreekt hij wat betreft opium van een ‘succesvol’ verbod (Gerritsen, 1993, p. 214). Overigens voegt hij daaraan toe dat dit succes verbleekt bij de inspanningen die samenlevingen daarvoor moeten leveren, de maatschappelijke problemen en de individuele tragiek die uit dit reguleringsregime voortkomen.

Of ook voor qat geldt dat vraag en aanbod worden geremd, is de vraag. In Zweden en Canada heeft men, zoals eerder aangehaald, de ervaring dat de vraag naar qat ‘niet significant’ afneemt na strafbaarstelling (Anderson e.a., 2007). Mogelijk is dat het geval omdat aanvoer mogelijk blijft vanuit het Verenigd Koninkrijk en Nederland, leren ervaringen uit twintigste-eeuws Amerika: “Wanneer het om een lokaal, regionaal of nationaal verbod gaat, zoals de alcohol tijdens de Amerikaanse drooglegging, is smokkel vanuit gebieden waar geen verbod van kracht is een voor de hand liggende bron van illegale aanvoer.”(Gerritsen, 1993, p. 216). Een internationaal verbod lost dit probleem van illegale aanvoer niet geheel op, omdat dan nog altijd sprake kan zijn van illegale productie of beperkte handhaving (Gerritsen, 1993).

4.10 Instanties

Verscheidende nationale en internationale instanties die zich met verdovende middelen bezighouden, oordeelden negatief over strafbaarstelling van qat. Zo adviseerde het Expert Committee on Drug Dependence van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) in 2006 qat niet onder internationale controle te brengen. Het risico op misbruik en de gevaren voor de volksgezondheid zijn laag, concludeert de WHO (2006). De experts zien wel sociale en gezondheidsproblemen door excessief gebruik, maar adviseren voorlichtingscampagnes om dat excessieve gebruik tegen te gaan (WHO, 2006; Klein e.a., 2012; Pennings e.a., 2008). Nationale expertcommissie in het Verenigd Koninkrijk, Australië en Nederland geven eveneens dat de risico's niet hoog genoeg zijn voor een verbod op qat (Anderson e.a., 2007; Klein e.a., 2012).

Zo concludeert de Advisory Council on the Misuse of Drugs in het Verenigd Koninkrijk dat qatgebruik relatief weinig voorkomt en slechts wordt gesignaleerd in de Somalische en Jemenitische gemeenschap. Ook is er volgens de ACMD onvoldoende bewijs van de schade van het middel (Anderson e.a., 2007). Qat vormt volgens de experts van het Nederlandse CAM (2007) een gering risico voor de gezondheid van de gebruiker en geen noemenswaardig risico voor de samenleving (CAM, 2007). De commissie schrijft daarom geen aanleiding voor een verbod te zien. Dat zou zelfs meer fout dan goed doen, omdat het leidt tot criminalisering en stigmatisering. Overlast is volgens het CAM (2007) niet voldoende reden om voor een verbod te kiezen. Er zijn in Nederland genoeg instrumenten voorhanden om eventuele overlast in te perken, namelijk de Algemene Plaatselijke Verordening van gemeentes. Wel adviseert het CAM (2007) net als de WHO voorlichting, om gebruikers bewust te maken de mogelijke negatieve gevolgen voor hun sociale en economische leven en de gezondheidseffecten van excessief gebruik, zoals kanker. Ook het Trimbos-instituut voor kennisvraagstukken op het gebied van geestelijke gezondheid en verslaving adviseert na haar onderzoek (De Jonge & Van der Veen, 2011) hulp en voorlichting voor gebruikers. Over een verbod wordt niet gerept. (Het kabinet Rutte verantwoorde de strafbaarstelling van qat overigens wel met dat onderzoek.)

Internationaal is het International Narcotics Control Board (INCB, binnen de VN opgericht om naleving van drugsverdragen af te dwingen) wel positief over een verbod, vanwege misbruik. (Anderson e.a. (2007) vermoeden een institutioneel belang: het uitbreiden van controle op verdovende middelen doet de taak van het INCB groeien en zorgt dus voor nieuwe functies en fondsen.)

“Recommendation 45: The Board notes with concern the abuse of khat (Catha edulis), which is currently not under international control, in countries in Eastern Africa and elsewhere. The Board calls upon WHO to expedite the review of this substance to determine whether it should be recommended to be placed under international control.” (INCB, 2005, p. 96)

Ook nadat de WHO concludeerde dat een verbod niet nodig was, bleef het INCB om controle vragen (INCB, 2006, p. 74). Later richtte het INCB haar oproep op nationale overheden (INCB, 2010, p. 47). De Somalische gemeenschap zelf is verdeeld (Klein e.a., 2012; De Jonge & Van der Veen, 2011), maar de roep om het verbieden van qatbladeren klinkt vanwege de slechte sociaal-economische positie van veel Somaliërs. De voorvechters van een verbod leggen een relatie tussen die problemen en qatgebruik (Garretsen, 2011; De Jonge & Van der Veen, 2011). Qat zorgt volgens hen voor spanningen, hoge kosten, en leidt zo tot schulden, scheidingen en opvoedproblemen (De Jonge & Van der Veen, 2011).

4.11 Conclusie

De gevaren van qat zijn vergeleken bij de schade van andere middelen beperkt. De meeste gebruikers kauwen qat zonder problemen. Intensief gebruik kan wel sociale moeilijkheden en gezondheidskwalen opleveren. In de maatschappij leveren qatgebruik en –handel enige overlast op, maar het risico voor de openbare orde en veiligheid wordt door experts als ‘gering’ ingeschat. Dat Nederland één van de weinige Europese landen is waar qat is toegestaan, maakt Nederland wel doorvoerhaven voor qat die elders illegaal verkocht wordt. Van betrokkenheid bij criminaliteit is hier weinig sprake.

De geschiedenis leert dat een verbod op roesmiddelen het gebruik kan terugdringen, maar er zullen naar alle waarschijnlijkheid ook ongewenste effecten optreden. Die zijn voor verschillende wetenschappers groot genoeg om een verbod af te raden, rekening houdend met de beperkte schade die qat met zich meebrengt. Ook nationale en internationale instanties trekken die conclusie. Een deel van de Somalische gemeenschap en het International Narcotics Control Board van de Verenigde Naties zijn wel positief over een verbod. Als dat in Nederland van kracht wordt, zullen de goedooicriteria die voor cannabis gelden, niet van toepassing zijn op qat.

4.12 Checklist

Om de inhoudsanalyse te vergemakkelijken is voorgaande kennis verwerkt in een checklist. Daarmee kan informatie in artikelen eenvoudig vergeleken worden, zodat af te leiden is in hoeverre de media-inhoud disproportioneel grote gevaren toeschrijft aan qat. Indien bepaalde informatie niet voorkomt in de checklist, kan alsnog de literatuur geraadpleegd worden.

- Kracht van werkzame stoffen tussen cafeïne en amfetamine
- Effect: energiek, euforisch gevoel, gevolgd door meer naar binnen gekeerde en melancholische fases
- Sociale aangelegenheid
- Gebruikers: groot deel eerste generatie Somaliërs
- Met name mannen, vrouwen gebruiken stiekem
- Relatief kleine groep ervaart problemen
- Milde effecten, nauwelijks verslaving
- Gevaar voor gezondheid bij intensief gebruik
- Sociale problemen onder Somaliërs; in sociale relaties en economische situatie
- Problemen niet eenduidig toe te schrijven aan qat: er is sprake van bredere problematiek, met name post traumatisch stressyndroom
- Qat is makkelijk verkrijgbaar in qathuizen of vanuit auto's op straat
- Volgens de Belastingdienst groeide de import de afgelopen jaren
- Een groot deel van de qat die op Schiphol aankomt wordt doorgevoerd naar landen waar qat illegaal is
- De handel is in handen van Afrikanen, die daarmee een stabiel inkomen verwerven
- Er is in Nederland geen sprake van betrokkenheid van of verwevenheid met georganiseerde criminaliteit
- Criminaliteit onder Somalische jongeren is over het algemeen niet aan qat te wijten
- Met name rond distributiepunten wordt overlast van gebruik en handel gemeld
- De risico's voor de openbare orde en veiligheid worden ingeschat als 'gering'

- Qat is in vergelijking met een andere middelen door expert tweemaal beoordeeld als de minst schadelijke
- Qat is in de Westerse wereld verboden in veertien Europese landen, Canada en de VS. In het Verenigd Koninkrijk is het evenals tot voor kort in Nederland legaal.
- In de literatuur komen diverse mogelijke ongewenste effecten van een qatverbod aan bod
- Een verbod kan gebruik terugdringen, leert de geschiedenis van opium en alcohol
- Verschillende nationale en internationale instanties die zich met verdovende middelen bezighouden oordeelden negatief over een qatverbod. Het INCB is wel voorstander, evenals een deel van de Somalische gemeenschap.

5. Resultaten

De resultaten van de verschillende onderdelen van dit empirisch onderzoek worden elk in een aparte paragraaf behandeld. Te beginnen met de kwantitatieve media-analyse (5.1), die wordt gevolgd door de kwalitatieve analyse van media (5.2). Daarop volgt een eerste conclusie over de media-analyse als geheel (5.3). Op basis van die resultaten zijn interviews afgenomen en Kamerdebatten bestudeerd, waarvan de resultaten worden behandeld in paragraaf 5.4 en 5.5. Ook daaruit wordt een deelconclusie getrokken (5.6).

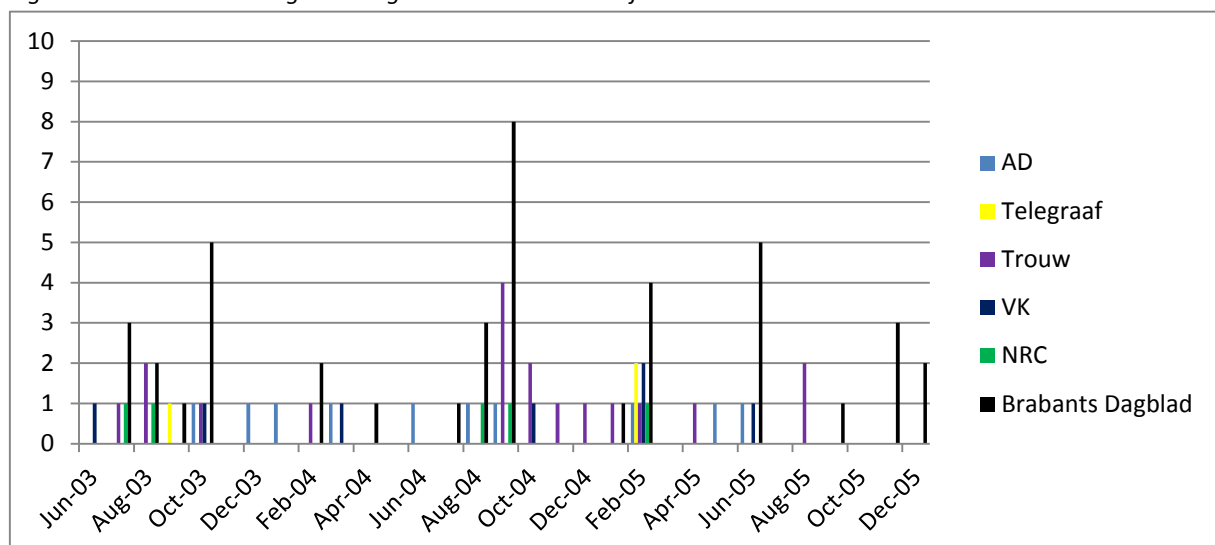
5.1 Kwantitatieve media-analyse

Deze kwantitatieve analyse van de berichtgeving over qat in Nederlandse media heeft betrekking op vier criteria van voor morele paniek. Veranderingen in de mate van media-aandacht kunnen duiden op toenemende of afnemende *bezorgdheid*, en kunnen *vluchtigheid* zichtbaar maken. De hoeveelheid media-aandacht vergeleken met de omvang van het probleem zoals dat is beschreven in de wetenschappelijke literatuur (zie H5), geeft aanwijzingen voor *disproportionaliteit*. Door de kwantitatieve gegevens uit te splitsen naar medium wordt ook duidelijker in hoeverre *consensus* in een bepaald segment van de samenleving bestaat, en waar die zich mogelijk bevindt.

Wie alle artikelen verzamelt uit de tien jaar voorafgaand aan het besluit om qat strafbaar te stellen waarin het woord 'qat' voorkomt (een enkele auteur gebruikte khat of quat, ook deze artikelen zijn meegenomen in de analyse), ontdekt allereerst dat de Nederlandse media over het algemeen niet zo gek veel geschreven hebben over het middel. Alle kranten gebruikten het woord maandenlang niet, en in de maanden dat ze wel over qat schreven, wijdden ze daar meestal nog geen handvol artikelen aan (zie figuur 1, bijlage D). Dat het Dagblad van het Noorden in januari 2012 negen artikelen over qat publiceerde, is hoogst uitzonderlijk. Die krant heeft daarmee het record in handen. Als we spreken over 'pieken' in de Nederlandse berichtgeving over qat, moeten we dus in het achterhoofd houden dat het nog altijd om een bescheiden aantal artikelen per maand gaat. Ter vergelijking: in een onderzoek naar morele paniek over uitkeringsfraude in Zweedse kranten vermeldt Lundstrom (2011) dat enkele dagbladen daarover meer dan dertig keer per maand berichten.

De eerste piek is terug te vinden in 2003, 2004 en 2005, met name in het Brabants Dagblad. Waar de meeste andere media in deze periode slechts iets vaker dan daarvoor één artikel per maand plaatsen, kent het Brabants Dagblad verschillende maanden met meerdere artikelen (zie figuur 2).

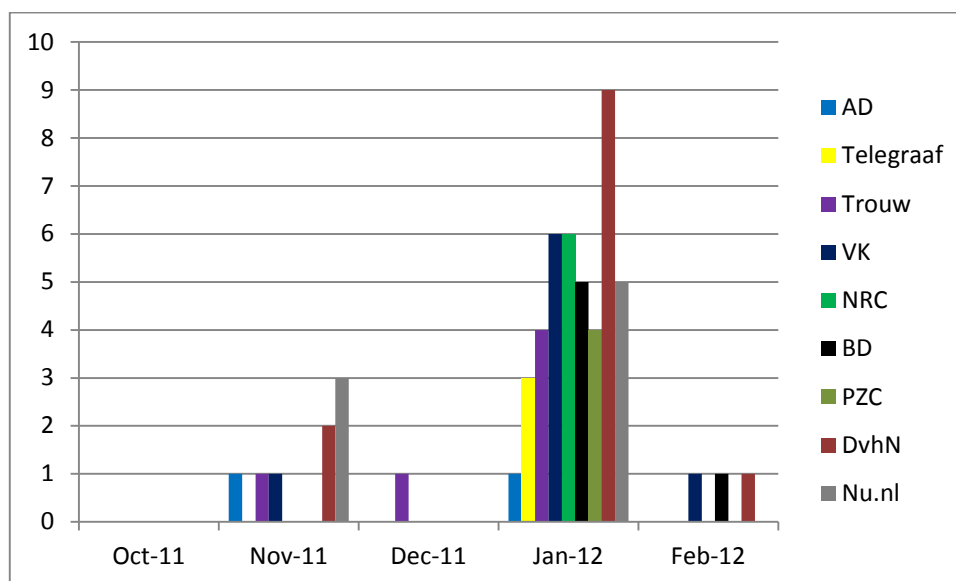
Figuur 2: het Brabants Dagblad vergeleken met de landelijke kranten

Deze piek ligt ver vóór de periode die later in dit onderzoek onderworpen wordt aan een inhoudsanalyse, maar geeft wel aan dat er sprake is van een zekere vluchtigheid: de hoeveelheid berichtgeving is niet constant op hetzelfde niveau.

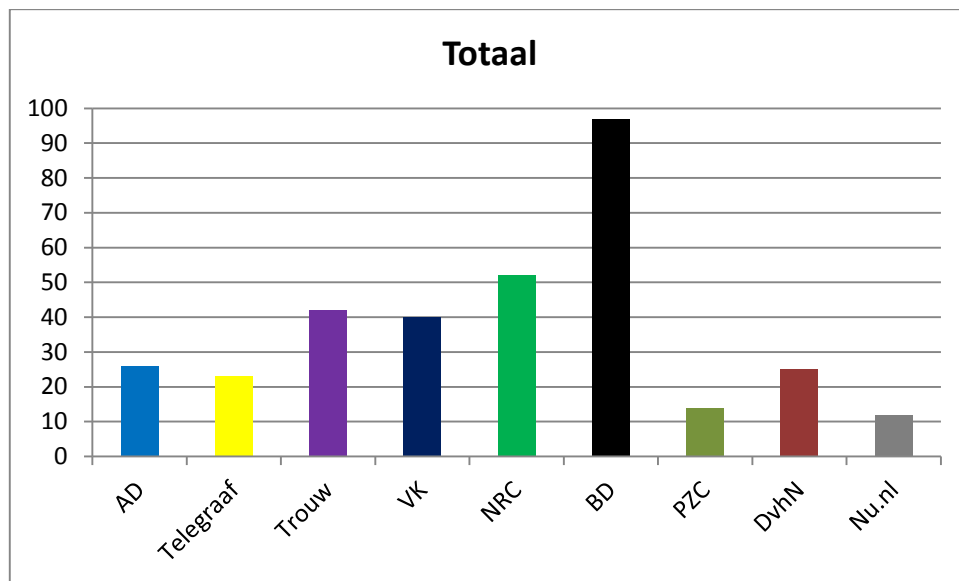
In 2006, 2007 2008 en 2009 staat de berichtgeving in alle kranten namelijk weer op een lager pitje. In 2010 en 2011 gebruiken de kranten het woord 'qat' weer iets vaker. Het Brabants Dagblad kent opnieuw een eigen piek, namelijk in mei, juni en juli 2010. Ook NRC berichtte in die jaren meer dan gemiddeld, maar op een vrij constant niveau. In alle media begint het aantal artikelen écht te stijgen op het moment dat strafbaarstelling een issue wordt in de politiek. In november 2011 dienden Mirjam Sterk (CDA) en Cora van Nieuwenhuizen (VVD) hun motie in, in januari 2012 wordt het verbod officieel aangekondigd. Ondertussen zien we de media precies in die maanden dat het aantal berichten over qat oploopt (zie figuur 3).

Figuur 3: aantal artikelen in de periode van politieke discussie over strafbaarstelling van qat

In totaal schreef het Brabants Dagblad in de tien jaar voorafgaand aan de strafbaarstelling van qat veruit het meest over het middel. NRC Handelsblad staat op plaats twee als het gaat om meeste artikelen waarin het woord 'qat' voorkomt (zie figuur 4).

Figuur 4: aantal berichten over qat van januari 2002 tot en met februari 2012

Conclusie

Geen enkel medium berichtte de afgelopen tien jaar zodanig veel over qat dat we dat als aanwijzing voor disproportionaliteit kunnen zien. Wel zijn er twee periodes van toenemende aandacht, en dus toenemende bezorgdheid te onderscheiden. De eerste golf van aandacht in 2003, 2004 en 2005 zakt weer in. De tweede, recentere piek treedt op in de periode dat de politiek het onderwerp qat meer op de kaart zet. Beide pieken wijzen op vluchtigheid: de hoeveelheid berichtgeving is niet constant op hetzelfde niveau. Met name de tweede piek geeft meer informatie over de oorsprong van de eventuele paniek die heeft bijgedragen aan de totstandkoming van het verbod op qat. Het is namelijk waarschijnlijk dat de media hier de politiek volgen, en niet andersom. Er zou immers enige tijd overheen gaan voordat morele paniek in de media gevolgd wordt door een politieke maatregel als strafbaarstelling. Media berichten echter over politieke feiten op het moment dat ze optreden. Aangezien de piek in de berichtgeving en de politieke gebeurtenissen ongeveer gelijktijdig optreden, is hoogstwaarschijnlijk sprake van het laatste scenario: de bezorgdheid is afkomstig van de politiek. Op het moment dat de politiek het onderwerp op de agenda zet, neemt de aandacht voor qat in bijna alle media toe. In die zin is sprake van consensus. Het Brabants Dagblad piekt het vaakst en schreef het meest over qat, hebben we gezien. Daar lijkt dus meer dan elders sprake van bezorgdheid, die bovendien vluchtig is: de aandacht komt, gaat, en komt weer terug. Ook NRC Handelsblad gebruikte het woord 'qat' relatief vaak. Inhoudsanalyse moet duidelijk maken of ook de andere kenmerken van morele paniek aanwezig zijn. In het Brabants Dagblad en NRC Handelsblad, maar ook in de andere kranten.

5.2 Inhoudsanalyse

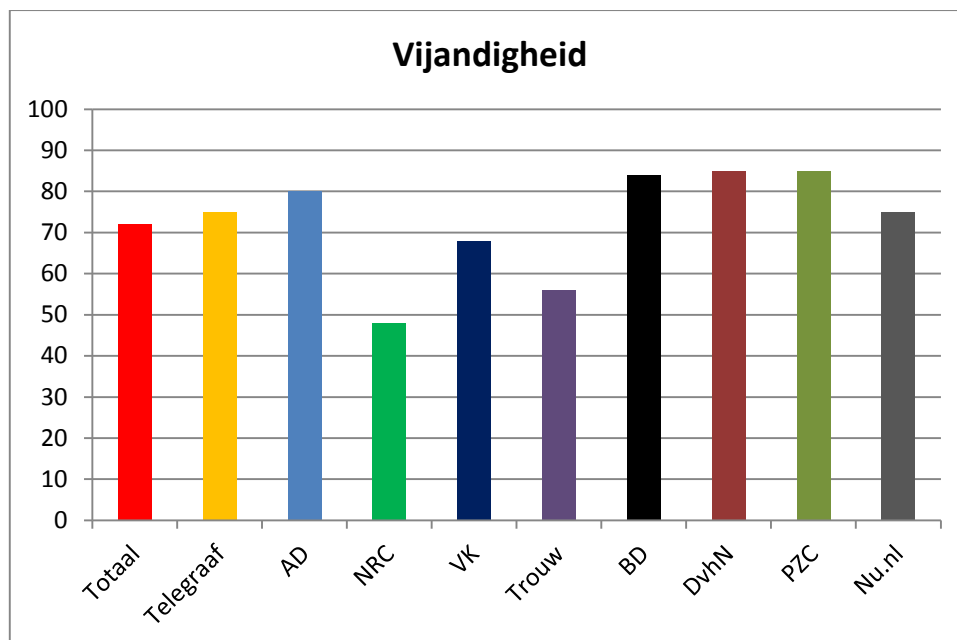
Van februari 2008 tot en met februari 2012 komen alle op kwalitatieve wijze onderzoekbare kenmerken van morele paniek in zekere mate voor in de negen onderzochte nieuwsmedia. De verschillen tussen de diverse kenmerken en de onderzochte media worden hier beschreven. Ik geef exacte percentages weer omdat dit de controleerbaarheid van de rapportage bevordert, maar de waarde van deze nauwkeurigheid is beperkt omdat ik werk met relatief kleine aantallen. Wel geven de percentages verhoudingen weer, die aangeven of het al dan niet om een substantieel artikelen gaat.

Vooraf moet worden opgemerkt dat de Provinciale Zeeuwsche Courant (PZC) in de onderzoeksperiode dusdanig weinig over qat geschreven heeft – slechts zeven keer - dat de percentages hoger uitvallen dan bij andere media en weinig valide zijn. Ik heb dan ook besloten de gegevens over de PZC niet mee te nemen in de conclusie. Ze zijn hier wel weergegeven, omdat ze later wel bruikbaar zijn bij het bepalen van de samenhang tussen het type medium en de mate waarin kenmerken van morele paniek voorkomen.

Vijandigheid

Met name de vijandigheid is sterk: in 72 procent van de 175 onderzochte artikelen is een vorm daarvan terug te vinden (zie figuur 5). Qatgebruikers en/of Somaliërs worden vooral afgeschilderd als crimineel of als overlastgevers. Wat minder vaak worden ze vijandig neergezet als geweldplegers, als 'nietsnutten' of als groep die niet integreert. Dat zij gezien worden als misbruikers van Nederlandse voorzieningen, als kostenpost, als religieuze extremist of worden geassocieerd met verloedering en onveiligheid van buurten, komt weinig voor (2-6 procent van alle artikelen).

Figuur 5: het percentage artikelen met kenmerken van vijandigheid. In totaal komt in 72 procent van de artikelen een vorm daarvan voor.

In de regionale dagbladen zien we de meeste vijandigheid, op de voet gevolgd door het AD, de Telegraaf, en nu.nl. De Telegraaf en het AD kennen een specifieke vorm daarvan, die in andere media minder voorkomt: meer dan elders wordt een verband met criminaliteit gelegd. Dat gebeurt in beide kranten in de helft van de artikelen over qat, het hoogste aandeel in alle media. (In alle media samen

wordt in 28 procent van de artikelen een link gelegd met criminaliteit). Dat geldt ook voor de associatie met geweld: in 14 procent van alle artikelen komt die vorm van vijandigheid voor, maar dat is het geval in 33 procent van de Telegraaf-stukken en 30 procent van de AD-artikelen.

Tabel 4: Voorbeelden van passages over geweld en criminaliteit uit De Telegraaf en het AD

„Bovendien belandt de opbrengst van de qathandel grotendeels bij terroristische organisaties in Afrika (4.3, 2.1, 2.6, 6.2)

(Uithoorn blij met pleidooi CDA voor verbod op qat, AD, 6 augustus 2011, blz.15)

En het lijkt volgens de betrokkenen of de incidenten steeds gewelddadiger (2.1) worden. Dieren die met vuurwerk worden bekogeld, meisjes die worden achtervolgd en seksistische opmerkingen naar hun hoofd krijgen. Veel asielzoekers proberen het kauwmiddel qat te verhandelen op schoolpleinen

(Markelo wil af van asielzoeker; Drugshandel, doodsbedreigingen en mishandeling De Telegraaf, 17 januari 2012, blz. 9)

De problemen uiten zich in relatief veel betrokkenheid bij criminaliteit, zoals het gebruik van en de handel in qat, (2.2, 6.2, 4.1, 7.1) een typisch Somalische drug.

(Aanpak terreurgroepen steeds lastiger, AD, 27 december 2010, blz. 2)

Hoe schimmig het wereldje is (2.2) , blijkt wel uit de gang van zaken rond de betaling.

(Nederland centrum van handel in drugskauwgom, De Telegraaf, 25 juni 2011, blz. 4)

Opvallend is dat de vijandigheid in de Volkskrant nadrukkelijk een andere uitingsvorm kent dan in de Telegraaf en het AD. Waar die media de nadruk leggen op criminaliteit en geweld, gaan de vijandige passages in de Volkskrant – ze zitten in 68 procent van de artikelen - vooral over qatgebruikers en/of Somaliërs als ‘nietsnutten’.

Tabel 5: Voorbeelden van passages over ‘nietsnutten’ uit De Volkskrant

'In plaats van te werken, is iedereen alleen maar bezig met qat. Het ontwricht het gezinsleven en heeft een negatieve invloed op de productiviteit. (2.7) '

(Het probleem met qat is sociaal, De Volkskrant, 13 januari 2012, blz. 13)

'Jemenieten zitten de halve dag versuft in een kamertje qat te kauwen.' (2.7, 8.5)

('Geen Arabische lente voor Jemen', De Volkskrant, 25 november 2011, blz. 19)

Vaders verwaarlozen hun gezin omdat ze de hele nacht qat kauwen en overdag slapen (2.7, 6.2)

(Hoe lang is Uithoorn nog qatstad? De Volkskrant, 6 augustus 2011, blz. 3)

'Voor twaalfen denken ze alleen maar aan qat en in de middag kauwen ze het allemaal.' (2.7)

(Jemenieten leven voor de qat, De Volkskrant, 1 september 2008, blz. 4)

De Volkskrant maakt zich dus voornamelijk druk om de sociaal-economische aspecten van het qatgebruik, zoals uitkeringen en werkloosheid. Het Brabants Dagblad kent ook een eigen focus: de

vijandigheid richt zich het meest op qatgebruikers en/of Somaliërs als overlastgevers in Tilburgse wijken.

Tabel 6: Voorbeelden van passages over overlastgevers uit het Brabants Dagblad

Het was het antwoord van de gemeente op de ernstige overlast die de qatkauwende Somaliërs veroorzaakten (2.5) in wijken als Stokhasselt.

(Verbod zal qat niet uitbannen, Brabants Dagblad, 11 januari 2012)

De winkeliers overwegen ook nog een particuliere bewakingsdienst in te huren, om zo de overlast terug te dringen (1.2, 1.3, 2.5).

(Chinees restaurant gaat weer open, Brabants Dagblad, 19 augustus 2011)

"Een onaanvaardbare situatie", (1.4) zei de burgemeester over de overlast die Somalische mannen veroorzaken (2.5) bij het verhandelen en gebruiken van qat.

(Politie ziet strenger toe op qatgebruik in Noord, Brabants Dagblad, 8 juni 2010)

De vrees (1.4) voor overlast (2.5) wimpelt hij weg.

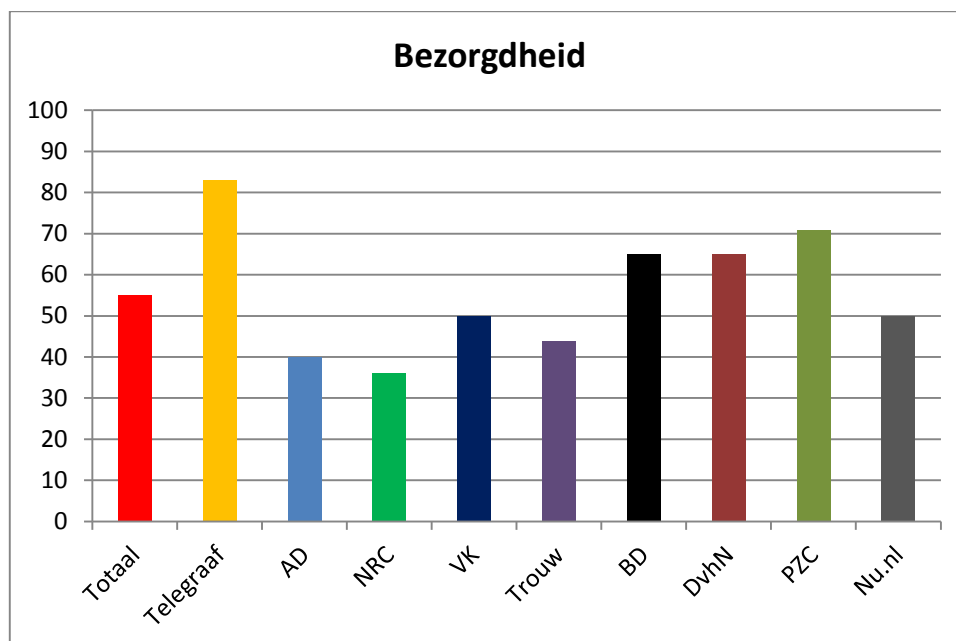
(Qatruimte: nieuwe ronde, nieuwe kansen, Brabants Dagblad, 29 mei 2010)

In NRC Handelsblad zien we de minste vijandigheid rond qat.

Bezorgdheid

Van bezorgdheid is over het geheel genomen net als vijandigheid relatief vaak, in 55 procent van de artikelen, sprake (zie figuur 6). Verwijzingen naar nood en gevaar gebruiken de media niet zo vaak (slechts in zes procent van de artikelen). De zorgen komen meer naar voren door de nadruk op problemen te leggen, door te verwijzen naar maatregelen, of door woorden als 'zorgen', 'angst' en 'onrust' te gebruiken.

Figuur 6: het percentage artikelen met kenmerken van bezorgdheid. In totaal komt in 55 procent van de artikelen een vorm daarvan voor.

In de artikelen van de Telegraaf komt procentueel meer bezorgdheid voor dan in alle andere onderzochte media: 83 procent van de artikelen kent een vorm daarvan (zie figuur 6). De zorgen uiten zich met name in een sterke, meer dan gemiddelde nadruk op problemen (67 procent). De Telegraaf kent ook het grootste aandeel berichten (17 procent) waarin naar nood en/of gevaar wordt verwezen, of – in 42 procent van de artikelen - waarin de bezorgdheid letterlijk benoemd wordt. Dat gebeurt met de woorden ‘klachten’, ‘angst’, ‘niet durven’, ‘de maat is vol’, ‘zorg’, ‘onrust’, ‘schokkend’ en ‘zuchten onder’. In de Telegraaf wordt de bezorgdheid dus explicieter en met grotere woorden geuit dan elders.

Andere media met relatief veel tekenen van bezorgdheid in hun artikelen over qat zijn de regionale dagbladen.

Tabel 7: Voorbeelden van de verschillende verschijningsvormen van bezorgdheid

1.1, verwijzingen naar nood en/of gevaar

Ahmed wijst op 'alarmerende' (1.1) ontwikkelingen in de exportlanden, Kenia, Ethiopië en Jemen. (Somalische gemeenschap wil qatverbod, De Volkskrant, 6 augustus 2010)

1.2, nadruk op problemen (vooral van toepassing op artikelen als geheel)

Want zomaar onder eigen naam praten over het grote probleem (1.2) in de Somalische huiskamers, het overmatige qatgebruik dat levens ontwricht - geen vrouw die dat doen zal. ('De hele avond, de hele nacht eten ze qat', Brabants Dagblad, 11 januari 2012)

1.3, gepleit voor of gesproken over maatregelen

Hij liet uitzoeken of het nu al mogelijk is om panden te sluiten waarin Somaliërs qat gebruiken (1.3). ('Katten? We hebben hier nooit klachten over katten, Dagblad van het Noorden, 4 februari 2012, blz. 9)

1.4, er wordt (vrijwel) letterlijk geschreven over 'zorgen', 'angst', 'onrust', klachten, protest enz.

"De opvarenden zijn bedreigd en geïntimideerd. De piraten waren hyperactief door de qat, ze stonden onderlinge gesprekken niet toe. (2.2) Zeer angstig (1.4) allemaal." ('Mensenlevens zijn koopwaar', NRC Handelsblad, 7 juli 2009, blz. 2)

De minste bezorgdheid kent NRC Handelsblad, ook de krant met de minste vijandigheid in de kolommen.

Consensus

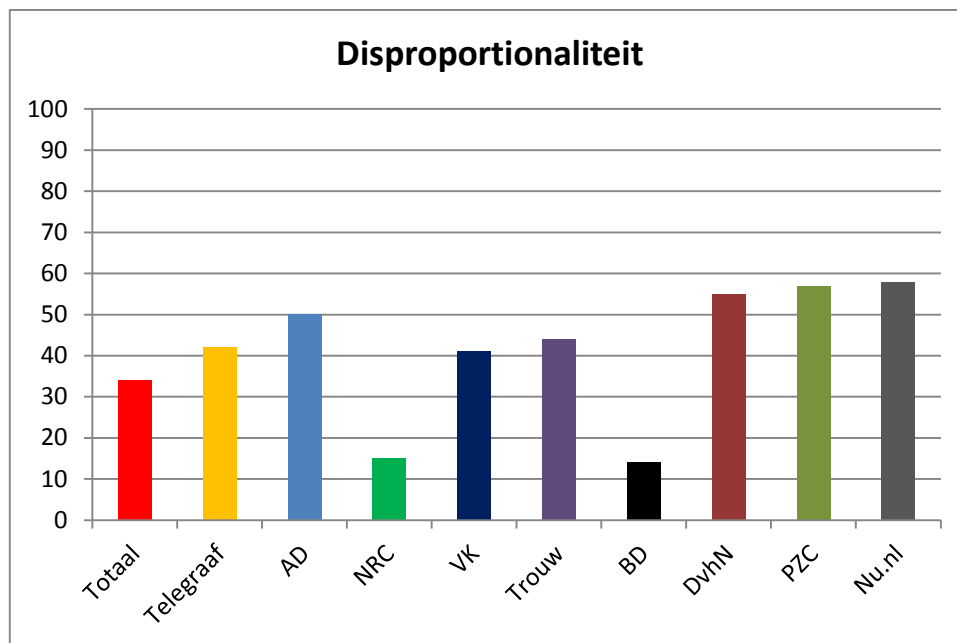
Consensus is moeilijk kwalitatief waar te nemen. Een verwijzing daarnaar komt in slechts zes procent van de artikelen voor. Consensus moet dus vooral kwantitatief gesignaleerd worden. Wel bevat een relatief groot aandeel artikelen uit het AD verwijzingen naar consensus (dertig procent). Het gaat daarbij steeds om een meerderheid in de Tweede Kamer, dus consensus in een deel van de politiek. Het Brabants Dagblad is het enige medium waarin consensus terugkomt op andere wijze dan in een verwijzing naar een meerderheid in de Tweede Kamer. Er zijn namelijk twee peilingen gehouden onder lezers, waarin een grote meerderheid van de stemmers zich tegen qat keert.

Disproportionaliteit

Er worden in de onderzochte media weinig of geen bijna onrealistische gevaren aan qat toegeschreven; zoals bijvoorbeeld tijdens de heksenvervolging of de jacht op communisten in twintigste-eeuws Amerika wel gebeurde. De disproportionaliteit is over het algemeen subtieler. Zo

wordt vaak geschreven over ‘verslaving’ en ‘verslaafden’, terwijl men het er in de wetenschap over eens is dat qat nauwelijks verslavend is. Het predikaat ‘verslaafden’ voor intensieve gebruikers geeft dan een heel ander, verontrustender beeld. Verder is er vaak gebrek aan nuance. Het klopt bijvoorbeeld dat er gevaren zijn voor de gezondheid, zoals veel media geregeld melden, maar belangrijk is daarbij wel dat die opspelen bij *intensief* gebruik. De meeste qatgebruikers, die af en toe kauwen, hebben nergens last van (De Jonge & Van der Veen, 2011). Ook wordt meerdere keren gesteld dat ‘omringende landen’ of ‘alle Europese landen’ qat verboden hebben, zonder te vermelden dat het ook in Engeland legaal is.

Figuur 7: het percentage artikelen met kenmerken van disproportionaliteit. In totaal komt in 34 procent van de artikelen een vorm daarvan voor.

In de meeste onderzochte media wordt disproportionaliteit in veertig tot zestig procent van de artikelen aangetroffen (zie figuur 7), voornamelijk in de vorm van overdrijving. Alleen NRC Handelsblad (15 procent) en het Brabants Dagblad (14 procent) wijken daarvan sterk af. Voor NRC Handelsblad is dat in lijn met de eveneens relatief lage scores voor andere indicatoren van morele paniek, maar in het Brabants Dagblad zijn bezorgdheid en vijandigheid juist wel prominent aanwezig zijn (in respectievelijk 68 en 84 procent van de artikelen). Mogelijk zijn de journalisten van het Brabants Dagblad beter geïnformeerd dan collega’s elders, omdat hun regio (met name Tilburg) vanwege de ervaren overlast veel discussie en ‘gedoe’ over qat heeft gekend.

Nu.nl kent het grootste aandeel artikelen waarin disproportionaliteit voorkomt: 58 procent. Dat gebeurt in de vorm van een gerucht, een link met harddrugs en een onjuiste benaming (‘softdrug’). Opvallend is dat de Telegraaf (met in 50 procent van de stukken disproportionaliteit, met name overdrijving) het enige medium is waarin feiten over de gevaren van qat niet alleen overdreven, maar ook ‘gefabriceerd’, en dus volledig onjuist zijn. Het gaat om de volgende passage:

Veelvuldig qatgebruik vermindert de zelfbeheersing en wekt agressie in de hand (4.2, 2.1) waardoor het invloed heeft op het sociaal en persoonlijk functioneren. Het werkt bijvoorbeeld roekeloos rijden en crimineel gedrag (4.2, 2.2, 6.2) in de hand.

(Wat is qat? De Telegraaf, 25 juni 2011, blz. 4)

De wetenschappelijke literatuur over de effecten van qat maakt geen melding van agressie, roekeloos rijden of crimineel gedrag als gevolg van qatgebruik. Verder zien we in het kader van disproportionaliteit in de Telegraaf twee keer het gerucht dat de opbrengst van qathandel naar terroristen gaat terugkomen. Dat komt ook aan bod in het AD. Die krant associeert qat bovendien met harddrugs. In Trouw ontstaat relatief vaak disproportionaliteit door onjuiste informatie. Tweemaal wordt geschreven dat qat op dit moment een softdrug is. Dat klopt niet: softdrugs zijn de middelen op lijst II van de Opiumwet. Qat staat helemaal niet in de Opiumwet. Het stempel 'softdrug' is dus te sterk. Verder worden in één artikel wetenschappelijke onderzoeksresultaten in twijfel getrokken op basis van ervaringen van één Somalische vrouw. Ook daar blijft Trouw dus niet bij de wetenschappelijke feiten. In de berichtgeving in het Dagblad van het Noorden is disproportionaliteit met name aanwezig omdat de krant veel spreekt van 'verslaafden'. Ook ontbreekt de nuance dat gezondheidsrisico's spelen bij *intensief* gebruik.

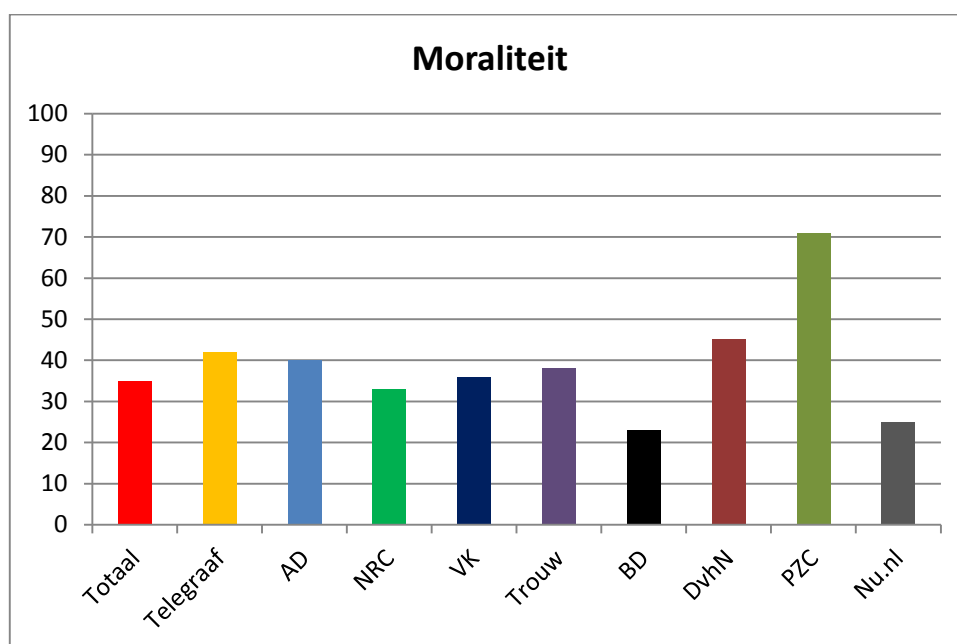
Moraliteit

Moraliteit sluipt net als disproportionaliteit op subtiele wijze de berichtgeving en het beeld dat gevormd wordt binnen. Vier keer is er een expliciete veroordeling op basis van ideeën over 'goed' en 'fout' terug te vinden, namelijk in de Volkskrant, in het Dagblad van het Noorden en in de Telegraaf. Bijvoorbeeld:

Zijn geweten knaagt, zegt hij. 'Als het wordt verboden, stop ik ermee.' (6.1)
(Hoe lang is Uithoorn nog qatstad?, De Volkskrant, 6 augustus 2011, blz. 3)

Vaker (in 34 procent van alle 175 artikelen) wordt qat of qatgebruik tot een morele kwestie gemaakt door het te beschrijven in een context van moreel verwerpelijk geachte fenomenen als criminaliteit, smokkel, terrorisme, piraterij, loverboys of het verwaarlozen van kinderen. Daarmee krijgt qat eveneens de lading 'fout'. We zien moraliteit het vaakst in De Telegraaf, het AD, het Dagblad van het Noorden en de PZC. Het komt het minste voor in het Brabants Dagblad en op nu.nl (zie figuur 8).

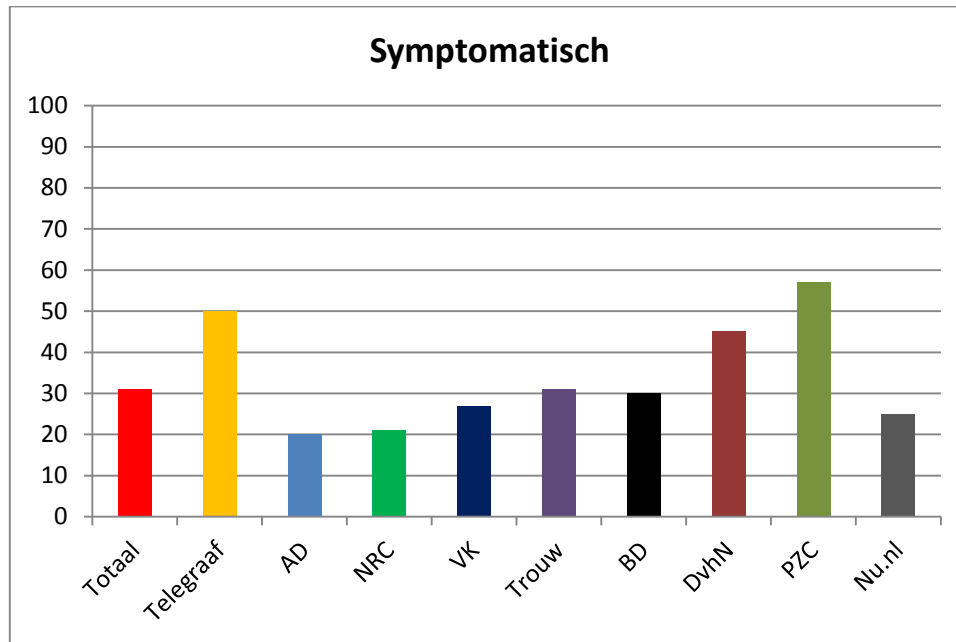
Figuur 8: het percentage artikelen met kenmerken van moraliteit. In totaal komt in 35 procent van de artikelen een vorm daarvan voor.

Symptomatisch

In 31 procent van alle artikelen is qat neergezet als symptoom van bredere malaise (zie figuur 9). Daarbij wordt het middel voornamelijk (in 26 procent van de artikelen) in verband gebracht met verdere problemen in de Somalische gemeenschap, zoals hun slechte sociaal-economische positie. Af en toe (in 5 en 6 procent van de stukken) wordt qat verbonden aan problemen met de hele migrantengemeenschap, of aan moeilijkheden in de hele samenleving.

Figuur 9: het percentage artikelen met een symptomatisch beeld van qat. In totaal komt in 31 procent van de artikelen een vorm daarvan voor.

Dit kenmerk komt het meest voor in het Dagblad van het Noorden, de PZC en de Telegraaf. In de Telegraaf wordt qat weergegeven als symptoom van bredere problemen op drie manieren: het wordt verboden aan problemen in de Somalische gemeenschap, in de migrantengemeenschap in het algemeen en in de hele samenleving, waarbij het in dat laatste geval vooral over de economie gaat. In de regionale dagbladen die hoog scoren, maar ook in de andere media waarin een symptomatisch beeld wat minder voorkomt, schrijft men over qat in relatie met bredere problemen in de Somalische gemeenschap. Andere migranten of de rest van de samenleving worden er niet of veel minder bij betrokken.

Tabel 8: Voorbeelden van drie manieren waarop qat wordt weergegeven als symptoom van bredere problemen

7.1, verbonden aan bredere problemen in de Somalische gemeenschap

Relatief veel Stadse Somaliërs hebben problemen: ze komen nauwelijks aan werk en het lukt de hulpverlening amper met ze in contact te komen. Complicerende factor: qat maakt lusteloos (7.1).

(‘Katten? We hebben hier nooit klachten over katten’, Dagblad van het Noorden, 4 februari 2012, blz. 9)

7.2, verbonden aan bredere problemen met migranten

Somaliërs zijn de nieuwe probleemgroep”, (7.2) stelt VVD-Kamerlid De Krom.

(Kamer bezorgd over instroom Somaliërs, De Telegraaf, 1 juli 2010, blz. 9)

7.3, verbonden aan bredere problemen in de samenleving

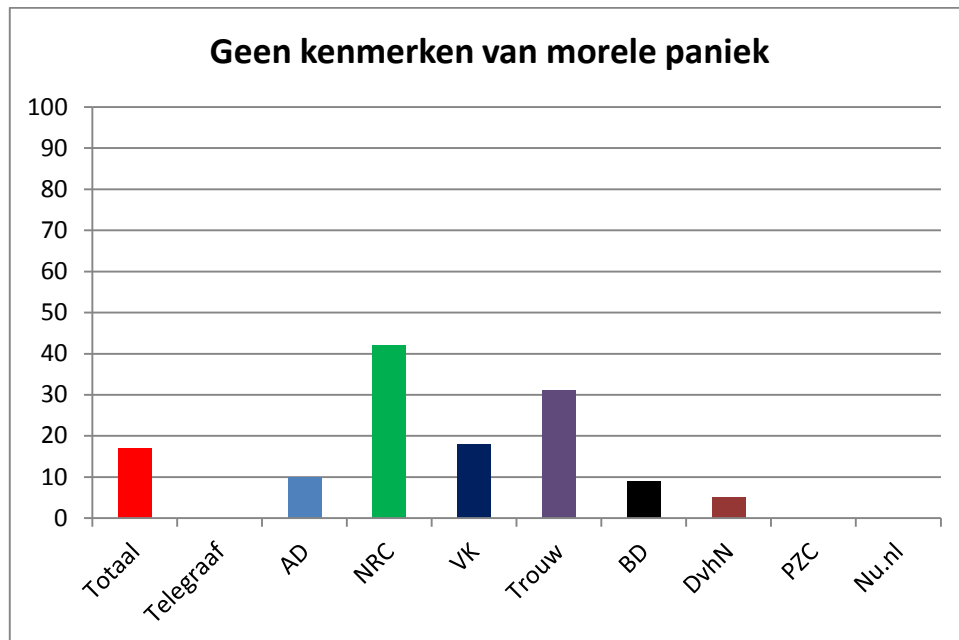
Qat is een drug, motiveert de minister zijn besluit, gevaarlijk voor de volksgezondheid en de maatschappelijke rust (4.1, 4.5, 7.3).

(En wat als Somaliërs na een qatverbod aan de alcohol gaan?, De Volkskrant, 17 januari 2012, blz. 28)

Geen of weinig kenmerken

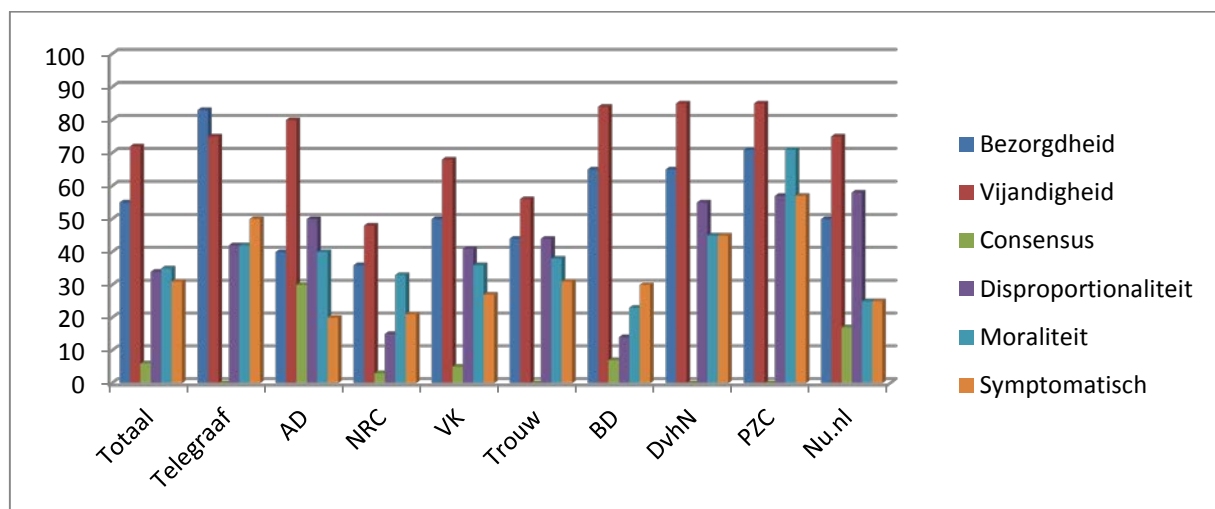
In zeventien procent van de artikelen is geen enkele aanwijzing voor morele paniek te vinden (zie figuur 10). Dat komt het meest voor in NRC Handelsblad, namelijk in 42 procent van de artikelen.

Figuur 10: het percentage artikelen zonder kenmerken van morele paniek. In totaal zat in 17 procent van de artikelen geen enkel kenmerk.

Van alle media heeft NRC ook het laagste aandeel artikelen met bezorgdheid en vijandigheid (36 en 48 procent, zie ook figuur 11), kent het weinig verwijzingen naar consensus en erg weinig disproportionaliteit. Het komt in respectievelijk 33 procent en 21 procent van de NRC-artikelen voor dat dat in verband wordt gebracht met moraliteit of met bredere problemen in de Somalische gemeenschap, de migrantenpopulatie of de hele samenleving. Ook die kenmerken komen in andere media meer voor.

Figuur 11: percentage artikelen met elk kenmerk van morele paniek in de verschillende onderzochte media

Inhoudelijk gezien is NRC Handelsblad dan ook de krant met de minste kenmerken van morele paniek. Uit de kwantitatieve analyse bleek dat de term qat wel relatief vaak voorkomt in de afgelopen jaren, en ook in deze kwalitatief onderzochte periode berichtte NRC bovengemiddeld veel over qat (33 artikelen, het gemiddelde is 19,5 – zie tabel 9) maar de inhoudsanalyse maakt zichtbaar dat het woord vaak is gebruikt in artikelen op de buitenlandpagina, waarin qat bijvoorbeeld neutraal genoemd is als fenomeen dat voorkomt in Somalië of Jemen.

Tabel 9: aantal artikelen in de onderzoeksperiode voor de inhoudsanalyse

Bron	Aantal artikelen van 1/2/2008 – 29/2-2012
De Telegraaf	12
Algemeen Dagblad	10
NRC Handelsblad	33
De Volkskrant	22
Trouw	16
Brabants Dagblad	43
Dagblad van het Noorden	20
Provinciale Zeeuwse Courant	7
Nu.nl	12
Totaal	175

Na NRC Handelsblad kent Trouw de meeste artikelen (5, ofwel 31 procent – zie figuur 10) waarin geen enkel signaal van morele paniek is terug te vinden. Ook komt alleen vijandigheid in meer dan de helft van de artikelen voor. Alle andere kenmerken zitten in zo'n veertig procent van de stukken. Voor disproportionaliteit, moraliteit en symptomatisch gebruik, is dat vergelijkbaar met andere media, maar bezorgdheid en vijandigheid zijn duidelijk minder aanwezig dan in de andere kranten en op nu.nl. Trouw kent dan ook na NRC Handelsblad de minst sterke morele paniek.

Samenhang

De kwalitatieve inhoudsanalyse duidt op verschillen tussen de diverse media wat betreft de mate waarin kenmerken van morele paniek voorkomen. Of inderdaad een verband bestaat tussen het medium waarin een artikel staat en het voorkomen van morele paniek, wordt extra getest door associatiemaat Cramer's V te berekenen. Daarbij is gebruik gemaakt van dummy-variabelen voor elk kenmerk: komt deze eigenschap voor in een artikel, of niet? Er is geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende vormen van elk kenmerk.

Een analyse van de samenhang tussen de negen onderzochte media en het voorkomen van morele paniek levert de volgende waarden van Cramer's V op:

Tabel 10: samenhang tussen de negen verschillende media het voorkomen van elk kenmerk

Kenmerk**	Cramer's V	Significantie
Bezorgdheid	0,280	0,091
Vijandigheid	0,331*	0,014
Disproportionaliteit	0,368*	0,003
Moraliteit	0,271	0,117
Symptomatisch	0,211	0,452
Geen	0,425*	0,000

* = significant, uitgaande van een significantieniveau van 0,05

**=het kenmerk 'consensus' is niet meegenomen in de analyse, omdat dit slechts in enkele gevallen kwalitatief waarneembaar was

Er gelden standaarden om de sterkte van het verband te beoordelen. Bij $df^* = 1$ (waar in dit geval sprake van is) staat een waarde van 0,10 voor een zwakke samenhang, 0,30 geeft een matige samenhang aan en 0,50 duidt op sterke samenhang (Gravetter & Wallnau, 2011).

De samenhang tussen het medium en de mate waarin vijandigheid ($V = 0,331$) en disproportionaliteit ($V=0,368$) voorkomen, is dus matig. Sterker is de correlatie tussen het medium en het afwezig zijn van kenmerken van morele paniek ($V = 0,425$). Voor de andere kenmerken is in de gebruikte gegevens geen voldoende significant verband te vinden.

Voor de beste berekening van Cramer's V moet in elke cel van de kruistabellen die ten grondslag liggen aan deze statistische analyse, de verwachte waarde minimaal 5 zijn. Omdat daar vanwege het beperkte aantal artikelen per medium niet in alle gevallen aan voldaan kan worden, zijn voor een betrouwbaardere analyse een aantal media samengevoegd. Ze zijn ondergebracht in drie logische grotere categorieën:

1. Populair: AD, Telegraaf, Nu.nl
2. Regionaal: Dagblad van het Noorden, Brabants Dagblad, PZC
3. 'Kwaliteitskranten': Volkskrant, NRC Handelsblad, Trouw

Een nieuwe analyse, nu van de samenhang tussen de drie mediasoorten en het voorkomen van morele paniek, levert dan de volgende waarden van Cramer's V op:

Tabel 11: samenhang tussen de drie mediasoorten en het voorkomen van elk kenmerk

Kenmerk	Cramer's V	Significantie
Bezorgdheid	0.198*	0.032
Vijandigheid	0.295*	0.000
Disproportionaliteit	0.195*	0.036
Moraliteit	0.056	0.761
Symptomatisch	0.147	0.150
Geen	0.367*	0.000

* = significant, uitgaande van een significantieniveau van 0.05

Er is voor drie kenmerken van morele paniek een zwak tot matig sterk verband tussen de mate waarin dit voorkomt en het type medium: bezorgdheid ($V = 0.198$), vijandigheid ($V = 0,295$) en disproportionaliteit ($V = 0,195$). Het ontbreken van kenmerken van morele paniek is sterker geassocieerd met de mediumsoort ($V = 0.367$). De verschillende mediasoorten kennen op deze vier gebieden dus significante verschillen. Dat sterkt de waarnemingen uit de kwalitatieve inhoudsanalyse, die eveneens verschillen tussen de verschillende (typen) media onthult.

Actoren

In alle onderzochte artikelen kunnen de media beschouwd worden als actor in het verspreiden en/of aanwakkeren van eventuele morele paniek rond qat, puur omdat ze erover schrijven. Een artikel kan gebaseerd zijn op handelingen of uitspraken van bijvoorbeeld burgers of politici, maar zonder de media had dat geluid geen podium en was het vrijwel onhoorbaar geweest. Altijd klinkt in meer of mindere mate de stem van de journalist door in het artikel: hij of zij selecteert de actoren die worden opgevoerd en bepaalt mede op welke manier dat gebeurt, de journalist besluit een boodschap van een andere actor al dan niet toe te laten in een medium. Dat maakt deze andere actoren echter niet machteloos. Zij kunnen bijvoorbeeld zelf beslissen of ze wel of niet meewerken aan een artikel, hun eigen woorden kiezen, zelf journalisten benaderen om hun verhaal te vertellen, of via een andere weg actie ondernemen en zo de media halen. Als een actor voorkomt in een artikel met kenmerken

van morele paniek, is deze actor dus niet slechts 'slachtoffer' van de keuzes van de media, maar heeft hij of zij zelf ook een aandeel in de verspreiding van de paniek.

Daarom is het zinvol te bekijken welke actor dominant is in artikelen met kenmerken van morele paniek. Soms is dat het medium of de journalist zelf, soms zijn passages duidelijk toegeschreven aan een of meerdere bronnen, waardoor duidelijk is dat andere actoren een rol hebben gespeeld en welke dat zijn. De kenmerken van morele paniek in een artikel - als de bron te herleiden is - zijn het meest toe te schrijven zijn aan het medium of de journalist zelf (in 33 procent van de artikelen), en/of aan een politicus (in 25 procent). Hun aandeel in de verspreiding is dus redelijk in balans. Het publiek, rechtshandhavers of actievoerders spelen een minder grote rol: zij zijn dominant in respectievelijk 12, 11 en 12 procent van de artikelen.

In de Telegraaf is in 67 procent van de artikelen is een paniekreactie te vinden die duidelijk afkomstig is van het medium zelf, en niet wordt toegeschreven aan bijvoorbeeld een politicus of burger. Daarmee is de Telegraaf in het onderzochte mediaveld procentueel het vaakst zélf de dominante actor. Actievoerders krijgen in de Volkskrant de meeste ruimte om hun geluid te laten horen: in 27 procent van de Volkskrantartikelen zijn zij de dominante actor die aspecten van morele paniek laat horen. Dat cijfer is in geen enkel ander medium zo hoog. Het gaat hier om vertegenwoordigers van de Somalische gemeenschap en 'experts'. In het Brabants Dagblad zijn burgers vaker dan in andere media de dominante actor als geluiden van morele paniek terug te vinden zijn (33 procent). Rechtshandhavers hebben in het Dagblad van het Noorden een relatief grote rol. De krant schrijft meer dan andere media (in 30 procent van de stukken) over aanhoudingen door de politie of de douane - waardoor qat een criminele, 'foute' lading krijgt. Op nu.nl is het aandeel van de politiek als dominante actor opvallend hoog: in vijftig procent van de artikelen is de paniek daarvan afkomstig. Nu.nl volgt dus relatief vaak de politiek.

Conclusie

De berichtgeving in de negen onderzochte geschreven media vertoont inhoudelijk de kenmerken van morele paniek, waarbij vooral bezorgdheid en vijandigheid sterk aanwezig zijn (respectievelijk in 55 en 72 procent van alle 175 artikelen). Ook aan de andere inhoudelijke criteria om van morele paniek te kunnen spreken wordt voldaan, maar wel in mindere mate. (Disproportionaliteit, moraliteit en een symptomatisch beeld zien we in ongeveer een derde van de stukken.) Morele paniek is kwalitatief gezien dus aanwezig, maar blijkt geen alles-of-niets-concept. Op bepaalde kenmerken ligt meer nadruk dan op andere. De mate van deze inhoudelijke morele paniek is ook niet in alle media hetzelfde. Dat betekent (zoals verwacht) dat we te maken hebben met situational deviance. In een specifiek deel van de samenleving heerst daardoor meer morele paniek rond qat dan elders.

De sterkste morele paniek is in de inhoudsanalyse te herkennen in de rechts-populistische Telegraaf, op de voet gevolgd door het Dagblad van het Noorden. De Telegraaf staat toch bovenaan, omdat daarin explicieter en met grotere woorden bezorgdheid wordt geuit, omdat er niet alleen feiten overdreven worden, maar ook gegevens gefabriceerd zijn, en omdat de krant zich zo focust op qatgebruikers en/of Somaliërs als criminelen. Dat is een negatiever stereotype dan het stempel 'overlastgever' dat in het Dagblad van het Noorden meer aan bod komt. Bovendien kent de Telegraaf in de onderzochte periode geen enkel artikel zónder kenmerken van morele paniek. Ook de andere populaire media (AD, Nu.nl) scoren hoog. In die zin is sprake van een zekere consensus in het 'volkse' segment van de samenleving.

In NRC Handelsblad, over het algemeen een krant voor welvarende hoogopgeleiden, zien we de minste kenmerken van morele paniek. Ook in de 'kwaliteitskranten' Trouw en de Volkskrant

komen ze relatief weinig voor. De Telegraaf, een krant voor 'de gewone man' met relatief veel lager opgeleide lezers en abonnees uit de lagere welstandsklassen, speelt veel meer in op de gevoelde dreiging voor de waarden en belangen van de samenleving.

Naast de kloof tussen De Telegraaf en NRC Handelsblad, geldt dat inhoudelijk relatief veel kenmerken van morele paniek zichtbaar zijn in de regionale media die verschijnen in gebieden waar de minste Somaliërs wonen (Noord-Nederland en Zeeland). Dat is een extra teken van disproportionaliteit, en dus van een zekere morele paniek in de samenleving.

Die inhoudelijk waar te nemen paniek is met name aangewakkerd door media en politici. In de onderzochte artikelen worden kenmerken van morele paniek af en toe geuit door publiek, actievoerders of rechtshandhavers, maar het zijn naast de voor morele paniek onmisbare media of journalisten, politici die het vaakst verantwoordelijk zijn voor 'paniekerige' uitingen. Zij spelen dus een belangrijke rol.

Het Brabants Dagblad en de Brabanders die daarin aan het woord komen hebben weinig op met Somaliërs en qatgebruikers: ze reageren bezorgd en vijandig. Ook de hoeveelheid artikelen en de 'pieken' in de berichtgeving die we in de kwantitatieve analyse zagen, en het feit dat de krant in de kwalitatief onderzochte periode meer dan andere media over qat schreef (43 artikelen, gemiddeld 19,4, zie tabel 3) lijken te wijzen op morele paniek. Disproportionaliteit en moraliteit zijn in de krant echter zo weinig aanwezig, zeker in vergelijking met de sterke mate van bezorgdheid en vijandigheid, dat we hier niet te maken lijken te hebben met een *morele* paniek. De paniek is weinig moreel en uit zich niet in disproportionaliteit.

5.3 Conclusie media-analyse

Hoewel de aandacht in de aanloop naar de strafbaarstelling van qat toeneemt - een teken van bezorgdheid en vluchtigheid - voldoet de berichtgeving over qat in Nederlandse media kwantitatief gezien verder niet aan het ideaaltype van een morele paniek. Er is immers niet erg veel over het onderwerp geschreven. Op het inhoudelijke vlak zijn de kenmerken van morele paniek wél duidelijk te onderscheiden, met name in populaire media die zich richten op de 'onderkant' van de samenleving. Uit de kwantitatieve analyse blijkt echter dat media in hun berichtgeving de politiek volgen. De inhoudsanalyse toont dat politici belangrijke actoren zijn in de artikelen. De politieke elite speelt dus een rol van betekenis.

Mogelijk betekent dit dat de inhoudelijke kenmerken van morele paniek - of: de tendensen tot morele paniek - in de media zijn ontstaan volgens het elite-engineered model, waarbij een kleine, machtige groep in de samenleving - hier de politiek - de paniek tracht aan te wakkeren. Die groep sleept in dit model andere actoren mee: in ieder geval de onmisbare media en indien mogelijk (delen van) het publiek. In dit geval lijkt de elite de meeste weerklank te vinden in de rechts-populistische Telegraaf, de krant voor het deel van de samenleving waar het meeste onbehagen leeft over ontwikkelingen als globalisering en migratie, die de bestaande maatschappelijke verhoudingen bedreigen (SCP, 2011). De politieke elite geeft qatgebruikende Somaliërs de schuld van wat Goode en Ben-Yehuda noemen: "*menacing a society's culture, way of life, and central values*" (Goode en Ben-Yehuda, 2009, p. 2). Politici maken hen zo tot folk devil en wakkeren daarmee ook morele paniek in de media en onder burgers aan. Die 'campagne' is het meest succesvol in de regionen van de samenleving waar al onbehagen bestaat over de veranderingen in de maatschappelijke orde die immigranten met zich meebrengen, namelijk in de wereld van de populaire media en hun lezers.

De elite voert volgens de theorie over het elite-engineered model bewust en weloverwogen campagne om angst, bezorgdheid en paniek bij het publiek te genereren en te ondersteunen (Goode

en Ben-Yehuda , 1994; Goode en Ben-Yehyuda, 2009). Maar waarom zou de elite morele paniek over qat bevorderen? Vaak is zo'n campagne bedoeld om de aandacht af te leiden van echte problemen die de positie van de elite bedreigen, leerde de literatuur in hoofdstuk 2 (Goode en Ben-Yehuda, 2009; Goode en Ben-Yehuda, 1994; Bauman, 2007; Angel-Ajani,2003). De onvrede in Nederland over de gevolgen van globalisering en – met name – de bijbehorende immigratie is zo'n probleem. Door internationale regels en afspraken kon het kabinet Rutte immigratie veel minder beperken dan zij – onder invloed van de PVV en haar kiezers – zou willen. Het aanwakken van morele paniek over qat - een onderwerp dat door burgers in verband wordt gebracht met 'buitenlanders', zagen Anderson e.a. (2007) al in Londen - en vervolgens het ingrijpen door dat middel te verbieden, kan een manier zijn om de aandacht af te leiden van het gebrek aan mogelijkheden (en wellicht wil) om immigratie echt in te perken. Dit verbod kan doen voorkomen dat men controle heeft over de 'gevreesde' migranten, waarover Bauman (2007) en Angel-Ajani (2003) ook al schreven.

Zijn de tendensen tot morele paniek over qat inderdaad aangewakkerd door delen van de politieke elite om in te grijpen en zo voor het verontruste deel van de bevolking controle over immigranten voor te wenden, wat de aandacht af moet leiden van het gebrek aan mogelijkheden om immigratie echt te beperken? Omdat de media-analyse onvoldoende zicht biedt op deze mogelijke verklaring, is een empirische verkenning door middel van analyse van debatten en interviews uitgevoerd.

5.4 Kamerdebatten

In de politiek zien we eenzelfde beeld als in de media: er is in de onderzoeksperiode (februari 2008 tot en met februari 2012) puur kwantitatief bekeken niet zoveel aandacht geweest voor qat. In de vier debatten waarin het middel wel aan de orde kwam, was dat twee keer slechts éénmaal in het hele debat, zeer terloops. Om meer zicht te hebben op de politieke discussie heb ik de onderzoeksperiode in dit geval met een maand verlengd. In maart 2012 hebben namelijk nog drie debatten plaatsgevonden.

Ondanks het beperkte aantal debatten maken de politici die daarin aan het woord komen zich wel degelijk zorgen over qat, blijkt uit de transcripties. Uiteindelijk stemden alleen VVD, CDA, PVV, CU en SGP voor een verbod, maar overige partijen, zoals PvdA, D66 en de SP, zijn niet zo ver van hun standpunt verwijderd. Ze zien niets in strafbaarstelling, maar nemen wel degelijk grote problemen rond qat waar en pleiten evenals de rechtse voorstanders van een verbod voor actie van het Kabinet.

Dat er een probleem is, daar zijn de politici die het woord voerden het dus over eens. Verslaving, overlast, criminaliteit, sociaal-economische achterstand (met name werkloosheid) en gebrekkige integratie worden genoemd als problemen die zouden voort komen uit qatgebruik en – handel. Daarnaast wordt de internationale context veel aangehaald, in de zin dat Nederland doorvoerhaven voor qat is en dat veel omringende landen de drug niet toestaan. Vrijwel al deze problemen slaan niet zozeer op de positie van de Somalische, qat-gebruikende gemeenschap , maar op de rest van de samenleving (Sociaal-economische achterstand en werkloosheid zijn wel problematisch voor Somaliërs zelf, maar we lezen dat daarbij ook meespeelt dat ze in die situatie slecht integreren en een grote kostenpost voor uitkeringsinstanties vormen). Politici maken zich dus niet alleen zorgen over de toestand van deze groep, maar willen evengoed de samenleving beschermen.

Geen enkele politicus bestrijdt dat de genoemde problemen bestaan, of zet vraagtekens bij bijvoorbeeld het veelvuldig voorkomen van criminaliteit – wat in de wetenschappelijke literatuur

wordt tegengesproken. Over het gevaar bestaat onder politici dus consensus. De meningen verschillen slechts op het gebied van de oplossing. In tegenstelling tot de 'voorstemmers' pleiten de woordvoerders van SP, PvdA en D66 voor regulering en hulp aan Somaliërs die mede door qat in de problemen zitten.

De discussie focust zich dan ook met name op de oplossingsrichting. Over de herkomst van de wens om qat te verbieden, wordt vrijwel niet gesproken. Alleen Lea Bouwmeester (PvdA) analyseert de achtergrond in zekere zin. Zij noemt een verbod een 'lege huls', omdat bijvoorbeeld niet wordt voorzien in handhavingscapaciteit, en zegt tegen haar collega van de VVD: *"U zwaait nu met uw handen, maar een verbodje afkondigen in De Telegraaf lost ook het probleem niet op."* (Handelingen 2011/2012, nr. 58, item 7) Daarmee suggereert ze dat het verbod een manier is om te scoren bij het Nederlandse publiek.

Verderop in hetzelfde debat geeft VVD'er Van der Steur een verklaring voor het pleidooi van zijn partij. Het speelt volgens Van der Steur mee dat een verbod zo'n eenvoudig middel is, aangezien qat slechts drie dagen goed blijft, en dus wel per vliegtuig aangevoerd móet worden uit Afrika. *"(...) Doordat het in Nederland verboden wordt, kan het niet meer worden ingevlogen en is het qatprobleem van de ene op de andere dag verleden tijd. Dat is dan effectief reguleren. Het controleren is vervolgens vrij eenvoudig."* (Handelingen 2011/2012, nr. 58, item 7).

Bij het vormen van hun mening hebben in ieder geval de initiatiefnemers van de motie die het kabinet maande qat te verbieden zich niet zoveel gelegen laten liggen aan de feiten. De twee vertegenwoordigers van CDA en VVD zeggen al vóóordat de uitkomsten bekend zijn van een onderzoek naar qatgebruik in Nederland (De Jonge & Van der Veen, 2011), dat hierop wat hen betreft een verbod moet volgen. CDA'er Mirjam Sterk: *"Gezien de problemen die het veroorzaakt, met name qua criminaliteit, kan er maar één oplossing zijn: qat moet in Nederland verboden worden. Wat ons betreft moet dat de uitkomst zijn van het onderzoek van de minister."* (Handelingen 2011/2012, nr. 24, item 7) Collega Van Nieuwenhuizen (VVD) in het zelfde debat: *"Als wij met een importverbod kunnen voorkomen dat het ingevlogen wordt, hebben wij het probleem volgens mij opgelost. (...) Wij hoeven niet eerst het onderzoek af te wachten."* (Handelingen 2011/2012, nr. 24, item 7)

Minister Leers verbindt de qatdiscussie terloops aan toelatingsbeleid als hij verwoordt waarom hij qatgebruik wil aanpakken. *"Degenen die we uiteindelijk in Nederland toelaten – u weet dat we de laatste jaren de eisen op dit punt hebben aangescherpt, omdat we te maken hadden met veel fraudegevallen – moeten echt kansen krijgen om mee te doen."* (Kamerstukken 2011/2012, 32284, nr. 4) Leers laat dus weten dat de regels voor Somalische migranten streng zijn in een debat dat daar feitelijk niet om draait. Kennelijk is dat voor hem een belangrijk punt.

Opvallend is het feit dat het verbod op deze drug niet zoals gewoonlijk uit de koker komt van politici met de portefeuille drugsbeleid, maar van hun collega's die zich bezighouden met immigratie. Het waren niet minister Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport of minister Opstelten van Veiligheid en Justitie – samen verantwoordelijk voor het Nederlandse drugsbeleid⁵ – die de Tweede Kamer meldden dat qat op lijst II van de Opiumwet geplaatst zou worden. Dat deed hun collega Leers van Immigratie, Integratie en Asiel. De Kamerleden die het kabinet per motie aanspoorden tot strafbaarstelling, houden zich binnen hun partijen bezig met vergelijkbare portefeuilles. Mirjam Sterk

⁵ Rijksoverheid.nl, via <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/drugs>, geraadpleegd op 3/9/2012

is CDA-woordvoerder 'integratie'⁶, Cora van Nieuwenhuizen-Wijbenga houdt zich in de VVD-fractie bezig met 'integratie, immigratie en asiel'⁷. En: het besluit van het kabinet werd bediscussieerd in de Tweede Kamercommissie Immigratie en Asiel (Kamerstukken II, 2011/2012, 32284, nr. 4).

5.5 Interviews

Wie politici vraagt naar de redenen die zij en/of hun collega's hadden voor de strafbaarstelling van qat, ziet dat deze veelal zijn terug te voeren op integratie. Men spreekt daar vaak letterlijk over, of formuleert het als 'meedoen in de samenleving'. Voorvechters Sterk en Van Nieuwenhuizen hameren er bijvoorbeeld meerdere malen op: gebrekkige integratie van Somaliërs is een reden om qat te verbieden. Zo zegt Sterk: *"Omdat het een gebruik is wat komt eigenlijk uit Somalië, maar hier in Nederland gewoon totaal niet past, omdat het mensen eigenlijk lamlegt overdag, mensen roken het vaak 's avonds en zijn dan 's nachts actief en dan overdag slapen ze, en dat levert gewoon grote problemen op rond de integratie, het hebben van een baan, het gaan naar school."* (2.33)

Collega Van Nieuwenhuizen: *"Ja, wat natuurlijk wel een rol speelt, of wat ook opvalt, is dat als je kijkt naar de arbeidsparticipatie enzovoort, dat je ziet dat Somaliërs wel een hele zorgwekkende groep zijn. Dus echt binnen de integratieportefeuille denk je, ja, hoe komt dat nou, dat dat zo ongelofelijk beroerd gaat, ook in vergelijking met andere allochtone groepen zeg maar. Echt by far de meeste zorgelijke groep. En ja, dan zie je dat het wel natuurlijk... bij andere groepen zie je het niet, die qatproblematiek. Dus ja, dan ligt het wel voor de hand dat je zegt: laten we dat nou eerst eens oplossen."* (11.25)

Dit integratie-argument wordt met name aangehaald om de geldende waarden en normen in de Nederlandse samenleving te verdedigen. Qatgebruikers moeten daarmee volgens de informanten namelijk in de pas lopen. Qat moet worden uitgebannen omdat het zorgt dat mensen niet 'normaal' (2.00) functioneren, vindt Hero Brinkman bijvoorbeeld. Van Nieuwenhuizen noemt het 'gewoon' meedoen: *"We hebben er wel de afgelopen tijd een punt van gemaakt dat we willen dat iedereen gewoon meedoet in Nederland, die dat kan."* (10.03) Sterk spreekt van 'een plek vinden in de samenleving' (9.24). Dat Somaliërs een vrij onbekende gemeenschap vormen die ver afstaat van geldende waarden en normen maakt dat men extra geneigd is geweest hun genotsmiddel te verbieden, ziet Van der Ham. *"Het is allemaal een beetje exotisch."* (2.43)

Qatgebruikers wordt met name kwalijk genomen dat ze zich niet gedragen als de doorsnee 'hardwerkende Nederlander'. Velen zitten zonder werk, wat politici wijten aan hun qatgebruik. Het middel legt hen lam, waardoor ze hun dagen doorbrengen in 'lethargie', schetsen de informanten. Dat wordt niet op prijs gesteld. Van Nieuwenhuizen: *"Het is niet de bedoeling dat mensen de hele dag qat kauwend rondhangen."* (5.07)

Niet alleen de morele grenzen worden beschermd, het qatverbod komt ook voort uit meer fysieke beveiliging van de samenleving, namelijk tegen overlast en onveiligheid. Alle informanten wijzen daarop. Brinkman is het stelligst: *"Ja, qat, dat is toch, ja, weet je, daar krijg je onvoorspelbare*

⁶ Portefeuillevindeling CDA Tweede Kamerfractie (2012), via http://www.cda.nl/Upload/2010_docs/Portefeuillevindeling%20CDA%20Tweede%20Kamerfractie.pdf, geraadpleegd op 3/9/2012

⁷ VVD Kandidaten (2012), via <http://www.vvd.nl/kandidaten/19/cora-van-nieuwenhuizen>, geraadpleegd op 3/9/2012

mensen door." (2.18) Qatgebruikers zijn daarmee een gevaar voor zichzelf en voor de samenleving, stelt hij.

Ook de internationale context is van invloed, zoals de hedendaagse literatuur eveneens constateert. Veel omringende landen hebben qat wel verboden. Dat maakte van Nederland een doorvoerhaven, wat politici onwenselijk vinden. Daarnaast wordt gesuggereerd dat het vanzelfsprekend is dat Nederland qat ook verbiedt als omringende landen het spul niet toelaten.

Hoewel ze het integratieperspectief op qat duidelijk, vaak zelfs letterlijk, beschrijven, zeggen voorstanders van het qatverbod geen verband te zien met zorgen over immigranten als het expliciet gevraagd wordt. Het qatverbod is volgens hen geen manoeuvre om onvrede over instroom van migranten of gebrekkige integratie de kop in te drukken, maar een broodnodige, eenvoudige maatregel om de positie van Somaliërs te verbeteren en de samenleving te beschermen.

De tegenstanders die aan het woord komen denken daar anders over: zij constateren dat er meer achter zit. Bouwmeester ziet opportunisme. *"En voor een deel als je roept 'verbieden' is het stoer, dus doe je het voor de bühne en voor de uitstraling die je hebt, en ik denk dan: als je dan een plan B [om mensen aan werk te helpen, preventie te organiseren, oorlogstrauma's te behandelen, enz., KvH] erachter zet – dit gaan we óók doen – dan meen je het. En aangezien ze dat niet doen, denk ik, nou, dan is het een beetje stoer roepen voor de bühne."* (4.41) De voorstanders willen een bepaald symbool uitstralen, om de zorgen over immigratie en integratie te verminderen, zeggen de tegenstanders. Bouwmeester: *"(...) Kijk mij eens even tof hard zijn tegen Somaliërs. (11.18) (...) Leers was niet echt heel erg begaan met het welzijn van asielzoekers, die was vooral bezig met: ik moet Wilders laten zien dat."* (11.44)

Ook wil men de indruk van actie en controle wekken door 'spierballen' te tonen. Bouwmeester: *"Ja, soms is de politiek heel plat hoor, dan is het gewoon: we doen tenminste wat. Ik kan tenminste zeggen dat ik wat gedaan heb. Of het nou werkt of niet."* (12.11) Van der Ham analyseert het qatverbod verder als volgt: *"Dus het verbod zelf van qat, is een beetje een... uuh... ja, een truc om het integratiedebat over onder andere allochtonen, te kanaliseren en terug te brengen tot iets heel praktisch, van: nou, als we nou qat gaan verbieden dan helpen we daarmee de integratie verder."* (4.34)

Beide kampen zijn het er wel over eens dat het qatverbod grotendeels afkomstig is uit de politiek. Daar, waarschijnlijk onder CDA- en VVD-politici, is het initiatief genomen. Naar eigen zeggen is daarbij enige invloed uitgeoefend door lokale politici en bestuurders uit plaatsen die veel met qatgebruik en –handel te maken hebben, maar van een sterke lobby uit andere delen van de maatschappij lijkt geen sprake.

5.6 Conclusie interviews en debatten

Het materiaal uit de tweede onderzoeksfase toont dat politici, met name vertegenwoordigers van de rechtse partijen in het parlement, de aanjagers zijn geweest van de discussie over qat. Politici geven aan dat zij zelf de initiatiefnemers van het verbod waren, en dat daar weinig invloed van buiten het politieke speelveld aan te pas is gekomen. Ze wijzen een enkele keer op lokale collega's als tipgevers of 'pressiegroep', maar andere maatschappelijke groepen, zoals de media, worden niet genoemd. Dat ondersteunt het resultaat van de media-analyse, die erop wees dat media vooral de politiek hebben gevolgd.

Het is onwaarschijnlijk dat media het discours onder politici daarbij één op één overgenomen hebben. Om te kunnen stellen dat politici de (tendensen tot) morele paniek in de media hebben aangewakkerd, hoeven dus niet exact dezelfde kenmerken van morele paniek voor te komen als in

de media. Het is mogelijk dat politici morele paniek hebben bevorderd door de 'folk devil' in kwestie zwart te maken, maar dat de paniecreactie pas in de media tot volle wasdom is gekomen. Wel zou het vreemd zijn om te stellen dat de politiek de inhoudelijke paniek die in de media is gevonden aanwakkerde, als politici op geheel andere, onderkoelde wijze over qat spreken. Dat dit niet het geval is – we zien de kenmerken van morele paniek ook bij politici - ondersteunt dat de tendensen tot morele paniek in de media afkomstig zijn uit de politiek. Hoewel politici het niet eens worden over maatregelen, tonen ze zich ten eerste allemaal bezorgd. Dat duidt op een zekere consensus. Er worden verder disproportioneel grote gevaren toegeschreven aan qat (Hero Brinkman: 'je krijgt onvoorspelbare mensen'; Cora van Nieuwenhuizen: 'ongelofelijke overlast'), en er wordt wat vijandig over qatgebruikers gesproken, met name als ware zij allemaal nietsnutten. Qatgebruik is volgens politici een symptoom van bredere malaise in de Somalische gemeenschap, maar wordt vooral verbonden aan bredere problemen met migranten, namelijk het integratievraagstuk. Bovendien is het voor politici een morele kwestie: zowel impliciet als expliciet klinkt door dat bepaalde waarden met voeten getreden worden, met name het arbeidsethos van de 'hardwerkende Nederlander'. Dit alles is vluchtig: in 2008 werd qat nog bekeken uit gezondheidsperspectief en zag men geen reden het te verbieden, enkele jaren later zijn de zorgen groot en wordt qat vanuit een heel andere hoek gezien.

De interviews en Kamerstukken tonen dat er op z'n minst samenhang is tussen het qatverbod en onvrede over immigratie in delen van de maatschappij. Of ze een qatverbod nu als een oplossing zien voor de waargenomen problemen met het middel of niet, Nederlandse politici verbinden het onderwerp qat veelvuldig aan een specifiek onderdeel daarvan: integratie van migranten. Qat wordt niet alleen meestentijds behandeld door politici die zich met integratie bezighouden, gebrekkige integratie van de Somaliërs is voor hen duidelijk een belangrijke reden geweest qat te verbieden.

Over de achterliggende redenen verschillen de visies van voor- en tegenstanders van een qatverbod. Tegenstanders stellen dat het uitbannen van qat een truc is om uit te stralen dat men op doortastende wijze actie onderneemt en 'vervelende' migranten onder controle heeft. Daarmee zou men scoren bij het ontevreden publiek. Die onvrede over integratie van migranten is de laatste jaren bij uitstek een verschijnsel geweest dat de positie van de politieke elite bedreigde. De politiek werd verantwoordelijk gehouden voor het 'mislukken' van de multiculturele samenleving en de gevestigde elite verloor veel terrein aan de PVV, die vooral met harde woorden op dit terrein scoorde bij kiezers.

Voorstanders van het qatverbod wijzen op volgens hen reële (integratie)problemen met qat en qatgebruikers die een verbod broodnodig maken. Ze stellen dat het verbod, in ieder geval voor henzelf, géén 'truc' is. Dat de feiten er niet zoveel toe deden voor de Kamerleden die de minister tot een qatverbod maanden, ondersteunt deze versie van het verhaal niet: al vóór de uitkomsten van een wetenschappelijk onderzoek bekend waren wisten Sterk en Van Nieuwenhuizen immers al dat strafbaarstelling de uitkomst moest zijn.

Het is gezien hun functie niet gek dat de politici die strafbaarstelling propageren niet bevestigen dat hun maatregel een afleidingsmanoeuvre is. Toegeven dat je iets anders bedoelt dan je altijd zegt kan worden opgevat als aantasting van je betrouwbaarheid, geloofwaardigheid en authenticiteit. Daar moeten politici het, zeker in verkiezingstijd, juist voor een groot deel van hebben. Aan de andere kant hebben ook de tegenstanders een belang: het zal hen in die periode extra goed uitkomen hun concurrenten af te schilderen als onbetrouwbaar en ongeloofwaardig. Hun analyse wordt echter ondersteund door literatuur en andere bevindingen, bijvoorbeeld dat de voorstanders laten zien dat ze graag controle uitstralen. Het verhaal van de voorstanders wordt juist tegengesproken door hun gedrag.

6. Conclusie en discussie

Ik onderzoek welke indicaties voor morele paniek zijn aan te wijzen in de berichtgeving over qat, en hoe deze eventuele paniek heeft bijgedragen aan de strafbaarstelling daarvan. Het toepassen van de theorie over morele paniek op deze casus waarin naar alle waarschijnlijkheid geen wijdverbreide morele paniek heerst en het bestaan daarvan dus niet evident is, biedt inzicht in de reikwijdte van de theorie en de bruikbaarheid in de hedendaagse pluralistische samenleving.

In dit hoofdstuk trek ik aan de hand van deze probleemstelling conclusies uit mijn onderzoeksresultaten (6.1), die – ondanks enkele discussiepunten (6.2) - leiden tot een hypothese voor nader onderzoek (6.3). Daarnaast benoem ik interessante aandachtspunten voor zo'n vervolgonderzoek en theoretische implicaties van deze studie (6.4).

6.1 Conclusie

Hoewel de relatief bescheiden omvang van berichtgeving over qat de morele paniek in de samenleving relativeert, zijn inhoudelijk gezien zijn wel alle kenmerken van morele paniek terug te vinden in de media. Bezorgdheid en vijandigheid zijn het sterkst aanwezig, maar ook aan het voorkomen disproportionaliteit, moraliteit en een symptomatisch beeld wordt voldaan. De aandacht is bovendien vluchtig en er is sprake van consensus tussen de onderzochte kranten en website, met name tussen de populaire media.

Die vertonen de kenmerken van morele paniek het meest. We hebben dus, zoals verwacht, te maken met situational deviance, waardoor ook de morele paniek situationeel is en in een bepaald segment van de samenleving meer heerst dan in andere geledingen. Een kleinschalige morele paniek die de maatschappij niet domineert is kenmerkend voor de moderne pluralistische samenleving met haar vele subsectoren die hun eigen weg gaan (Zajdow, 2008). Dit betekent dat ook in een casus waarin de paniekreactie niet alomtegenwoordig is en dus niet onmiskenbaar morele paniek heerst, het mogelijk is van morele paniek te spreken – zij het dat deze een andere, kleinere vorm heeft dan de klassieke voorbeelden.

In dit geval is echter geen sprake van volwaardige situationele morele paniek omdat deze niet voldoet aan de kwantitatieve criteria. Er is morele angst, ofwel kwalitatief waarneembare tendensen tot morele paniek, maar die angst is – nog – niet ontaard in echte paniek, waarbij ook kwantitatief gezien een paniekreactie zichtbaar zou moeten zijn.

De 'morele angst' beheerst vooral het gedeelte van de maatschappij met relatief meer laagopgeleide en minder welvarende burgers. De oorsprong lijkt echter elders te liggen, namelijk bij de politieke elite. Media volgden in hun berichtgeving de politiek en politici zijn verantwoordelijk voor een groot deel van de 'paniekerige' uitingen in de pers. Ze steunen niet allemaal het qatverbod, maar onderschrijven wel de definitie van qat als probleem. Het elite-engineered model uit de literatuur over morele paniek beschrijft deze ontstaansgeschiedenis het beste. In dat model wakkert een kleine, machtige groep in de samenleving de paniek aan, om daarmee de aandacht af te leiden van een ander probleem dat haar positie bedreigt.

Dat lijkt in deze casus de onvrede over immigratie en integratie. Die onvrede kan de gevestigde politiek de kop kosten, is bekend sinds de opkomst van de PVV. Het is voor politici moeilijk de zorgen over de aanwezigheid en inburgering van migranten echt weg te nemen en het vertrouwen te herstellen. Het is immers niet zomaar mogelijk migranten tegen te houden, of hun gedrag te sturen richting Nederlandse waarden, normen en omgangsvormen. In de door Bauman (2007) beschreven hedendaagse vloeibare wereld heeft de staat sowieso al weinig handelingsmacht.

Door in te spelen op de zorgen over gebrek aan integratie en ze nog wat aan te wakkeren rond Somaliërs – wat uiteindelijk in de media leidt tot tendensen tot morele paniek ofwel ‘morele angst’ – rechtvaardigen politici, met name vertegenwoordigers van rechtse partijen, een qatverbod. Dit verbod suggereert vervolgens dat ze de samenleving wel degelijk kunnen beschermen tegen negatieve effecten van de komst van migranten. Het brengt het integratiedebat terug tot een praktische handeling, en wekt in ieder geval de indruk dat men de touwtjes in handen heeft. Gesprekken en Kamerstukken tonen dat men die controle graag wil uitstralen: de voorstanders van het verbod benadrukken dat ze streng zijn en doortastend optreden.

Immigratie zorgt niet alleen voor de onvrede die (rechtse) politici met het qatverbod als afleidingsmanoeuvre lijken te willen bezweren. Dat immigranten een plek in de samenleving innemen zorgt tegelijk voor de veranderingen in de sociale orde die de maatschappij ontvankelijk maken voor morele paniek. Mogelijk speelt ook mee dat sociaal-economische zekerheden verdampen in de hedendaagse vloeibare moderniteit (Bauman, 2007). Men maakt zich bij zulke verschuivingen zorgen over het voortbestaan van geldende waarden (Garland, 2008). Het gedrag van de ‘folk devil’, hier qatgebruik, wordt gezien als symptoom van het afbrokkelen daarvan. Verschillende waarden lijken in deze casus een rol te spelen. Politici zien qat met name als iets dat ingaat tegen de arbeidswaarden van ‘hardwerkende Nederlanders’. De tendensen tot morele paniek in de populaire media kennen deels diezelfde grondslag, maar komt meer nog voort uit zorgen over veiligheid en ordelijkheid. Qatgebruikers worden namelijk met name neergezet als criminelen en overlastgevers.

De ‘campagne’ van de elite die aan de basis van de ‘morele angst’ in kranten staat, is het meest succesvol in de regionen waar het meeste onbehagen heerst over de veranderingen in de maatschappelijke orde, namelijk in de wereld van de populaire media en hun lezers (SCP, 2011). Er is sprake van ‘frame resonance’ bij dit deel van het publiek: het frame van immigranten als probleemgevallen, dat de elite gebruikt, sluit aan bij de leefwereld, gevoelens en ervaringen van de mensen in dit segment van de samenleving. Frame resonance bepaalt mede het succes van een poging een kwestie op een bepaalde manier te framen (Snow e.a. 1986). Ook hier helpt het politici dat hun campagne resoneert in een frame dat al bestaat.

Dat geen enkel medium erg veel over qat berichtte - de kranten die de meeste inhoudelijke kenmerken van morele paniek vertonen evenmin – betekent niet dat we het concept morele paniek in deze casus terzijde moeten schuiven. Er is rond qat slechts morele angst – kwalitatief waarneembare morele paniek – en geen volwaardige morele paniek zichtbaar, maar qat is niet het enige aan immigratie gerelateerde onderwerp waarover de laatste jaren bezorgdheid is ontstaan. Onder meer illegalen, de burka en het huwelijk tussen neef en nicht zijn het doelwit geworden van strafbaarstelling (Van Keken, 2011; ‘Huwelijk tussen neef en nicht aan banden’, 2012; ‘Kabinet stemt in met boerkaverbod’, 2012). Wellicht is over deze verschijnselen op zichzelf, evenals over qat, niet buitenproportioneel veel geschreven. Maar als de berichtgeving over al deze deelonderwerpen samen onder de loep genomen zou worden, is mogelijk zichtbaar dat op het gebied van het bredere thema ‘immigratie’ wel kwantitatieve aanwijzingen voor morele paniek bestaan. Dat zou kunnen betekenen dat de morele angst over qat bestaat binnen een overkoepelende (situationele) morele paniek over migratie die ook andere deelonderwerpen, zoals de burka, omvat.

Dat migratie bij de laatste verkiezingen op 12 september geen rol meer speelde terwijl het in 2010 nog een centraal verkiezingsthema was, wijst al op een zekere vluchtigheid. In een pluralistische samenleving is het bovendien niet ondenkbaar dat vele kleine paniekjes bestaan, die samen één bredere morele paniek vormen. Zajdow (2008) onderscheidde al eerder ‘nieuwe’

kleinschalige, talrijkere morele paniek, nu de maatschappij is opgebouwd uit vele subsectoren en niet langer één groep dominant is. Mogelijk kunnen verschillende paniekaanvallen van beperkte omvang, zoals die over qat, met elkaar in verband worden gebracht.

Waar de dieper liggende bezorgdheid over immigratie, die de voedingsbodem vormde voor de morele angst over qat en mogelijk kenmerken van morele paniek vertoont, vandaan komt, blijft in dit onderzoek onduidelijk. Zijn deze zorgen bijvoorbeeld - zoals de tendensen tot morele paniek over qat aan de oppervlakte - aangewakkerd door delen van de politieke elite, of heeft dit sentiment zich meer *grassroots* ontwikkeld? Om daarover meer te kunnen zeggen is nader onderzoek nodig (zie ook paragraaf 6.4).

6.2 Discussie

De kenmerken van morele paniek komen het meest terug in de populaire media, in het bijzonder in de Telegraaf. Daarbij is niet uit te sluiten dat dit ook samenhangt met de stijl van De Telegraaf: de over het algemeen sensationele manier van berichtgeven kan mede verantwoordelijk zijn voor het voorkomen van 'paniekerige' passages. Als dat inderdaad het geval is wordt mogelijk over meer onderwerpen op dezelfde wijze bericht. Dan kan men moeilijk spreken van morele paniek die gericht is op specifieke folk devils. In dit onderzoek is echter niet na te gaan in hoeverre de schrijfstijl van de artikelen over qat afwijkt van andere stukken. Daarvoor zou een breder onderzoek opgezet moeten worden.

Ook blijft onzeker in hoeverre politici morele paniek over qat weloverwogen hebben aangewakkerd, zoals de theorie over het elite-engineered model wel veronderstelt. Vanwege de tegengestelde verhalen van voor- en tegenstanders van het qatverbod geven de interviews daarover onvoldoende uitsluitsel.

Verder spelen in dit onderzoek twee methodologische en conceptuele problemen van de theorie over morele paniek een prominente rol. Ten eerste bestaat een objectiviteitsprobleem. Verschillende auteurs wezen al op de problemen met de meetbaarheid van disproportionaliteit (Garland, 2008). In dit onderzoek bleek dat deze moeilijkheden zich niet beperken tot het criterium disproportionaliteit. Het blijkt voor elk kenmerk problematisch een grens te trekken. Bijvoorbeeld: wanneer is iets vijandigheid, en wanneer niet? Natuurlijk is dat soms overduidelijk, maar met name in grensgevallen kwam ook hier subjectiviteit om de hoek kijken. Dat wordt versterkt doordat ik met niet heb kunnen laten inspireren door gestandaardiseerde onderzoeksmethoden of beslisregels van andere onderzoekers. Hoewel Goode en Ben-Yehuda (2009) zelf stellen dat hun vijf criteria de meetbaarheid van morele paniek vergroten, blijft dat dus een problematische kant van onderzoek met deze theorie als uitgangspunt.

Een tweede knelpunt is de bewijsbaarheid van de elite-engineered morele paniek als afleidingsmanoeuvre. Het blijft enigszins speculatief om te stellen dat sprake is van afleiding. Het is namelijk moeilijk de echte beweegredenen van de elite te leren kennen. Interviews blijken in dit onderzoek inzicht te bieden, maar houden toch nog vragen open, met name omdat ik afhankelijk was van wat informanten kwijt wilden. Informanten hebben bepaalde belangen. Politici zullen bijvoorbeeld niet snel toegeven dat ze een 'truc' toepasten. Het belang om geloofwaardig en betrouwbaar over te komen kan in mijn onderzoek versterkt zijn omdat ik politici in verkiezingstijd sprak, maar los daarvan zal het – zeker in de politiek – altijd in enige mate aan de orde zijn.

Ondanks de methodologische moeilijkheden is het perspectief van morele paniek toch bruikbaar om de strafbaarstelling van qat in Nederland te begrijpen. Harde, onfeilbare bewijzen zijn moeilijk te vinden, maar aanwijzingen zijn er wel degelijk. De theorie helpt daarmee toch - in lijn met

de constructivistische onderzoekstraditie waaruit deze afkomstig is - om inzicht te krijgen in maatschappelijke processen. Inzicht in de verhouding tussen de elite en het 'grote publiek' bijvoorbeeld, in de rol van posities, belangen en waarden, in de invloed van sociale constructies op de sociale werkelijkheid, en in de verschillen tussen sociale processen in de moderne pluralistische samenleving en processen in de traditionele maatschappij. Het gefundeerd interpreteren van die processen vanuit morele paniek is voor dat inzicht belangrijker dan het bewijzen van causale relaties met harde statistiek. Het aantonen van relaties op zich leert ons zonder theoretische interpretatie immers weinig over de processen die zich afspelen. Bovendien is de vraag hoe veelzeggend die bewijzen zijn in de veelzijdige, deels sociaal geconstrueerde en dus continu veranderende sociale werkelijkheid.

6.3 Hypothese

Deze studie levert ondanks de beschreven methodologische knelpunten een bruikbaar, gefundeerd idee op over de omvang, aard en herkomst van de kenmerken van morele paniek die in de berichtgeving over qat worden waargenomen. Dat idee behoeft vanwege de beperkte omvang van dit scriptieonderzoek en de beschreven problemen wel nader onderzoek. Het fungeert dan ook als hypothese voor vervolgstudies.

Op basis van de resultaten uit dit onderzoek kan daarin verondersteld worden dat politici qatgebruikers tot 'folk devil' hebben gemaakt om met een qatverbod te proberen de aandacht af te leiden van het gebrek aan echte mogelijkheden om de samenleving te vrijwaren van veranderingen in de maatschappelijke orde die immigranten met zich meebrengen. Het 'scapegoaten' door politici zaaide morele angst, of tendensen tot morele paniek, in de media, die in hun berichtgeving over qat de politiek volgden.

Met name populaire media, die zich richten op een doelgroep die zich zorgen maakt over die veranderende maatschappelijke verhoudingen, waren gevoelig voor de qatgebruiker als 'folk devil' en zwart schaap in het kader van die zorgen. In de 'kwaliteitsmedia' zoals NRC Handelsblad en Trouw, die meer worden gelezen door mensen met een goede maatschappelijke positie, zijn de kenmerken van morele paniek minder aanwezig. Op dat segment van de samenleving kreeg de politieke elite dus minder vat.

De situationale morele angst is onderdeel van een sterkere situationele morele paniek over immigratie, zodat deze resoneert in al bestaande zorgen over immigratie en integratie die met name leven onder lageropgeleiden.

6.4 Vervolgonderzoek en theoretische implicaties

Om in een toekomstige studie naar de hier geformuleerde hypothese nog beter te kunnen vaststellen waarom een deel van een (politieke) elite morele paniek heeft bevorderd en of dat opzettelijk gebeurde, is het noodzakelijk diepgaander onderzoek uit te voeren naar hun moeilijk te achterhalen beweegredenen. Bijvoorbeeld met meer interviews, ook met informanten die geen belanghebbenden zijn. Een ander middel zou langdurige participerende observatie binnen partijen of ministeries kunnen zijn. Zulk veldwerk is in deze casus echter niet langer zinvol om de oorsprong van de kenmerken van morele paniek te achterhalen, omdat de tendensen tot paniek al volop heersen. Ook in de toekomst zal elite-engineered morele paniek waarschijnlijk pas waargenomen worden als de paniek al bestaat. Voor observatie om de herkomst te achterhalen zal het in veel gevallen te laat zijn. Het verzamelen van empirisch bewijs voor de afleidingsmanoeuvre uit het elite-engineered model is dus moeilijk. De literatuur biedt ook nog geen soelaas: goede manieren om zo'n 'truc' te

onderzoeken zijn voor zover mij bekend niet beschreven. Andere auteurs die concludeerden dat een elite morele paniek aanwakkerde om de aandacht af te leiden, tonen niet aan hoe zij tot dat oordeel kwamen. Het is dus waarschijnlijk dat ook hun conclusie niet meer is dan een hypothese, die nog empirisch bevestigd zou moeten worden.

Nu op de vermoedelijke 'campagne' van politici en de bijbehorende morele angst over qat in de media inmiddels een plan voor strafbaarstelling van het middel volgde, is de vraag hoe de paniekreactie zich gaat ontwikkelen. Ebt deze weg, bestaat hij uit het zicht voort of verergert hij nog? Het zou ook interessant zijn over een paar jaar te bekijken hoe media sinds de strafbaarstelling over qat hebben bericht.

Verder moet vervolgonderzoek duidelijk maken of de tendensen tot morele paniek rond qat zoals verondersteld onderdeel zijn van een overkoepelende morele paniek over immigratie. De paniek is in deze casus beperkt, maar maakt mogelijk onderdeel uit van een cluster aan immigratiekwesaties waarover sterkere situationele morele paniek heerst.

Dat mogelijk zulke 'clusterpaniek' bestaat is voor zover bekend nieuw in de theorie over morele paniek. Cohen (1999) beschreef eerder wel dat 'clusters' bestaan van onderwerpen uit het sociale leven die vertrouwde objecten van morele paniek zijn. "Taking advantage of what's left of the welfare state" bijvoorbeeld, of "Wrong people taking the wrong drugs at the wrong places" (Cohen, 1999, p. 586). Hij laat echter buiten beschouwing of de verschillende uitbarstingen van paniek binnen zo'n cluster aan elkaar gerelateerd zijn. Hoe morele paniek voort kan bouwen op eerdere of bredere paniek is tot op heden in de literatuur niet uitgewerkt.

Ook behoeft de theorie nadere invulling op het gebied van situational deviance. Deze casus wijst opnieuw op het bestaan van situationele morele paniek, maar die conclusie kan moeilijk worden gesteund door theoretische criteria. De theorie stelt slechts dat sprake moet zijn van consensus onder substantiële aantallen individuen, artikelen of media, en dat morele paniek van verschillende omvang kan zijn. Wat bijvoorbeeld de minimumomvang is van de groep waar de paniekreactie wordt waargenomen om van al dan niet situationele morele paniek te kunnen spreken, blijft dus vaag en voor verschillende interpretaties vatbaar. De theorie zou versterken als handvatten werden ontwikkeld om te bepalen wanneer morele paniek situationeel dan wel algemeen of geheel afwezig is.

Dat we hier te maken hebben met 'situational deviance' betekent dat de paniekreactie in het ene medium sterker is dan in het andere. Dat wijst erop dat morele paniek niet beschouwd moet worden als een alles-of-niets-concept. Voorbeelden uit de literatuur doen vaak wel voorkomen dat er maar twee opties zijn: er is morele paniek of niet. Het discours rond het qatverbod maakt echter duidelijk dat het zinvoller is om gradaties te onderscheiden en te spreken van bijvoorbeeld sterke, matige of zwakke morele paniek. Zo zien we rond qat inhoudelijk redelijk sterke morele paniek in de Telegraaf. In NRC Handelsblad zien we ook kenmerken van morele paniek, maar daar is de paniekreactie veel zwakker. In de pluralistische samenleving van nu, waarin delen van de samenleving sterk van elkaar verschillen, is situational deviance ook in andere cases zeer waarschijnlijk. Het onderscheiden van gradaties van morele paniek actualiseert dus de theorie.

De theorie heeft dan wel moderne aanpassingen nodig, aloude sociale processen achter morele paniek, die al ten tijde van de heksenjachten in de Middeleeuwen speelden, blijken nog altijd actief. Ook rond qat, zoals verwacht geen voorbeeld van een subject van een klassieke morele paniek, leidde niet de realistische, rationale dreiging tot criminalisering, maar lijken bedreigingen voor posities, statussen, belangen, ideologieën en waarden mee te spelen.

Media worden in de theorie over morele paniek gezien als de agendasetters: ze richten de aandacht op een kwestie en 'ramen' die op een bepaalde manier. Het is dus opmerkelijk dat politici in deze casus - in ieder geval deels - de agenda en frames van de media hebben bepaald. Politici hebben daar als 'moral entrepreneurs' invloed op gehad. Hoewel daarmee niet ontkracht wordt dat media zeer belangrijk zijn voor het creëren, aanjagen en verspreiden van morele paniek, is het dus wel zaak in dit theoretische perspectief de invloed van andere actoren niet te vergeten.

Het criterium bezorgdheid daarentegen, kan worden gezien als een minder relevant theoretisch punt in onderzoek naar een strafbaarstelling. Die strafbaarstelling op zich duidt namelijk al op het bestaan van zorgen. Dat in Nederland een zekere bezorgdheid over qat heerste was dus al voor het onderzoek duidelijk. Om te onderzoeken hoe sterk morele paniek is in een bepaalde geleiding van de maatschappij – zoals in dit geval de media - blijft het echter van belang bezorgdheid mee te nemen in onderzoek, ook als strafbaarstelling al aangekondigd is. Het is namelijk mogelijk dat strafbaarstelling buiten de politiek niet ondersteund wordt, en dat in bijvoorbeeld de media dus minder bezorgdheid heerst.

Een lastig punt van de theorie is het constructivistische perspectief dat weinig ruimte laat voor eventuele reële problemen. Daarbij geldt wel dat het absoluut zinvol en belangrijk is om deviantie, in dit geval qatgebruik, te bestuderen als sociale constructie. Daarmee onderscheidt de sociologie zich van andere wetenschappelijke disciplines. In de psychologie of biologie wordt deviantie verklaard vanuit het individu, in juridische zin gaat deviantie met name over criminaliteit, maar in de sociologie wordt duidelijk dat deviantie meer omvat. Namelijk het afwijken van informele sociale normen, of formele normen waaraan niet direct formele sancties zijn verbonden. Sociologen tonen zowel de wetenschap als de maatschappij dat een bepaald begrip van deviantie in sociale interactie tot stand komt.

Daarbij moet een socioloog de grenzen van het geconstrueerde karakter van deviantie echter niet uit het oog te verliezen. De werkelijkheid, en dus ook deviantie, mag dan deels sociaal geconstrueerd zijn, zoals het gebruikte constructivistische perspectief van morele paniek veronderstelt, er bestaan ook wel degelijk objectieve grenzen aan gedrag (zie paragraaf 2.6). Als gesignaleerd wordt dat een reactie in de samenleving disproportioneel paniekerig is, vergeet men snel dat daaronder vaak een fenomeen schuil gaat dat grenzen overschrijdt en – voor een bepaald deel van de samenleving – reële problemen oplevert. Zo kan ook qat de gebruikers van het middel in werkelijke moeilijkheden brengen. Het gevaar is dat de reactie daarop niet serieus wordt genomen, zei ook Garland (2008) al. De onderzoeker die morele paniek gebruikt als theoretisch perspectief, moet zich daarvan bewust zijn. Hij hoeft het perspectief om deze reden niet terzijde te schuiven. Ook bij reële problemen is immers een disproportionele reactie mogelijk, en is het concept morele paniek bruikbaar om deze te begrijpen.

Naast morele paniek heeft de internationale context vermoedelijk eveneens een rol gespeeld bij de strafbaarstelling van qat. De geïnterviewde informanten spreken namelijk over het feit dat andere Europese landen qat niet toestaan. Ook in de Kamerdebatten en artikelen komt dat terug. Zo'n internationaal perspectief op criminalisering is de afgelopen jaren ook in de sociologie populair (Jennes, 2004). Sociologen stellen daarbij dat internationale banden en invloeden steeds belangrijker zijn voor culturele en organisatorische vormen in een land, inclusief de wet. Dat zou ten koste gaan van de invloed van nationale factoren. Rond qat lijken de interne, nationale processen die in dit onderzoek zijn beschreven toch belangrijk te zijn geweest. Hoe kan dat? Dat is een interessant punt voor nader onderzoek.

Daarnaast heeft de elite-engineered morele paniek als afleidingsmanoeuvre raakvlakken met de theorie over symbolic politics. Het is interessant te onderzoeken of de wetgeving die voortkomt uit de 'truc' van de elite ook slechts een symbolische rol heeft en voornamelijk belangrijk is vanwege een bepaald beeld dat wordt uitgestraald voor het publiek, of uiteindelijk wel degelijk instrumenteel van aard is en op concrete wijze gehandhaafd wordt.

Literatuur

- Ajzenstadt, M. (2009) Moral panic and neo-liberalism, *British journal of criminology* 49, pp. 68-87
- Anderson, D. et al. (2007) *The Khat Controversy, stimulation the debate on drugs*, Londen: A & C Black Publishers Ltd
- Angel-Ajani, A. (2003) A Question of Dangerous Races? *Punishment & Society* 5 pp. 433-448
- Amsterdam, J. van et al. (2009) *Ranking van drugs: een vergelijking van de schadelijkheid van drugs*. Bilthoven: RIVM
- Armstrong, E. (2007) Moral panic over meth, *Contemporary Justice Review*, 10 (4), pp 427–442
- Baarda, D.; Goede, M. de; Meer-Middelburg, A. van der (1996) *Open interviewen*, Groningen: Stenfert Kroese
- Bauman, Z. (1998) “What Prospects of Morality in Times of Uncertainty?” *Theory, Culture & Society* 15: 11–22.
- Bauman, Z.(2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press
- Bauman, Z.(2007a) *Liquid Times, living in an age of uncertainty*. Cambridge: Polity Press
- Bauman, Z. (2007b) *Uncertainty and other liquid modern fears*, In: Priban, J (red.) *Liquid Society and its law*, Aldershot: Ashgate Publishing
- Bonn, S. (2010) How an Elite-Engineered Moral Panic Led to the U.S. War on Iraq, *Crit Crim* 19 pp. 227–249
- Boon, P.J; Brouwer, J. G.; Schilder, A.E. (2005) *Regelgeving in Nederland*, Deventer: Kluwer
- Braster, J.F.A. (2000) *De kern van casestudy's*, Assen: Van Gorcum
- CAM (2007) *Risicoschatting qat 2007*, Bilthoven: Coördinatiepunt assessment en monitoring nieuwe drugs
- CAM (2011) *Risicoschatting gamma-hydroxyboterzuur 2011*, Bilthoven: Coördinatiepunt assessment en monitoring nieuwe drugs
- Cohen, S. (1999) Moral panics and folk concepts, *Paedagogica Historica* 35 (3), pp. 585-591
- Cornwell, B. (2002) The myth of moral panic, *Deviant behavior: an interdisciplinary journal* 23, pp. 307 – 330 [
- Diederiks, Herman (1989) Criminalisering als historisch proces, *Leidschrift* 6, pp. 11-21
- Dresen-Coenders, L. (1983) Het verbond van heks en duivel. Een waandenkbeeld aan het begin van de moderne tijd als symptoom van een veranderende situatie van de vrouw en als middel tot hervorming der zeden. Baarn: AMBO, via http://www.dbnl.org/tekst/dres005verb01_01/index.php

- Emans, B (1986) *Interviewen: theorie, techniek en training*, Groningen: Wolters-Noordhoff
- Garland, D. (2008) On the concept of moral panic, *Crime, media, culture* 4(1), pp. 9–30
- Gerritsen, J. (1993) *De politieke economie van de roes : de ontwikkeling van reguleringsregimes voor alcohol en opiate*, Amsterdam: Amsterdam University Press
- Goode, E. en N. Ben-Yehuda (1994), 'Moral Panics: Culture, Politics, and Social Construction', *Annual Review of Sociology*, 20 (1), pp. 149-171.
- Goode, E. and N. Ben-Yehuda (2009) *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*. Oxford, UK: Blackwell.
- Gravetter, F. & Wallnau, L. (2011) *Essentials of statistics for the behavioral sciences*, Belmont: Wadsworth
- Griffiths, P. et al. (2010) Khat use and monitoring drug use in Europe: The current situation and issues for the future, *Journal of Ethnopharmacology* 132 pp. 578–583
- Hagan, J. (1980) 'The Legislation of Crime and Delinquency: A Review of Theory, Method, and Research', *Law & Society Review* 14 (3), pp. 603-628.
- Handelingen II, 2011/2012, nr. 58
- Handelingen II, 2011/2012, nr. 24
- Hawdon, J. (2001) the role of presidential rhetoric in the creation of a moral panic: reagan, bush, and the war on drugs, *Deviant Behavior* (22) 5, pp. 419-445
- Hijmans, E. (1996) Review essay, The logic of qualitative media content analysis: a typology, *Communications* 21 (1), pp. 93-108
- 'Huwelijk tussen neef en nicht aan banden' (2012) Nu.nl, via <http://www.nu.nl/politiek/2770792/huwelijk-tussen-neef-en-nicht-banden.html> op 21/10/2012
- INCB (2005) *Annual report 2005*, Vienna: International Narcotics Control Board
- Jenness, V. (2004) 'Explaining Criminalization: From Demography and Status Politics to Globalization and Modernization', *Annual Review of Sociology*, 30 (1), pp. 147-171
- Jonge, M. de en Van der Veen, C. (2011) *Qatgebruik onder Somaliers in Nederland*, Utrecht: Trimbos Instituut
- Kabinet stemt in met boerkaverbod (2012), Nu.nl, via <http://www.nu.nl/politiek/2725892/kabinet-stemt-in-met-boerkaverbod.html>, op 21/10/2012
- Kamerstukken II 2007/08, 24077, nr. 208
- Kamerstukken II 2011/12, 24077, nr. 268
- Kamerstukken II 2011/12, 33000 VII, nr. 91

Kamerstukken II, 2011/2012, 32284, nr. 4

Keken, K. van (2011) Illegaal verblijf in Nederland wordt strafbaar, via <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2824/Politiek/article/detail/2615821/2011/07/08/Illegaal-verblijf-in-Nederland-wordt-strafbaar.dhtml> , op 21/10/2012

Klein, A.; Beckerleg, S.; Hailu, D. (2009) Regulating khat—Dilemmas and opportunities for the international drug control system *International Journal of Drug Policy* 20 pp. 509–513

Klein, A.; Metaal, P.; Jelsma, M. (2012) Chewing over khat prohibition, In: Series on Legislative Reform of Drug Policies 17, Amsterdam: Transnational Institute

Klein, A. & Metaal, P. (2010) A good chew or good riddance—How to move forward in the regulation of khat, *Consumption Journal of Ethnopharmacology* 132, pp. 584–589

Lundström, R. (2011) Between the exceptional and the ordinary: A model for the comparative analysis of moral panics and moral regulation

Nutt, D. et al. (2007) Development of a rational scale to assess the harm of drugs of potential misuse *Lancet*; 369 pp. 1047–53

Pennings, E.; Opperhuizen, A.; Van Amsterdam, J. (2008) Risk assessment of khat use in the Netherlands: A review based on adverse health effects, prevalence, criminal involvement and public order *Regulatory Toxicology and Pharmacology* 52, pp. 199–207

Pijpers, R. (2006) Help, the Poles are coming: Narrating a Contemporary Moral Panic, *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 88 (1), pp. 91-103

Pleijter, A. (2006) Typen en Logica van kwalitatieve analyse in de communicatiewetenschap. Ubbergen: Tandem en Felix

SCP (2011) Stemming onbestemd, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau

Victor, Jeffrey S. (1998) ,Moral Panics and the Social Construction of Deviant Behavior: A Theory and Application to the Case of Ritual Child, *Sociological Perspectives*, Vol. 41, No. 3 (1998), pp. 541-565

Wester, F. (1991) Strategieën voor kwalitatief onderzoek (2^e ed.) Muiderberg: Coutinho

Wester, F. (2005) De methodeparagraaf in rapportages over kwalitatief onderzoek, *KWALON* 30 10 (5) pp. 8-14

Wester, F., Pleijter A., Renckstorf K. (2006) Interpretatieve inhoudsanalyse: Nederlanders en Duitsers in de krant, in: Wester, F, (red.) *Inhoudsanalyse: theorie en praktijk*, Den Haag: Kluwer

WHO (2006) WHO expert committee on drug dependence, Geneve: WHO

Young, J. (2009), Moral panic, *British Journal of Criminology* 49, pp. 4-16

Zajdow, G. (2008) Moral panics, the old and the new, *Deviant Behavior* 29, pp. 640-664

Bijlage

A. Kwalitatieve inhoudsanalyse: lijst van onderzochte artikelen

Kop	Medium	Datum
Wegjagen van piraten in Somalië is symptoombestrijding	Volkskrant	24-2-2012
Zonder rijbewijs door rood met qat	Brabants Dagblad	11-2-2012
Katten? We hebben hier nooit klachten over katten'	Dagblad van het Noorden	4-2-2012
Groningen zint op snelle sluiting qatpanden	Trouw	27-1-2012
Stad wacht niet op qatverbod	Dagblad van het Noorden	26-1-2012
Zelfs in Somalië neemt Obama risico	NRC Handelsblad	26-1-2012
Ontvoerde hulpverleners Somalië vrij	Trouw	26-1-2012
VS bevrijden twee gijzelaars in Somalië	Volkskrant	26-1-2012
De qat kauwende Ethiopiërs	Telegraaf	21-1-2012
Markelo wil af van asielzoeker	Telegraaf	17-1-2012
En wat als Somaliërs na een qatverbod aan de alcohol gaan?	Volkskrant	17-1-2012
Verbod op kauwdrug qat 'geen probleem'	Dagblad van het Noorden	16-1-2012
Handjevol verslaafd in Stad	Dagblad van het Noorden	16-1-2012
Iedere dag verse qat, behalve op woensdag	Dagblad van het Noorden	16-1-2012
De jongens achter de Somalische piraterij	NRC Handelsblad	16-1-2012
Van qat geen last	Trouw	16-1-2012
En maar kauwen	Dagblad van het Noorden	13-1-2012
Geen overlast meer in Arnhem na verbod qat	Nu.nl	13-1-2012
Het probleem met qat is sociaal'	Volkskrant	13-1-2012
Op zich vind ik zo'n verbod wel vreemd'	Brabants Dagblad	12-1-2012
Qat	Telegraaf	12-1-2012
De gemiddelde qatgebruiker	Brabants Dagblad	11-1-2012
Problemen onder qatgebruikers	Brabants Dagblad	11-1-2012
Verbod zal qat niet uitbannen	Brabants Dagblad	11-1-2012
De hele vond, de hele nacht eten ze qat'	Brabants Dagblad	11-1-2012
Noordanus: 'Qat-kraan gaat goeddeels dicht'	Brabants Dagblad	11-1-2012
Duitse politie juicht verbod toe	Dagblad van het Noorden	11-1-2012
Optreden in azc's nu niet mogelijk'	Dagblad van het Noorden	11-1-2012
Stimulerend en extreem bitter	Dagblad van het Noorden	11-1-2012
Somalische gezinnen verwoest door qat'	Dagblad van het Noorden	11-1-2012
Wanneer je qat kauwt, kun je niet werken	NRC Handelsblad	11-1-2012
Somalië gaat in rust als de qat binnen is	NRC Handelsblad	11-1-2012
Porno? Bier? Qat!	Nu.nl	11-1-2012
Qatten	PZC	11-1-2012
Verbod op qat moet Somaliërs uit slop halen	PZC	11-1-2012
Het is onschuldiger dan een joint'	PZC	11-1-2012
Qat kauwen doodt de tijd	PZC	11-1-2012
Amper overlast	Trouw	11-1-2012
Qat zal illegaal verhandeld worden'	Volkskrant	11-1-2012

Pepmiddel of harddrug	Volkskrant	11-1-2012
Kabinet kondigt verbod op qat aan	AD	10-1-2012
Kabinet verbiedt de drug qat	Brabants Dagblad	10-1-2012
Catha edulis, een asociale drug	NRC Handelsblad	10-1-2012
Qatverbod maakt straffen mogelijk, maar biedt Somaliër geen oplossing	NRC Handelsblad	10-1-2012
Kabinet verbiedt qat	Nu.nl	10-1-2012
Steden blij met qatverbod	Nu.nl	10-1-2012
Kabinet kondigt verbod op qat aan	Volkskrant	10-1-2012
Duitsland pakt Nederlander met 1,7 ton qat	Nu.nl	3-1-2012
Grensgebieden tussen Kenia en Somaliër vergeven van terreur	Trouw	23-12-2011
Nederlander loopt in Duitsland tegen de lamp met 2600 kilo qat	Dagblad van het Noorden	26-11-2011
Geen Arabische lente voor Jemen'	Volkskrant	25-11-2011
President Jemen toch weg	Dagblad van het Noorden	24-11-2011
President Jemen tekent machtsafstand	Nu.nl	24-11-2011
Kamer wil verbod op kauwen van qat	AD	23-11-2011
Tweede Kamer: maak ook van qat illegale harddrug	Trouw	23-11-2011
Kamer wil verbod op qat	Nu.nl	22-11-2011
CDA wil qat in Nederland verbieden	Nu.nl	15-11-2011
Jacht op losgeslagen Noor	Dagblad van het Noorden	10-9-2011
Man op de vlucht met kapotte achterbanden	Nu.nl	9-9-2011
Meneer Tejo' fluit niet meer tussen de moslims	Brabants Dagblad	22-8-2011
Geen kop – „Geboeid volg ik...	Brabants Dagblad	20-8-2011
Chinees restaurant gaat weer open	Brabants Dagblad	19-8-2011
Een beetje 'meekwatsen', ook met jonge boefjes	Brabants Dagblad	11-8-2011
Uithoorn blij met pleidooi CDA voor verbod op qat	AD	6-8-2011
Sigarenzaak Etcetera Verdiplein sluit deuren	Brabants Dagblad	6-8-2011
Hoe lang is Uithoorn nog qatstad?	Volkskrant	6-8-2011
Al-Shabaab eist te veel premie op hulp	NRC Handelsblad	4-8-2011
Tilburg houdt vast aan 'blowverbod'	Brabants Dagblad	28-7-2011
Jemen is op het gebied van olie nog een maagd	NRC Handelsblad	28-7-2011
Terug naar Somalië? Alleen Asha doet het	Brabants Dagblad	11-7-2011
Brandbrief over gebruik van qat	Dagblad van het Noorden	6-7-2011
Ook partydrug harder aanpakken	Brabants Dagblad	25-6-2011
Wat is qat?	Telegraaf	25-6-2011
In de polder; Nederland centrum van handel in drugskauwgom	Telegraaf	25-6-2011
Meldpunt moet nieuwe drugs in kaart brengen	Telegraaf	25-6-2011
Wiet harddrug? Dat is tabak ook	Volkskrant	25-6-2011
Zware wiet geen einde gedoogbeleid'	Nu.nl	24-6-2011
Het spelletje van qat en muis zal nog wel even blijven duren	Brabants Dagblad	23-6-2011
Met 1,5 ton qat over de A31	Dagblad van het Noorden	18-6-2011
Aldus	NRC Handelsblad	17-6-2011

Een humanitaire ramp dreigt in armoedig Jemen	NRC Handelsblad	16-6-2011
Drugsplant besmet de transportsector	Telegraaf	13-5-2011
Postbedrijven ingezet voor smokkel qat	NRC Handelsblad	11-5-2011
Economie Jemen stort in na opstand	NRC Handelsblad	19-4-2011
Opstelten blijft vol vertrouwen in DEA	Nu.nl	31-3-2011
Twee kampen verdelen hoofdstad Sanaa in Jemen	Brabants Dagblad	14-3-2011
In straten van Algerije en Jemen groots protest	Trouw	14-2-2011
Gezellig 'dag van woede' in Jemen	NRC Handelsblad	11-2-2011
Oorlogen zijn Jemens grootste zorg	NRC Handelsblad	31-1-2011
Blaadje na blaadje verdwijnt in opbollende wangen	Volkskrant	12-1-2011
Somaliland slaagt waar Somalië faalt	NRC Handelsblad	4-1-2011
Groeibriljant, voor een betere toekomst	Brabants Dagblad	1-1-2011
Record aantal gegijzelden door piraten uit Somalië	NRC Handelsblad	30-12-2010
Aanpak van terreurgroepen steeds lastiger	AD	27-12-2010
Groep Somaliërs al langer een bron van zorg	Brabants Dagblad	27-12-2010
Zeven Somaliërs nog vast	Dagblad van het Noorden	27-12-2010
Nog veel onduidelijk na arrestaties; Somalische terreurverdachten	NRC Handelsblad	27-12-2010
Groep Somaliërs al langer een bron van zorg	PZC	27-12-2010
VVD en CDA willen verbod op qat	Brabants Dagblad	9-12-2010
Actualiteiten	NRC Handelsblad	7-12-2010
Vier mannen rijden in gestolen Engelse auto	Brabants Dagblad	6-11-2010
Noordanus ziet niets in theehuis qatgebruik	Brabants Dagblad	7-10-2010
Karig leven op de beat van de hoop	Volkskrant	21-8-2010
Alle terroristen weten het te vinden	NRC Handelsblad	13-8-2010
Somalische gemeenschap wil qatverbod	Volkskrant	6-8-2010
Aanpak overlast aan Centaurusweg, maar gebruikerszone voor qat blijft	Brabants Dagblad	23-7-2010
WSJ: 'Gedoogzone qat Centaurusweg? Dat pikken we niet'	Brabants Dagblad	21-7-2010
Overlast qat bijna weg, theehuis blijft nog uit	Brabants Dagblad	17-7-2010
Grens immigratie bereikt'	Telegraaf	10-7-2010
Jelle Brandt Corstius - kauwt qat	Trouw	6-7-2010
Vijftig bosjes qat in de kofferbak	Brabants Dagblad	3-7-2010
Kamer bezorgd over instroom Somaliërs	Telegraaf	1-7-2010
Nederlandse qatsmokkel financiert terreurgroep'	Trouw	29-6-2010
We zoeken tot we qatruimte hebben	Brabants Dagblad	19-6-2010
Internationale armada kan voorlopig niet weg	NRC Handelsblad	17-6-2010
Politie ziet strenger toe op qatgebruik in Noord	Brabants Dagblad	8-6-2010
Straatarm Jemen staat op het punt van instorten	NRC Handelsblad	7-6-2010
Waarom gebruik van qat stimuleren'	Brabants Dagblad	5-6-2010
Opstelten - Geen qatcafé, aanpak overlast	Brabants Dagblad	2-6-2010
Hoe lang blijf je dit door de vingers zien?'	Brabants Dagblad	29-5-2010
Qatruimte: nieuwe rond, nieuwe kansen	Brabants Dagblad	29-5-2010
Geen kop - „Terwijl bewoners in..."	Brabants Dagblad	29-5-2010

Noodvuurpijl? Dan weet de kaper: ongewapend schip	Volkskrant	19-4-2010
Radiostilte in Mogadishu	Trouw	15-4-2010
Extremisten dwingen radiostilte af in Somalië	NRC Handelsblad	14-4-2010
Mariëtte haalt op zondag de hele week GTST in	Dagblad van het Noorden	26-3-2010
Terechte angst, recht op asiel	NRC Handelsblad	2-3-2010
Grote bekken aan bakboord	Volkskrant	27-2-2010
Rapporteur over het bekleemde, nieuwe Nederland	NRC Handelsblad	26-2-2010
VN: Nederland zit volop in de harddrugs	AD	25-2-2010
Vrijspraak voor ex-bewoner AZC	PZC	12-2-2010
Allah is hier en daar nu al de baas	Brabants Dagblad	6-2-2010
Raadman: onduidelijkheid over toedracht gevecht	PZC	29-1-2010
Somaliërs terugsturen wordt nu knap lastig	Volkskrant	28-1-2010
Het verdriet om wat weg is, zal altijd blijven'	Volkskrant	23-1-2010
Iedereen in Sanaa schaamt zich voor Farouk Abdulmutallab, die 'hoerenzoon van Al-Kaida'	Trouw	11-1-2010
Gevaarlijk voor toeristen, ideaal voor terroristen	Volkskrant	9-1-2010
Van groene droombuurt tot klein Mogadishu	NRC Handelsblad	29-12-2009
Overlast Somalische mannen aangepakt	Dagblad van het Noorden	7-12-2009
Eigen pand in Noord voor qat	Brabants Dagblad	7-10-2009
De perfecte broedplaats	Trouw	17-9-2009
Kwart eeuw in de frontlinie	Telegraaf	6-9-2009
PvdA wil qatruimte op bedrijventerrein	Brabants Dagblad	20-8-2009
Gebruikersruimte in Puccinistraat - Ook Breburg wil oplossing qat-overlast	Brabants Dagblad	15-8-2009
Al-Shabaab trekt strijders van overal aan	NRC Handelsblad	6-8-2009
Verdacht veel nieuwbouw in Somalische wijk	Trouw	15-7-2009
Amersfoortse raakte in paniek met qat in busje - Annika hoopte met boete weg te komen	AD	13-7-2009
Familie van 18-jarige hield rekening met straf van maanden - Qat-smokkelaar Annika nog week in Noorse cel	AD	11-7-2009
Bemanning gekaapt schip elke dag met dood bedreigd	AD	7-7-2009
Bemanning van gekaapt schip dagelijks bedreigd	Brabants Dagblad	7-7-2009
Mensenlevens zijn koopwaar'	NRC Handelsblad	7-7-2009
Somalische kapers dreigden steeds	Volkskrant	7-7-2009
Alcohol net zo slecht als heroïne	AD	3-7-2009
Alcohol en tabak even slecht als heroïne	Brabants Dagblad	3-7-2009
Alcohol en tabak net zo slecht als heroïne	Dagblad van het Noorden	3-7-2009
Alcohol en tabak net zo slecht als heroïne	Nu.nl	2-7-2009
Politie neemt dozen qat in beslag	Brabants Dagblad	19-6-2009
Qatverkopers moeten handeltje inleveren	Brabants Dagblad	23-5-2009
Hoop op vrede in Somalië is alweer vervlogen	NRC Handelsblad	22-5-2009
Duitse douane aast al jaren op Hollandse paddo	AD	22-4-2009
Qat in de zak	Dagblad van het Noorden	12-2-2009

Nieuwe president moet extremisten zien te isoleren	NRC Handelsblad	2-2-2009
Blaadjes	Telegraaf	20-12-2008
Verdeeld heroveren de radicale moslims Somalië	NRC Handelsblad	17-12-2008
Somaliërs integreren vlot in Tilburg	Trouw	8-12-2008
Na probleem-Marokkanen zijn er nu probleem-Somaliërs	Trouw	2-12-2008
Wie zijn de kapers?	Telegraaf	19-11-2008
Beschoten, gegijzeld en wachtend op losgeld	NRC Handelsblad	8-10-2008
Zeepiraterij levert miljoenen op	Trouw	2-10-2008
Jemenieten leven voor de qat	Volkscrant	1-9-2008
Wachten op vrede onder een kale boom	Volkscrant	18-8-2008
Chinezen mogen niet meer spugen	NRC Handelsblad	27-6-2008
Somalië's meest extreme extremist	NRC Handelsblad	2-5-2008
Viertal opgepakt na vondst partij hennep	Brabants Dagblad	20-3-2008
Op een tandem door de 13e eeuw, Ethiopië	Volkscrant	2-2-2008

B. Selectie van gecodeerde passages

Vanwege het grote aantal gecodeerde passages wordt met een selectie van passages en bijbehorende codes in een indruk gegeven van het codeerwerk.

1. Bezorgdheid:

(1.1) er worden verwijzingen naar nood en gevaar gebruikt

„Maar qat is wel degelijk een verslavende drug en volgens Leers worden met name Somalische mannen er lethargisch van en voeren ze als gevolg de hele dag niks meer uit. Met alle *rampzalige* gevolgen van dien.” (Qatten, PZC, 11 januari 2012)

Nederland is voor de handel in qat de poort van de wereld en daardoor zijn de logistieke dienstverleners ongewild een prooi van smokkelaars, luidt Sakkers de *noodklok*. (Drugsplant besmet de transportsector, Telegraaf, 13 mei 2011)

(1.2) de nadruk ligt op problemen en/of nadelen (voor individuen of de samenleving)

Deze code is van toepassing op hele artikelen.

(1.3) er wordt gepleit voor of gesproken over maatregelen

De drug qat wordt *verboden*. (Kabinet kondigt verbod op qat aan, Algemeen Dagblad, 10 januari 2012)

Een pand in de Puccinistraat is in beeld als qat-gebruiksruimte annex activiteitencentrum. Maar woningbouwcorporatie Wonen Breburg denkt ook aan 'andere *oplossingsrichtingen*' (Overlast gebruikersruimte in Puccinistraat, Brabants Dagblad, 15 augustus 2009)

(1.4) er wordt (vrijwel) letterlijk geschreven over 'zorgen', 'angst', 'onrust', klachten, protest enz.

Wie in Tilburg rondloopt, vraagt zich af waarom Tweede Kamerlid Jeroen Dijsselbloem zich zo'n *zorgen* maakt over de 19.000 Somaliërs in Nederland. (Somaliërs integreren vlot in Tilburg, Trouw, 8 december 2008)

"De situatie van de groep Somaliërs is uiterst *zorgwekkend* en vraagt om actie." (Overlast Somalische mannen aangepakt, Dagblad van het Noorden, 7 december 2009)

2. Vijandigheid:

Qatgebruikers en/of Somaliërs in het algemeen worden als groep als bedreigend voor de samenleving bestempeld. Dat kan het geval zijn als:

(2.1) qatgebruikers en/of Somaliërs worden geassocieerd met geweld

De Somalische kapers maakten onderling steeds ruzie, waarbij ze soms ook elkaar of zichzelf *verwonden met hun wapens*. 'Vooral als de kapers 's middags het verdovende middel qat hadden gebruikt, was het prijs', zei Toxopeus. (Somalische kapers dreigden steeds, De Volkskrant, 6 juli 2009)

De handel in deze drug, die vooral wordt gebruikt door Somaliërs, veroorzaakt grote overlast en *geweldsuitbarstingen*, vooral in Uithoorn. (Uithoorn blij met pleidooi CDA voor verbod op qat, AD, 6 augustus 2011)

(2.2) qatgebruikers en/of Somaliërs met criminaliteit in verband worden gebracht

De problemen uiteten zich in relatief veel betrokkenheid bij *criminaliteit*, zoals het gebruik van en de handel in qat, een typisch Somalische drug. (Aanpak van terreurgroepen steeds lastiger, AD, 27 december 2010)

Het verhoogde qatgebruik onder ouderen zou leiden tot problemen binnen gezinnen, waardoor jongeren meer kans hebben om in de *criminaliteit* terecht te komen (Zeven Somaliërs nog vast, Dagblad van het Noorden, 27 december 2010)

(2.3) qatgebruikers en/of Somaliërs worden afgeschilderd als misbruikers van Nederlandse voorzieningen

Ton: "Ze hebben wel tijd deze zooi tot zich te nemen, maar zitten meestal in de *bijstand*." ('Waarom gebruik van qat stimuleren?', Brabants Dagblad, 5 juni 2010)

„De man eigent zich de *uitkering* toe en bijna al het geld gaat op aan qat.” ('Somalische gezinnen verwoest door qat', Dagblad van het Noorden, 11 januari 2012)

(2.4) qatgebruikers en/of Somaliërs worden afgeschilderd als kostenpost

TLN schat de *schade* die nationale bedrijven ondervinden, op een bedrag tussen de drie en vijf miljoen euro op jaarbasis. (Drugspan besmet de transportsector, De Telgraaf, 13 mei 2011)

'Chronische qatkauwers *drukken op de Nederlandse gezondheidszorg en blijven uitkeringsafhankelijk*', zegt Abdimalik Yusuf van de zelforganisatie Dalmar. (Somalische gemeenschap wil qatverbod, De Volkskrant, 6 augustus 2010)

(2.5) qatgebruikers en/of Somaliërs worden afgeschilderd als overlastgevers en geassocieerd worden met verstoring van de openbare orde

"Uithoorn is zo ongeveer hét punt in Europa waar mensen qat komen halen" en dat zorgt voor veel *overlast*. (Steden blij met qatverbod, Nu.nl, 10 januari 2012)

Wat ook kan meespelen is de *overlast* die de distributie veroorzaakt (Qat zal illegaal verhandeld worden, De Volkskrant, 10 januari 2012)

(2.6) qatgebruikers en/of Somaliërs worden geassocieerd met religieus extremisme

Dan verhaalt Oudshoorn over de aanwezigheid van buitenlandse inlichtingendiensten in haar gemeente. Het schijnt dat die onderzoek doen naar banden die sommige handelaren hier onderhouden met het Somalische *islamitische terreurnetwerk van Al-Shabaab*. (Nederland centrum van handel in drugskauwgom, De Telegraaf, 6 augustus 2011)

Want volgens de Nederlandse veiligheidsdienst zijn de jongeren door dakloosheid, schooluitval, vereenzaming en drugsverslaving vatbaar voor *radicalisering* (Groep Somaliërs al langer bron van zorg, PZC, 27 december 2010)

(2.7) qatgebruikers en/of Somaliërs worden gezien als 'nietsnutten'

Ze vliegen op hem af alsof het goud is. *Zoek toch een baan*, denk ik dan. ('De hele avond, de hele nacht eten ze qat', Brabants Dagblad, 11 januari 2012)

"Stap één van de hulpverlening is daarom ze *een schop onder de kont geven. Zorgen dat ze weer uit bed komen.* (Handjevol verslaafd in Stad, Dagblad van het Noorden, 16 januari 2012)

(2.8) qatgebruikers /of Somaliërs worden gezien als groep die niet integreert

Kabinet wil 'volksdrug' qat verbieden om *integratie* van Somaliërs te bevorderen (Wanneer je qat kauwt, kun je niet werken, NRC Handelsblad, 11 januari 2012)

Het CDA was gekomen met het verbod omdat qatgebruik vooral de *integratie* van Somaliërs in Nederland in de weg zou staan. (Kamer wil verbod op qat, Nu.nl, 22 november 2011)

(2.9) qatgebruikers en/of Somaliërs worden geassocieerd met verloedering, verval en/of onveiligheid van de leefomgeving

Melis: "Maar aan de *lege blikken goedkoop bier* te zien is dat al aan het veranderen. Als de gemeente dit toelaat, zullen we die mensen zelf wel vertellen dat ze moeten *opdonderen.*" (WSJ: 'Gedoogzone qat Centaurusweg? Dat pikken we niet', Brabants Dagblad, 21 juli 2010)

Er zijn al twaalf jaar lang problemen met qat (een licht stimulerende drug gemaakt van bladeren van de *Catha edulis*) kauwende en handelende Somaliërs. *Die zijn luidruchtig, maken rommel, jagen anderen angst aan.* (Van groene droombuurt tot klein Mogadishu, NRC Handelsblad, 29 december 2009)

3. *Consensus:*

(3.1) de morele paniek wordt door een substantieel aantal individuen verkondigd.

Een *Kamermeerderheid* schaart zich achter de oproep van het CDA, maar een verbod is er nog niet. (Uithoorn blij met pleidooi van CDA voor verbod op qat, AD, 6 augustus 2011)

Qat moet *niet verboden worden: 16%* ('Op zich vind ik zo'n verbod wel vreemd', Brabants Dagblad, 12 januari 2012)

4. *Disproportionaliteit:*

(4.1) Cijfers of andere feiten zijn overdreven

Het mocht, hoewel *ieder ander Europees land* het verbod. (De qat kauwende Ethiopiërs, De Telegraaf, 21 januari 2012)

De bevolking kauwt massaal qat, een verslavend en zeer verdovend middel (President Jemen toch weg, Dagblad van het Noorden, 24 november 2011)

(4.2) Cijfers of andere feiten zijn gefabriceerd: de dreiging die men vreest, bestaat niet

Veelvuldig qatgebruik *vermindert de zelfbeheersing* en wekt *agressie* in de hand waardoor het invloed heeft op het sociaal en persoonlijk functioneren. Het werkt bijvoorbeeld *roekeloos rijden en crimineel gedrag* in de hand (Wat is qat, De Telegraaf, 25 juni 2011)

(4.3) Geruchten over schade worden verteld en geloofd

De opbrengst van de qathandel zou worden gestoken in *terreur* (*Catha edulis*, een asociale drug, NRC Handelsblad, 10 januari 2012)

Qat is onlosmakelijk *verbonden met de wapenhandel en de sociale ontwrichting in de Hoorn van Afrika* (Pepmiddel of harddrug, De Volkskrant, 11 januari 2012)

(4.4) Er meer aandacht is voor een specifieke situatie dan voor een andere situatie, die vergelijkbare of zelfs meer dreiging of schade met zich meebrengt

Niet te coderen in kwalitatieve inhoudsanalyse

(4.5) Er worden ontorechte of niet te bewijzen causale relaties gelegd tussen qatgebruik en vermeende gevolgen.

Het leidt tot *verwaarlozing van kinderen, huiselijk geweld, echtscheidingen en werkloosheid* (Nederland centrum van drugskauwgom, De Telegraaf, 25 juni 2011)

Qat heeft '*een desastreuze uitwerking' op de sociaal-economische positie en de gezondheid van grote groepen Nederlandse Somaliërs.* (Somalische gemeenschap wil qatverbod, De Volkskrant, 6 augustus 2010)

(4.6) Qat wordt in verband gebracht met andere, schadelijkere middelen of situaties, wat de indruk wekt dat qat vergelijkbaar is

Of het nu om cocaïne, heroïne, amfetaminen, ecstasy of tegenwoordig zelfs khat gaat, Nederland zit in de top (VN: Nederland zit volop in de harddrugs, 25 februari 2010)

Qat hoort qua effect thuis in het rijtje van heroïne en cocaïne, vindt hij. (Wanneer je qat kauwt, kun je niet werken, NRC Handelsblad, 11 januari 2012)

(4.7) De informatie over qat komt op andere wijze niet overeen met de – wetenschappelijke – feiten. Daarmee wordt de indruk gewekt dat het gevaar en/of de schade groter is dan in werkelijkheid het geval is.

Een adviescommissie beval al eens aan naar qat te kijken, dat nu als *softdrug* wordt gezien. (Kamer wil verbod op qat, Nu.nl, 22 november 2011)

Qat, een *softdrug* uit Somalië, is in Nederland legaal, maar niet in andere landen. (Postbedrijven ingezet voor smokkel van qat, NRC Handelsblad, 11 mei 2011)

5. Vluchtigheid

Niet te coderen in kwalitatieve inhoudsanalyse

6. Moraliteit:

(6.1) er is sprake van veroordeling op basis van ideeën over 'goed' en 'fout'

„Zelfs zij krijgen tegenwoordig qat aangeboden. Zoiets als in Nederland een klein kind bier aanbieden, *dat doe je ook niet.*” (Blaadjes, De Telegraaf, 20 december 2008)

Zijn *geweten* knaagt, zegt hij. 'Als het wordt verboden, stop ik ermee.' (Hoe lang is Uithoorn nog qatstad?, De Volkskrant, 6 augustus 2011)

(6.2) qat wordt in verband gebracht met moreel verwerpelijk geachte fenomenen (zoals criminaliteit, piraterij, smokkel, geweld, misbruik van voorzieningen, 'nietsnutten', vrouwenbesnijdenis, gebrek aan verantwoordelijkheid voor een gezin)

Een aantal Somaliërs *maakt zich schuldig aan drugshandel en huiselijk geweld* (Overlast Somalische mannen aangepakt, Dagblad van het Noorden, 7 december 2009)

Het gaat vaak om alleenstaande moeders, die zich in de qat verliezen en hun kinderen *verwaarlozen*.¹ (Somalische gemeenschap wil qatverbod, De Volkskrant, 6 augustus 2010)

7. Symptomatisch:

(7.1) qatgebruik wordt in verband gebracht met bredere problemen in de Somalische gemeenschap

Als je druk bent met het kauwen van qat, leidt dat af van waar het om gaat: inburgeren in Tilburg, scholing en werk. *De Somaliërs staan te vaak op de verkeerde lijstjes.*" (Noordanus: qatkraan goeddeels dicht, Brabants Dagblad, 11 januari 2012)

Maar die mannen zijn vaak werkloos, of wonen in een asielzoekerscentrum en mogen niet werken. Ze doden de tijd met qat. Niet omdat ze niet willen werken, kauwen ze qat, maar omdat ze geen werk kunnen vinden, slecht Nederlands spreken, afijn een *baaierd van problemen*. (En wat als Somaliërs na een qatverbod aan de alcohol gaan?, De Volkskrant, 17 januari 2012)

(7.2) qatgebruik wordt in verband gebracht met bredere problemen met migranten

Dijsselbloem maakt zich niet alleen zorgen over de integratie van grote migrantengroepen als de Marokkanen, Turken en Antillianen, maar ook over Somaliërs (Na probleem-Marokkanen zijn er nu probleem-Somaliërs, Trouw, 2 december 2008)

De toon van zijn boek is luchtig, maar zijn bevindingen zijn vooral deprimerend voor wie denkt dat het op korte termijn allemaal wel goed komt met de *integratie van in Nederland wonende moslims*. (Allah is hier en daar nu al de baas, Brabants Dagblad, 6 februari 2010)

(7.3) qatgebruik wordt in verband gebracht met bredere problemen in de hele samenleving

Die lijken weer toegenomen nu nogal wat Somaliërs door de *crisis* hun baan zijn kwijtgeraakt (Eigen pand in Noord voor qat, Brabants Dagblad, 7 oktober 2009)

Met eentje los je het hier waarschijnlijk óók niet op. Maar je moet eindelijk wel van die overlast af, zeker in deze *impulswijk* waar de barometer al onder nul staat. (Geen qatcafé, aanpak overlast, Brabants Dagblad, 2 juni 2010)

8. Dominante actor:

(8.1) Medium/journalist

(8.2) Politici

(8.3) Publiek

(8.4) Justitie/rechtshandhavers

(8.5) Actievoerders

Deze codes zijn van toepassing op hele artikelen.

C. Interviewleidraad

Introductie:

Ik doe voor mijn masterstudie Sociologie aan de Erasmus Universiteit (afstudeerrichting Grootstedelijke Vraagstukken en Beleid) een afstudeeronderzoek naar de achtergronden van het aanstaande verbod op qat. Kort gezegd onderzoek ik welke processen in de samenleving vooraf gaan en ten grondslag liggen aan de strafbaarstelling van dat middel. Om gefundeerde conclusies te kunnen trekken, wil ik daarover graag spreken met degenen die (politieke) invloed hebben gehad op de beslissing qat te verbieden. Vandaar dit interview met u, als woordvoerder op dit gebied voor uw partij en deelnemer aan de discussie over het qat-verbod.

Ik zal aantekeningen maken en wil het gesprek graag opnemen. Vindt u dat goed?
Heeft u nog vragen?

Gegevens:

Datum:

Naam:

Partij:

Rol rond strafbaarstelling qat:

Vragen:

Wie heeft het initiatief genomen om qat strafbaar te stellen?
Welke redenen had de initiatiefnemer om qat te verbieden?

Waarom heeft een meerderheid van de Tweede Kamer besloten om qat inderdaad strafbaar te stellen?

Waarom is qat volgens u nu strafbaar gesteld terwijl de regering/het parlement daar in 2008 geen reden voor zag? Toen besloot minister Klink qat níet te verbieden.

In hoeverre hebben niet-politieke actoren invloed uitgeoefend op de politiek in dit dossier?

Speelde bij de strafbaarstelling van qat volgens u mee dat partijen de zorgen over immigratie onder de Nederlandse bevolking wilden verminderen?

Zo ja, hoe dachten ze dat de strafbaarstelling deze zorgen zou verminderen?

Maakten de moeilijkheden bij het strenger maken van toelatingsbeleid, in verband met gebrek aan Europees draagvlak, partijen meer geneigd om in plaats daarvan als problematisch gedefinieerde aspecten van migratie aan te pakken (bijv. ook de burka, neef-nicht huwelijken)?

Zijn er zaken die ik nog moet weten voor een juist begrip van de totstandkoming van het verbod op qat?